T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

# DİVANU LÛGATÎ'T-TÜRK'TE GEÇEN YER ADLARININ TÜRK DÜNYASI YER ADLARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

**Mustafa AYDOĞDU**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Danışman**
**Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN**

**Çankırı – 2023**

**T.C.**

**ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

# DİVANÜ LÛGÂTİ'T-TÜRK'TE GEÇEN YER ADLARININ TÜRK DÜNYASI YER ADLARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

**Mustafa AYDOĞDU**

**ORCID: 0000-0002-1085-0901**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Danışman**
**Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN**

**Çankırı – 2023**

# İÇİNDEKİLER

**Sayfa**

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... v
TEZ KABUL VE ONAY ..... vi
ÖNSÖZ ..... vii
ÖZET ..... viii
ABSTRACT ..... ix
KISALTMALAR ..... x
ŞEKİL LİSTESİ ..... xi

**1. GİRİŞ ..... 1**

1.1. Divanü Lügati't-Türk Hakkında ..... 1
1.2. Divanü Lûgâti't-Türk'ün Yer Adları Bakımından Hacmi ..... 8

**2. DİVAN'DA GEÇEN YER ADLARINA GENEL BİR BAKIŞ ..... 10**
2.1. Genel Yapısı ..... 10
2.1.1. Ülkeler ..... 10
2.1.2. İller ..... 11
2.1.3. Şehirler ..... 12
2.1.4. Kasabalar ve Köyler ..... 14
2.1.5. Mevkisi Belli Olmayan Yerler ..... 14
2.1.6. Nehir/Irmak, Göl Adı ..... 15
2.1.7. Toplam ..... 15

**3. Divanü Lûgâti't-Türk'te Bulunan Yer Adları ..... 16**
3.1. Abul ..... 16
3.2. Adgış ..... 17
3.3. Adhıg ~ Adıg ..... 17
3.4. Ak Say ..... 17
3.5. Ak Terek ..... 18
3.6. Ala ..... 18
3.7. Ala Yıgaç ..... 19
3.8. Alguk ..... 19
3.9. Aluş ..... 19
3.10. Aramut ..... 19
3.11. Argu ..... 20
3.12. Artuç ..... 21
3.13. Aruk Turuk ..... 22
3.14. Aşçan ~ Aşıçan ..... 22
3.15. Ay Köl ..... 23
3.16. Badal Art ~ Bedel Art ..... 23
3.17. Bagram Kumı ..... 23
3.18. Bakırlıg ..... 24
3.19. Balasagun ..... 24
3.20. Balu ..... 25
3.21. Barçan ..... 25

3.22. Barçuk ..... 26
3.23. Barman ..... 27
3.24. Barsgan ..... 27
3.25. Barsxan (Barshan) ..... 28
3.26. Basmıl ..... 29
3.27. Başkurt ~ Başgırt ..... 29
3.28. Bay Yıgaç ..... 30
3.29. Beçenek ~ Peçenek ..... 30
3.30. Beş Balık ..... 31
3.31. Buhara ..... 32
3.32. Bukaç Art ..... 33
3.33. Bulgar ..... 34
3.34. Bükür ~ Bögür ..... 35
3.35. Can Balık ..... 35
3.36. Çaparka ..... 36
3.37. Çaruk ..... 37
3.38. Çigil ..... 37
3.39. Çin ..... 39
3.40. Çomul ~ Kümül ..... 39
3.41. Çurçan ~ Curcan ..... 40
3.42. Edgiş ~ Ekdiş ..... 41
3.43. Ertiş ..... 41
3.44. Etil Suwi ..... 42
3.45. Harzem ..... 42
3.46. Hind ..... 43
3.47. Hotan ..... 44
3.48. Hozar ~ Xozar ..... 45
3.49. Itlık ~ Otluk ..... 45
3.50. İki Öküz ..... 46
3.51. İnçkend ..... 47
3.52. İsig Köl ..... 47
3.53. Kalaç ..... 47
3.54. Kamlançu ..... 48
3.55. Kapuş ..... 49
3.56. Kara Sengir ..... 50
3.57. Kara Yalga ..... 50
3.58. Karaçuk ..... 50
3.59. Kargalıg ..... 51
3.60. Karluk ..... 51
3.61. Karnak ..... 53
3.62. Kası ..... 53
3.63. Kaşga Bugra ..... 53
3.64. Kaşgar ..... 53
3.65. Katun Sını ..... 55
3.66. Kawak Art ..... 55
3.67. Kay ..... 56
3.68. Kayas ~ Kuyas ..... 57
3.69. Kazvin ..... 57
3.70. Kençek ..... 58

3.71. Kençek Sengir ..... 58
3.72. Keşmir ..... 59
3.73. Kıpçak ~ Kıfçak ..... 59
3.74. Kırgız ..... 60
3.75. Kıtay ..... 61
3.76. Kiçi Talas ..... 61
3.77. Kingüt ..... 62
3.78. Koçu ..... 62
3.79. Konçgar Başı ..... 63
3.80. Kum ..... 63
3.81. Kuyas ..... 64
3.82. Maçin ..... 64
3.83. Man Kent ..... 64
3.84. Man Kışlag ..... 65
3.85. Merv ..... 66
3.86. Mınglak ..... 67
3.87. Oguz ..... 68
3.88. Ordu ..... 69
3.89. Ötüken ..... 70
3.90. Özçend ~ Özkent ..... 71
3.91. Rum ..... 72
3.92. Rus ..... 73
3.93. Saksın ~ Suvar ..... 73
3.94. Sançu ..... 74
3.95. Sapran ~ Savran~ Şabran ~ Sepren ..... 74
3.96. Sayram ~ İsbicab ..... 74
3.97. Semizkent ..... 75
3.98. Sıgun Samur ..... 76
3.99. Sıknı ..... 76
3.100. Sitgün ~ Sütkent ..... 77
3.101. Sogd ..... 77
3.102. Sugnak ~ Sıgnak ..... 78
3.103. Suvar ~ Sabar ..... 79
3.104. Suvlag ..... 79
3.105. Sülmi ..... 79
3.106. Şaş ~ Taşkent ~ Tünkent ~ Özkent ..... 80
3.107. Tawgaç ..... 80
3.108. Talas ~ Taraz ~ Tıraz ..... 81
3.109. Tangut ..... 81
3.110. Tarım ..... 82
3.111. Tartuk ..... 82
3.112. Tatar ..... 83
3.113. Tejik ..... 84
3.114. Toksı ..... 84
3.115. Tübüt ~ Töpüt ..... 85
3.116. Uç ..... 85
3.117. Udhu ..... 85
3.118. Ugrak ..... 86
3.119. Uluş ..... 86

3.120. Uygur ... 86
3.121. Üreng ~ Vereng ... 87
3.122. Yabaku ... 87
3.123. Yafınç ... 88
3.124. Yafku ~ Yavgu ... 88
3.125. Yagma ... 88
3.126. Yamar ... 89
3.127. Yarkent ... 89
3.128. Yemek ... 89
3.129. Yemen ... 90
3.130. Yengi Balık ... 90
3.131. Yenkend ~ Dizruyin ... 91
3.132. Yungu ... 92
3.133. Zanbı Art ... 92

**4. SONUÇ ... 93**

**5. DİZİN ... 95**

**KAYNAKÇA ... 102**

**EKLER ... 106**
EK 1.1. DLT'de geçen yer adlarındaki bölge sıralaması ... 106
EK-1.2. DLT'de geçen yer adları 1. Bölge (DLT_1) ... 107
EK-1.3. DLT'de geçen yer adları 2. Bölge (DLT_2) ... 108
EK-1.4. DLT'de geçen yer adları 3. Bölge (DLT_3) ... 109
EK-1.5. DLT'de geçen yer adları 4. Bölge (DLT_4) ... 110
EK-1.6. DLT'de geçen yer adları 5. Bölge (DLT_5) ... 111
EK-1.7. DLT'de geçen yer adları 6. Bölge (DLT_6) ... 112
EK-1.8 Harita üzerindeki yer adlarının isim ve koordinat listesi ... 113

**ÖZGEÇMİŞ ... 116**

# BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *DİVANÜ LÛGÂTİ'T-TÜRK'TE GEÇEN YER ADLARININ TÜRK DÜNYASI YER ADLARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

08/02/2023

*İmza*

Mustafa AYDOĞDU

# TEZ KABUL VE ONAY

## ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

## SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

*Mustafa AYDOĞDU* tarafından hazırlanan *Divanü Lûgâti't-Türk'te Geçen Yer Adlarının Türk Dünyası Yer Adlarıyla Karşılaştırılması* başlıklı bu çalışma, 08.02.2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz *tarafından* Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

**TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)**

| | | |
|---|---|---|
| Danışman | : Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN | İmza: …….. |
| Üye | : Doç. Dr. Zeliha GADDAR | İmza: …….. |
| Üye | : Dr. Öğr. Üyesi: İsmail TAŞ | İmza: …….. |

**ONAY**

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 08/02/ 2023 tarihli ve 2023/02-17 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

# ÖNSÖZ

*Divanü Lûgâti't-Türk'te Geçen Yer Adlarının Türk Dünyası Yer Adlarıyla Karşılaştırılması* adlı çalışma; Kaşgarlı Mahmud tarafından özenle hazırlanmış Divanü Lûgâti't-Türk adlı eserde geçen yer adlarını ele alarak Türk dünyasındaki yer adlarıyla mukayesesi ve bugünkü yerlerinin tespiti, çalışılmaya değer bulunmuştur.

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini asla esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN'a; kartografi çalışmalarında desteklerini esirgemeyen Harita Teknikeri İsmail Hakkı KARAPINAR'a ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Çalışmanın tamamlanma sürecinde moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan, desteğini her daim hissettiğim başta babam Kerim AYDOĞDU ve annem Fatma AYDOĞDU olmak üzere aileme şükranlarımı sunarım

Türkoloji araştırmalarına katkı sağlaması dileğiyle.

08/02/2023

Mustafa AYDOĞDU

# ÖZET

**Tezin Başlığı** : Divanü Lûgâti't-Türk'te Geçen Yer Adlarının Türk Dünyası Yer Adlarıyla Karşılaştırılması
**Tezin Yazarı** : Mustafa AYDOĞDU
**Danışman** : Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN
**Anabilim Dalı** : Türk Dili ve Edebiyatı
**Tezin Türü** : Yüksek Lisans
**Kabul Tarihi** : 08.02.2023

Türkiye'de yer adları çalışmaları ilk olarak XX. yy. başlarında görülmüş olsa da bu çalışmalara olan ilgi özellikle cumhuriyetin ilanıyla birlikte giderek artmış ve yer adları (toponimlerin) kültür tarihi açısından ehemmiyeti fark edilmiştir.

Alanında bir ilk olan ve kıymeti her geçen gün daha da artan Divanü Lûgati't-Türk, yer adlarının tespitini de ihmal etmemiştir. Kaşgarlı'nın Divanı, dönemin yer adları ve adlandırma geleneklerinin incelenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma, Divan'da geçen yer adlarının tespitini, bugüne kadar süregelen değişimlerini ve bugünkü Türk dünyası yer adlarıyla karşılaştırılmasını amaçlamaktadır.

Çalışmamızda öncelikle Divanü Lûgâti't-Türk adlı eserde geçen yer adları tespit edilmiş ve yer adlarının Kaşgarlı tarafından nasıl kaydedildiği belirtilmiştir (örn. [BA: I/111; EA: 325]). Yer adlarının tespiti ve tasnifleme çalışmalarının ardından geçmişten bugüne kadar Divanü Lûgâti't-Türk ve Kaşgarlı Mahmud hakkında yazılmış çeşitli metinler, okunabilen kaynaklar, sunumlar, yayınlanmış kitaplar taranmış ve ilgili yer adları hakkındaki görüş ve incelemeler tespit edilerek; Divan'da yer alan yer adıyla mukayese edilmiştir.

İlgili taramalar, Kaşgarlı'nın haritası ve çeşitli harita programları incelendikten sonra yer adlarının bugünkü konumu tespit edilmiş ve "Google Earth" uygulaması aracılığıyla harita üzerinde işaretlenmiştir. Çalışmamızın sonunda tespit edilen tüm yer adları, dünya haritası üzerinde daha geniş çerçevede gösterilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Divanü Lugati't Türk, Kaşgarlı Mahmud, Yer Adları, Türk Dünyası

# ABSTRACT

**Thesis Title** : **Comparison of Place Names in Divanü Lûgati't-Türk with Turkish World Place Names**
**Author** : **Mustafa AYDOGDU**
**Supervisor** : **Assoc. Prof. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN**
**Department** : Turkish Language And Literature
**Thesis Type** : Master's Thesis
**Date** : 08.02.2023

In Turkey, the study of place names is first XX. yy. although it was seen in the press, the interest in these works increased gradually with the announcement of the republic and the importance of place names (toponyms) in terms of cultural history was realized.

The first of its kind, and its value is increasing day by day, Divanu Lûgati-t-Turk did not neglect the determination of the names of the places. Kashgarli's Divani is very important in terms of the study of place names and naming traditions of the period. This study aims to determine the place names mentioned in the Court, the changes that have been going on until today and to compare them with the place names of the Turkish world today.

Our first study was determined by the names of the places mentioned in the work Divanu Lûgâti-t-Turk and how the names of the places were recorded by Kashgarli (e.g. [BA:I/111; EA:325]). After the determination and classification of the names of the land, various texts written about Divanu Lûgâti-t-Turk and Kashgarli Mahmud from the past to the present, readable sources, presentations, published books were scanned and opinions and reviews about the relevant place names were determined and compared with the name of the place in the Court.

After the relevant scans, Kashgarli's map and various map programs were examined, the current location of the place names was determined and marked on the map via the "Google Earth" application. All the place names identified at the end of our study are shown in a wider framework on the world map.

**Keywords:** Divanü Lugati't-Turk, Kasgarlı Mahmud, Place Names, Turkish World

# KISALTMALAR

| | |
|---|---|
| ~ | Alternans okuyuş, benzer şekil |
| **BA** | Besim Atalay, (2018) *Divanü Lûgat-it Türk.* |
| **DLT** | Divanü Lugâti't-Türk |
| **EA** | A. B. Ercilasun- Z. Akkoyunlu, (2014) *Dîvânu Lugâti't-Türk.* |
| **KM** | Kaşgarlı Mahmud |
| **SUÖB** | Sincan Uygur Özerk Bölgesi |
| **TDAY** | Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten |
| **TDED** | İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* |
| **TT** | Türkiye Türkçesi |

# ŞEKİL LİSTESİ

**Şekil No:** **Sayfa**

Şekil 1.1: Kaşgarlı Mahmud'un haritası (Türkiye Türkçesi). ..... 4
Şekil 1.2: Kaşgarlı'nın haritası ..... 5
Şekil 3.1: "Abul", günümüzdeki adıyla "Opal" şehrinin bugünkü konumu. ..... 16
Şekil 3.2: Ak Say'ın bugünkü konumu ..... 17
Şekil 3.3: Ak Terek'in bugünkü konumu ..... 18
Şekil 3.4: Togan'ın tariflerine göre "Aramut"un yer aldığı bölge ..... 20
Şekil 3.5: Bugün "Talas" ile "Balasagun" arasındaki yerleşim yerleri ..... 21
Şekil 3.6: Bugünkü Atuş ilçesi ve Satuk Buğra Han'ın türbesi ..... 21
Şekil 3.7: Fergana ile Kaşgar arasındaki bölge ..... 22
Şekil 3.8: "Aşçan" ilçesinin bugünkü konumu ..... 22
Şekil 3.9: "Ay-Kol" ilçesinin bugünkü konumu ..... 23
Şekil 3.10: Kaşgar ile Yerkent arasındaki bölge ..... 24
Şekil 3.11: Balasagun şehrinin bugünkü konumu ..... 25
Şekil 3.12: "Barçuk", yeni adıyla Maralbeşi ilçesinin bugünkü konumu ..... 26
Şekil 3.13: "Barman", bugünkü adıyla "Onsu" ilçesinin konumu ..... 27
Şekil 3.14: Barsgan şehrinin bugünkü konumu ..... 28
Şekil 3.15: "Bay Yıgaç", bugünkü adıyla "Bay" ilçesinin bugünkü konumu ..... 30
Şekil 3.16: "Beş Balık", bugünkü adıyla "Beitingxiang"ın bugünkü konumu ..... 32
Şekil 3.17: Buhara'nın bugünkü konumu ..... 33
Şekil 3.18: Bulgar şehrinin bugünkü konumu ..... 35
Şekil 3.19: "Manas", "Kuça" ve "Beş Balık" (Jimisar) arasında kalan bölge ..... 36
Şekil 3.20: Sincan Uygur Özerk Bölgesi ile Japonya'nın konumu ..... 37
Şekil 3.21: Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Tibet ve Çin'in bugünkü konumları ..... 39
Şekil 3.22: Kümül ilinin bugünkü konumu ..... 40
Şekil 3.23: "Çurçan", bugünkü adıyla "Çerçen ilçesinin bugünkü konumu ..... 41
Şekil 3.24: Harzem, bugünkü adıyla Harezm İlinin bugünkü konumu ..... 43
Şekil 3.25: Hindistan ve Tibet'in konumu ..... 44
Şekil 3.26: Hotan ilinin bugünkü konumu ..... 45
Şekil 3.27: Balkaş Gölü (Tering Köl) ve çevresi ..... 46
Şekil 3.28: "İsig Göl" veya "Issık Göl"ün bugünkü konumu ..... 47

Şekil 3.29: “Talas” ile “Balasagun” arasındaki bölge ..... 49
Şekil 3.30: “Farab”ın bugünkü konumu ..... 51
Şekil 3.31: Karlukların yaşadıkları bölgenin bugünkü görünümü ..... 52
Şekil 3.32: “Karnak”ın bugünkü konumu ..... 53
Şekil 3.33: “Kaşgar” ilinin bugünkü konumu ..... 54
Şekil 3.34: Kansu bölgesindeki Etsil Köl ve çevresi ..... 55
Şekil 3.35: Uzkend (Özçend) ile “Kaşgar” arasındaki bölgenin bugünkü görünümü 56
Şekil 3.36: “Kayas” Şehirlerinin olduğu tarif edilen bölge ..... 57
Şekil 3.37: “Kazvin” şehrinin bugünkü konumu ..... 58
Şekil 3.38: Keşmir bölgesinin konumu ..... 59
Şekil 3.39: Kuçar ilçesinin konumu ..... 62
Şekil 3.40: Son Göl (Siding Köl) yakınlarındaki yerleşimler ..... 63
Şekil 3.41: “Kum” şehrinin bugünkü konumu ..... 64
Şekil 3.42: Barthold’un tarifine göre “Mankent”in konumu ..... 65
Şekil 3.43: Man Kışlak yarımadasının bugünkü konumu ..... 66
Şekil 3.44: “Merv” şehrinin bugünkü konumu ..... 67
Şekil 3.45: “İli Nehri” ve “Uygur” sınırındaki bölgenin bugünkü görünümü ..... 68
Şekil 3.46: Ötüken’in yer aldığı tahmin edilen bölge ..... 70
Şekil 3.47: “Özkent”, bugünkü adıyla “Uzkent”in konumu ..... 72
Şekil 3.48: “Sayram” şehrinin bugünkü konumu ..... 75
Şekil 3.49: “Sogd” ilinin konumu ..... 78
Şekil 3.50: “Sıgnak” bugünkü adıyla “Sunakata” şehrinin konumu ..... 78
Şekil 3.51: Özbekistan’ın başkenti Taşkent’in konumu ..... 80
Şekil 3.52: “Talas” ve “Taraz” illerinin bugünkü konumları ..... 81
Şekil 3.53: “Kuça” (Kuçar) ilçesi, “Tarım” nehri ve çevresi ..... 82
Şekil 3.54: “İli" nehri boyunca sıralanan yerleşim yerleri ..... 83
Şekil 3.55: Tataristan’ın bugünkü konumu ..... 84
Şekil 3.56: Yemen’in konumu ..... 90
Şekil 3.57: Talas yakınlarında yer alan manas ilçesi ..... 91
Şekil 3.58: Yenkend’in kaynaklarda tarif edildiği bölge ..... 92

# 1. GİRİŞ

## 1.1. Divanü Lügati't-Türk Hakkında

Divanü Lügati't-Türk, Kaşgarlı Mahmud tarafından XI. yy.'da yazılmış bilinen ilk Türkçe sözlüktür. Türk dili ve edebiyatının dil hazinesi bakımından en önemli kaynaklarından biridir. Türk tarihi, filolojisi ve coğrafyası için büyük önem taşıyan bir ansiklopedidir. Kitabın tam adı: "Kitâbu Divanü Lugât'it- Türk"tür (= Türk lehçelerini derleyen kitap). DLT'nin yalnızca bir kopyası günümüze kadar ulaşmıştır. İstanbul'un Fatih ilçesinde bulunan Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Arapça eserler bölümünde "4189" numarasıyla kaydedilmiştir. Bu nüshanın müellifi, kitabın birinci sayfasının sağ üst köşesindeki nottan da anlaşılacağı üzere Muhammed Bin Ahmet Hatib Dareyya'dır. Yine kitabın ilk sayfasında bu eserin yazarına ait olduğu sanılan 15 satırlık bir yazı yer almakta ancak tüm satırlar okunamamaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. xvii).

Arapça sözlük geleneğine göre eser, esas itibariyle iki kısım halinde, isim ve fiillere dayalı olarak hazırlanmıştır. Divanın, Arap dil bilimci Halil'in "Kitabü'l-Ayn" adlı kitabı ve Farabîn "Edeb fi Beyan-ı Lugatü'l-Arab" adlı eserlerden faydalanarak yazıldığı anlaşılmaktadır (Nalbant, 2008, ss. 7-9).

Eserde çeşitli ekonomik, etnolojik, folklorik, coğrafi ve sosyal olmak suretiyle çeşitli özellikler bulunmaktadır. Öğe terminolojisi genel düzeyiyle. XI. yüzyıl Türk dünyasının tüm milli unsurlarını, Türk dilinin ayrıntılı analizinin tanıtıcı ve eğitici bir şekilde sunulduğu görülmektedir.

> *Eserde, Türk kültürüne ait çeşitli şubelerin, eski Türk dünyasının anlaşılmasını sağlayan ve muhtelif cepheleriyle tesiri bugüne kadar uzanan birçok sosyal, iktisadî, etnolojik, folklorik, coğrafî vs. unsurun genel hatlarıyla terminolojisi gözler önüne serilmiştir. Yiyecek içecekten giyim kuşama, mitolojiden astronomiye, meteorolojiden coğrafyaya kadar çeşitli konulara ve alanlara ilişkin olmak üzere, 11. yüzyıl Türklüğünün varlık dünyasında yer alan hemen hemen bütün millî unsurlar, Türk dili üzerinden yapılan kültürel bir sentezin istikametinde tanıtıcı ve didaktik bir mahiyette ortaya konmuştur. Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiği söz varlığı içinde, işte bu istikamette*

> *olmak suretiyle terminolojisini oluşturan çok sayıda sözcük de bulunmaktadır.* (Berbercan, 2017, s. 2).

Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiği söz varlığı, Türk coğrafyasının terminolojisini oluşturan birçok kelimeyi içermektedir. Eser, XI. yy. itibariyle Türk coğrafyasının bir parçası olan birçok şehir, köy, nehir, göl ve dağın adını içeren, birçoğunu kendi çizmiş olduğu haritası üzerinde işaretleyen ve bu yerler hakkında bilgiler veren coğrafi bir eserdir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. xvii) [Detaylı bilgi için ayrıca bkz. age., s. xvii-xx].

Divan'da bulunan coğrafi söz varlığı Türk adbilimi açısından özellikle de toponimlerin daha iyi anlaşılması adına büyük öneme sahiptir. A. Caferoğlu'na göre:

> *"Kaşgarlı Mahmud, dolaştığı Türk halklarının toponimik, etnonimik ve antroponimik durum ve telâkkilerini belirtmek suretiyle, çağının Türk toponomastik yapısını da meydana koymuş bulunmaktadır. Dilin ayrılmaz bir parçası olan bu sahanın Kaşgarlıca dikkat nazarında tutulması, haklı olarak ona, Türk toponomastika araştırıcılığının babalığını da kazandırmıştır*" (Caferoğlu, 1974, s. 22).

Sözlükler ait oldukları milletin aynasıdır. Bir halkın söz varlığı, kültürel ürünleri, yedikleri, içtikleri, giydikleri ve ticareti varoluşunun incisidir. DLT bir sözlük olmasıyla birlikte o dönemi yansıtan birçok söz varlığını da içinde barındıran bir eserdir. Kaşgarlı bu sözlüğü Türk yurtlarını gezerek oluşturmuştur. Bu bağlamda DLT, tek bir leçenin sözlüğü değil o dönemde varlık gösteren Türk boylarının lehçelerinin de ortak sözlüğüdür. Bu durum esere diyalektolojik bir özellik kazandırmakta, Türk boylarının kültürü ve tarihi hakkında bilgi vermektedir. Tüm bu özellikleri göz önüne alındığında da etnolojik bir sözlük olma özelliği kazandığı görülmektedir.

DLT'de bulunan madde sayısı araştırmacılar tarafından farklı hesaplanmıştır. Nuri Yüce 8000, Osman F Sertkaya 7993, Necmettin Hacıeminoğlu 8642, Muttalibov 9222 ve B. Atalay 8783 kelime olduğunu belirtmiştir (M. Aydın, 2008, s. 184). Madde sayılarının ortalamasını aldığımızda Arapça karşılığı verilen takribî 8500 kelime bulunmaktadır. Bu madde sayısı DLT'nin zengin bir sözcük dağarcığına sahip olduğunu ve Türkçe sözcüklerin Arapça sözcükleri karşılayabilme gücü bakımında oldukça hacimli olduğunu göstermektedir.

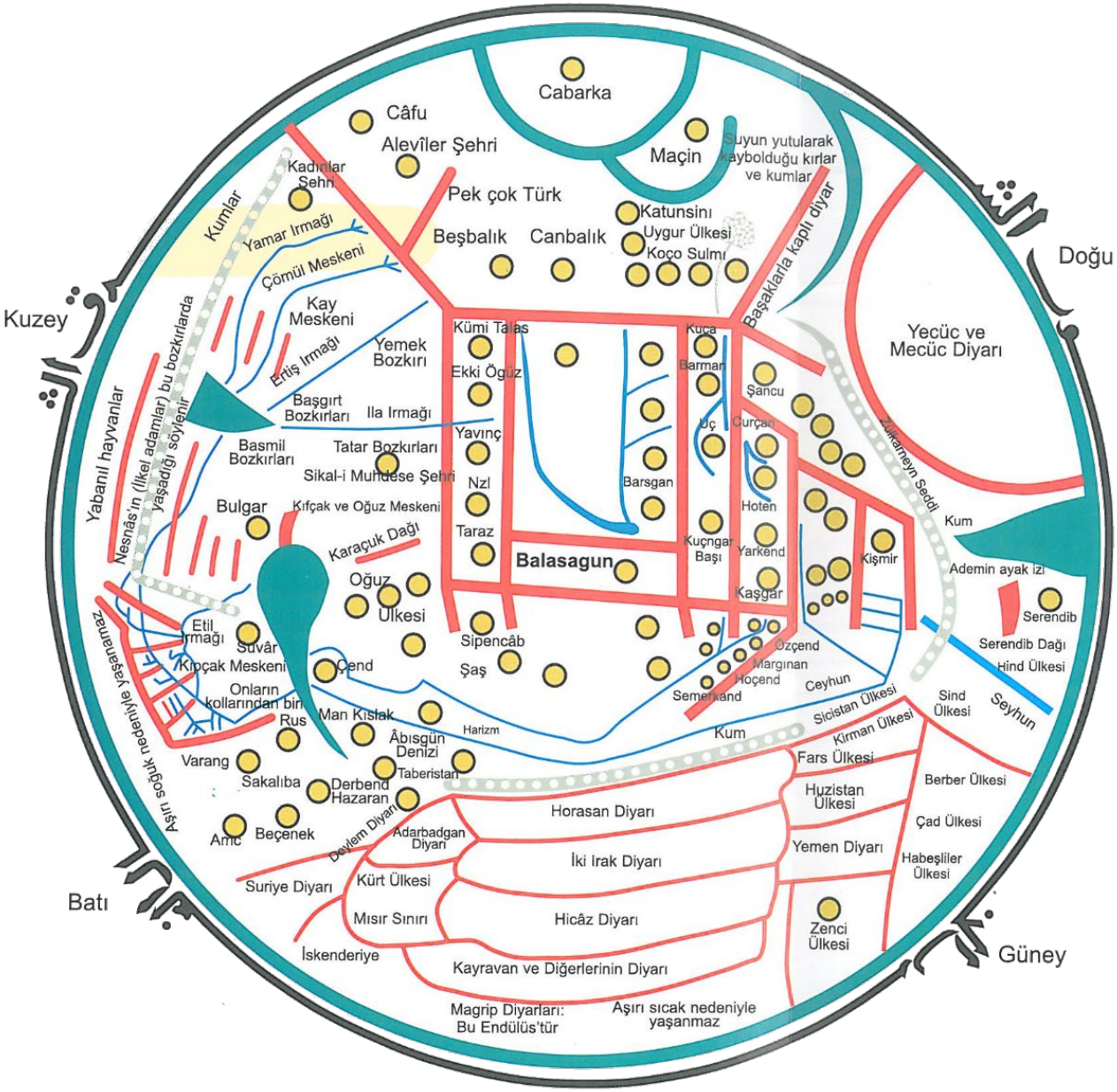
Eserdeki sözcüklere baktığımızda DLT'nin bir coğrafya kitabı olduğu da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kaşgarlı ilk Türk dünyası haritasını çizen bir coğrafyacıdır ve çizdiği haritayı kitabına eklemiştir. Kaşgarlı bu haritayı Türk ülkelerinin nereden nereye kadar olduğunun, uzunluğunun ve eninin bilinmesini istediği için çizdiğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

> "*Rum yakınından Mâçin'e kadar bütün Türk ülkeleri beş bin fersah uzunluğunda ve üç bin fersah enindedir; toplam olarak sekiz bin fersahtır. Bunların hepsini, bilinsin diye, yerin şekli olan dairede beyan ettim.*" (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, s. 11).

Bu harita başka bir ilki barındırması açısından da dünya coğrafya tarihine kaynaklık etmektedir. Dünyada Japonya'nın (Çaparka) gösterildiği ilk haritadır. İlk Japon haritasının XIV. yy.'da bir Japon tarafından çizildiği ve ancak XV. yy. bir dünya haritasında yer aldığının bilinmesi (Tekeli, 1985, s. 3) bu haritanın önemini ortaya koymaktadır (bkz. age., s. 4-5).

Bu çalışmada Türk coğrafyasına ait dağ, köy, şehir, kasaba adları yer almış ve birçoğu haritada gösterilerek hakkında bilgiler verilmiştir. Bir örnek verecek olursak, "*Aluş: Kaşgar'ın bir köyünün adı*" şeklinde "Aluş" maddesinde yer almaktadır.

**Şekil 1.1: Kaşgarlı Mahmud'un haritası (Türkiye Türkçesi).**




**Kaynak:**https://ia902904.us.archive.org/4/items/20200303201550/121441630_997966680676551_3859891419546514380_n.png

**Şekil 1.2: Kaşgarlı'nın haritası**


الغبر الانهار
الخضر البحار
الضفر الرمال
الجم الجبال
العراقين
الحجاز
وغيرها
ارض الترك
ارض الصين
ارض يأجوج وماجوج
بلاد الغربه
بلاد خراسان
بلاد اليمن
بلاد الروم
بلاد الزط
بلاد الحبش
بلاد الهند
بلاد السند
بلاد كرمان
بلاد فارس
بلاد طخارستان
ارض الشام
ارض الجزيره
ارض الفرات
ارض الاكراد
ارض الديلم
ارض الخزر
ارض الكرج
ارض ارمينيه
ارض الروم
ارض الافرنج
ارض الاندلس
ارض الحبشه
ارض النوبه
ارض المغرب
ارض مصر
ارض الاسكندريه
ارض برقه
ارض زويله
ارض برقه
ارض الزنج
ارض الزنج
ارض الزنج

Haritada yer şekillerini göstermek için renklendirme yöntemi de kullanılmıştır. Dağlar kırmızı, denizler yeşil, ırmaklar mavi olarak çizilmiştir. Haritanın ortasında yani merkezinde Karahanlıların başkenti *Balasagun* bulunmaktadır. Kaşgarlı çizdiği bu haritayla bile tek başına bir mesaj verme çabasındadır. Starr'a göre, Türklerin kim olduğu ve nereden geldiği bilinmese bile, dünyayı çevreleyen okyanusun sınırlarını belirlediği toprakların efendisinin Türkler olduğu mesajı verilmek istenmiştir (Starr, 2019, s. 399).

Kaşgarlı'nın haritası, alışılanın aksine enlem ve boylamlarla çizilmemiş, bir merkez belirlenip çevresi konumlandırılmıştır. Bu yöntem Arap haritacıların sevdiği bir yöntemdir; çünkü onlar merkeze Mekke'yi almaktadır. KM bunun aksine merkezi Mekke yapmak bir yana haritasında Mekke'ye ve Bağdat'a yer vermemiştir çünkü onun konusu İslam âlemi değil Türklerin yaşadığı yerlerdir. Kaşgarlı, Balasagun'u merkez alarak bilinen dünyanın neredeyse tamamını haritada göstermiştir. Starr bunu hem bir intikam hem de siyasileşmiş bir kültürel revizyonizm olarak değerlendirir (Starr, 2019, s. 399).

Türklerin Çinlilerle girmiş oldukları savaşlarda, Arapların Türk milletinin yanında yer alması, Türk-Arap dostluğunu pekiştirmiştir. Türkler ve Araplar arasında artan ilişkiler sonucunda kültür, inanış, yaşam tarzı, dil vb. unsurlar, iki kültür arasında etkileşim sağlamıştır. Yaşanılan bu etkileşim ile Türklerin Araplardan, Arapların Türklerden etkilenmeleri ve Türkçe öğrenmek istemeleri doğaldır.

> *"Dini olarak Abbasi halifesine bağlı olan İslam alemi, dönemin tarihi ve sosyal şartları gereği Türklerin maddi ve manevi gücünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu bakımdan Arap Müslüman dünyası Türkleri tanıma ve onların dilini öğrenme ihtiyacı hissetmiştir."* (Korkmaz, 1995, ss. 256-257).

"Büyük Türk Kaşgarlı'nın eserinden herhangi bir şekilde söz edildiğinde bulunan sorunlardan biri, Arap yazar ve bilim adamlarının sıklıkla başvurdukları hadisleri Türklere sunma girişimidir." (Genç, 1997, s. 7). Kaşgarlı Mahmud'un da eserinde bahsettiği gibi Türklerin önemi hadislerde de geçmektedir. "*Türkçe öğrenin çünkü onların saltanatı uzundur*." - "*Türkler size dokunmayacaksa siz de onlara dokunmayın, çünkü Kanturaoğullarının torunları olan Türkler, Allah'ın ümmetlerine*

*verdiği mülkü ve hükümdarlığı alacaklardır*." (Atalay, 2018, s. 4) [Ayrıca bkz. age., s. XVII].

Kaşgarlı Mahmud, Araplara Türkçeyi öğretmek ve Türkçe'nin Arapça ile kıyaslanması ve Türkçe'nin üstün, nitelikli ve kapsamlı bir dil olduğunu bu çalışması aracılığıyla kanıtlamak istemektedir. Divan, Arapça kaleme alınmış olmasına rağmen o döneme ait birçok Türkçe kelime, Türk halk edebiyatı ürünlerine ve halk diline ait birden çok şiir, efsane, deyim, atasözü, oyun vb. ürünler barındırmaktadır (Banarlı, 1987, s. 253).

Günümüzde İngilizce, dünya dili olarak kabul edilmektedir. Uluslararası yazışmalarda, akademik çalışmaların belli kısımlarında vb. birçok noktada İngilizce hâkim dil olmaktadır. Eserin yazıldığı dönem itibariyle de Türk milletinin tarih sahnesindeki hakimiyeti ve üstün gücü Türk dilinin, devrin etkin dillerinden biri olduğunu göstermektedir. Böylece Türk dili öğrenme isteği de bu doğrultuda artmış olmalıdır. Resmî kurumlarda Türkçe bilenler tercih edilmektedir. Kaşgarlı Mahmud da böyle bir amaca hizmet eden bu önemli eseri kaleme almıştır. (Caferoğlu, 1999, s. 10).

Eser, yalnızca Türk lehçelerini içerisinde barındıran bir sözlük olmakla sınırlı kalmamış, Kaşgarlı'nın yapmış olduğu geniş çalışmalarla âdeta sözlükten Türk kültür şölenine doğru yol almıştır. Kelimeleri ve bunların açıklamaları sırasında verilen örnekleri değerlendirdiğimizde karşımıza İslamiyet Öncesi Türk kültürü minyatürü çıkmaktadır. Bu vesileyle Türk kültürü, eksiksiz olarak bilim dünyasına sunulmaktadır

Yazılmış bir eser, dilden dile söylenegelmiş bir türkü, uygulanan bir ritüel; müelliflerin unutulmaması ve çağlar aşıp tanınmaları için bu kalıpları oluşturması elzemdir. Tarihe kıymetli eserler bırakmış, tarihe yön vermiş şahsiyetlerin birçoğunun; gerçek doğum yılı, eserini kaleme aldığı yıl, kim olduğu hakkında kesin ve net bir bilgiye sahip olunmamaktadır. Bu şahsiyetlerin adı, ortaya koymuş oldukları eserleriyle yaşamaya devam etmektedir. Kimi zaman bu kıymetli ürünleri ortaya koyan şahsiyetlerin eserleri adlarından önce anılmaktadır. "Mesnevi" ismi, Divan edebiyatındaki bir şiir kalıbının adını karşılayan mefhum iken, bugün Mevlâna Celaleddîn-i Rûmi'nin kıymetli eseri olan "Mesnevi"nin okunup benimsenmesi ile Mevlana'nın adıyla birlikte zikredilerek onunla özdeşleşmiş bir kavram halini almıştır. Tıpkı "Seyahatname" deyince aklımıza

Evliya Çelebi'nin birçok şehir gezip edebiyatımıza kazandırdığı kıymetli eserinin gelmesi; mimariden dem vurulduğunda ülkemizde ve ülke dışında bugün bile hâlâ yaptığı eserler ve kullandığı tekniklerle mimarlar tarafından örnek alınan Mimar Sinan'ın anılması; arkalarında ne kadar önemli eserler bıraktıklarının bir kanıtı olmuştur. Bunun gibi birçok isim ve yapıt yüzyılları aşıp gelmiş; hâlâ önemlerini koruyarak, her geçen gün kıymetleri katlanarak artan kültür mirasına dönüşmüşlerdir.

Kaşgarlı'nın Divanü Lugâti't-Türk'ü: Türk kültürünün mahiyetini anlamak ve Türk akademisine yol göstermesi münasebetiyle en önemli eserler arasında olan bir şaheserdir. Eser bünyesinde XI. yy. Türk kültürünün pek çok unsurunu barındırmaktadır. Dönemin içtimai yaşantısı hakkında bilgiler sunması, sözlü kültürde varlığını sürdüren edebiyat parçalarını yazılı kültüre aktarması, Türk dilinin gramer yapısı hakkında anlatımlarda bulunması önemini arttıran olgulardandır. Yalnızca verdiği bilgilerle değil aynı zamanda XI. yy. Türk toplumu ve kültürü ile yaşanılan dönemin mukayesesinin yapılabilmesine imkân sağlamasıyla da gözde bir eser olmaktadır.

### 1.2. Divanü Lûgâti't-Türk'ün Yer Adları Bakımından Hacmi

Türkler, daimî bir devlet geleneğine sahip en eski milletlerden biridir. Yüzyıllar boyunca doğu-batıyı birbirine bağlayan ve bu bölgelerin medeniyet eksenini çizen İpek Yolu üzerindeki bölgeleri fethetmişlerdir. Bu fetihler ve İpek Yolu üzerindeki hakimiyetleri ile bulundukları dönemin ve yerin şartlarına göre hakimiyetlerini sağlamlaştırmışlardır. Bununla birlikte Türkler ziyaret ettikleri her bölgeyi vatan edinmiş ve kendi vatanları haline getirmişlerdir. Dolayısıyla dünyanın siyasi coğrafyasına bakıldığında pek çok Türk yurdu bulunmaktadır.

Türklerin batıdaki göç yollarına bakıldığında (Karadeniz üzerinden Balkanlar'a; mevcut Afganistan-Pakistan yolu ile Ortadoğu'ya ve İpek Yolu ile Türkistan-Horasan ve Türk yollarına) bu bölgenin hem jeopolitik öneme sahip olduğu hem de eski zamanlarda ve bugün artık ait olduğumuz Türkiye Cumhuriyeti'nin de temellerinin atıldığı Anadolu / Orta Asya, antik dünyanın tam ortasında yer aldığı için jeopolitik ve jeolojik felsefi önemini tarih boyunca korumuştur.

Dicle ve Fırat nehirleri arasında doğup gelişen Mezopotamya uygarlıklarından Sümerler, Akadlar, Babilliler, Asurlular, Elamitler ve Kasidler; Mısır ve eski Yunan felsefe ve uygarlıklarından etkilenmiş Anadolu uygarlığıdır. Antik dönemden önce Hitit, Frig, Likya, İyon, Urartu ve Pers uygarlıkları vardı. Büyük İskender, Asya kültürü ile İyon kültürünü birleştirdi ve Helenistik bir uygarlık vizyonu sundu. Romalılar antik dünyanın en büyük gücü haline geldi ve buna Büyük İskender'in sergilediği kültür hakkında Afrika bilgilerini ekledi. 1453 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'nu yerle bir eden Türkler, Atayurt/Türkiye dedikleri yerden buraya getirdikleri bir medeniyetin bilgi, bilim ve tasavvuruyla onu dönüştürdüler.

Orhun Anıtları (VII. yy.); Divanü Lugâti't-Türk, KM (1072); Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib (1069); Atabet'ül Hakayık, Edip Ahmet Yünekî (XII.yy.) ve Ahmed Yesevi'nin eserleri bu bağlamda Türkiye'nin veya Türk felsefesinin temeli olarak görülebilir.

DLT sadece sözlük değil aynı zamanda metin aralarına yerleştirdiği şiirler, atasözleri, coğrafi bilgilerle döneminin sosyal, kültürel ve coğrafi yapısına ışık tutan bir ansiklopedi özelliğine sahiptir. Eserin yazılış yılı 1072-1074 yılları arası olarak bilinir ve ne yazık ki bizlere ulaşması 1914'leri bulur. İstanbul'da Ali Emirî tarafından bir sahafta bulunmuş ve millî kütüphaneye bağışlanmıştır (Atalay, 2018, s. XVIII).

Türkler VIII. yy. sonlarına doğru yeni ve büyük bir dini kabule başlamışlardır. Dolayısıyla geleneksel Türk kültürü, Müslüman milletlerin kültürleriyle temasa geçmiş ve bu durum da kelime alışverişini zorunlu kılmıştır. Kaşgarlı bu konudaki görüşünü şöyle dile getirir:

> *"En net ve doğru dil, tek dil bilen, Farslarla karışmayanların dilidir. İki dilli kasaba halkıyla birlikte düşüp kalkanların dili bozulur."* (Atalay, 2018, s. 29).

# 2. DİVAN'DA GEÇEN YER ADLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Kaşgarlı'nın eseri, Türk kültürüne ve tarihine dair derin bilgiler veren, pek çok alanın istifade edebileceği hacimde ve yeterlilikte bilgiler verebilecek kadar kapsamlı bir eserdir. Keşfedildiği ilk günden bu yana araştırmacılar tarafından çokça çalışmalar yapılmış olsa da hâlen bilimin pek çok alanında üzerinde çalışılması ve araştırılması gereken konuları bünyesinde barındırmaktadır.

Tarihsel coğrafya, modern yöntemlerin kullanılarak geçmiş yerleşimlerin tüm yönlerinin incelenmesini ifade eder. Unutulmamalıdır ki Orta Asya sahası tarihi devirlerde çokça milletlerin geçit sahasıdır; birçok siyasi ve etnik gruplara ve onların adlandırmalarına şahitlik etmiştir. Bu münasebetle Orta Asya ve çevrelerinde hangi topluluğun gitmesiyle yenilerinin geldiğini yahut hangi grubun gelmesiyle yeni adlandırmanın yapıldığını tespit etmek ve bunların ayrımını yapmak oldukça zor bir iştir. Bununla birlikte Türkler göçebe hayatını tercih etmişlerdir. Bu yaşam tarzını benimsemek sürekli yeni etnik gruplarla birleşmelere sebep olmuş ve adlandırmalar sürekli değişiklik göstermiştir (Caferoğlu, 1951, s. 280). Bu çalışmada tarihsel coğrafya metodu, dil alanına uygulanmıştır. DLT'de geçen tüm yer adları, dünya haritası üzerinde daha geniş çerçevede gösterilmiştir (Bkz. EK-1.1).

## 2.1. Genel Yapısı

14 ülke, 26 il, 47 şehir, 10 kasaba/köy, 32 mevkisi belli olmayan yer ve 4 nehir, göl olmak üzere 133 yer adı incelenmiş olup aşağıda alt başlıklar halinde sıralanmıştır:

### 2.1.1. Ülkeler

1. Barshan
2. Çaparka
3. Çin
4. Hind

5. Kıtay
6. Maçin
7. Rum
8. Rus
9. Tabgaç
10. Tangut
11. Tejik
12. Tübüt ~ Tüpüt
13. Uygur
14. Yemen

### 2.1.2. İller

Z. Fındıkoğlu katıldığı bir kongrede KM'nin *il* kelimesinin "at sürüsü" bu münasebetle de *vali* (il yöneticisi) kelimesinin de "seyis" anlamına gelebileceğini söylemiş; hatta Atilla'nın *at*+*il*'den gelebileceğini ve bu adlandırmanın at kültü ile ilişki kurulabilme ihtimalinden bahsetmiş ancak kongredeki diğer ilim insanları bu fikre katılmamışlardır (Caferoğlu, 1952, s. 11).

1. Aramut
2. Argu
3. Basmıl
4. Başkurt ~ Başgırt
5. Beçenek ~ Peçenek
6. Bulgar
7. Çaruk
8. Çigil
9. Çumul ~ Kümül
10. Edgiş ~ Ekdiş
11. Harzem
12. Kalaç
13. Karluk
14. Kay
15. Kençek
16. Kıpçak ~ Kıfçak

17. Kırgız
18. Oguz
19. Sogd
20. Suvar ~ Sabar
21. Tatar
22. Toksı
23. Ugrak
24. Yubaku
25. Yagma
26. Yemek

### 2.1.3. Şehirler

Şehir anlamına gelen diğer kelimeler.

- Balık
- Ken
- Kend
- Ordu
- Uluş

1. Aşçan
2. Balasagun
3. Barçuk
4. Barsgan
5. Beş Balık
6. Buhara
7. Can Balık
8. Hotan
9. Itlık
10. İki Öküz
11. İnçkend
12. Karaçuk
13. Karnak
14. Kaşgar
15. Katun Sini

16. Kayas ~ Kuyas
17. Kazvin
18. Kençek Sengir
19. Keşmir
20. Kiçi Talas
21. Kingüt
22. Koçu
23. Konçgar Başı
24. Kum
25. Mankent
26. Merv
27. Ordu
28. Özçend ~ Özkent
29. Saksın ~ Suvar
30. Sançu
31. Sapran ~ Savran ~ Sepren
32. Sayram ~ İsbicab
33. Semizkent
34. Sitgün ~ Sütkent
35. Sugnak ~ Sıgnak
36. Sülmi
37. Şaş ~ Taşkent ~ Tünkent ~ Özkent
38. Sıknı
39. Talas ~ Taraz ~ Tıraz
40. Tartuk
41. Uç
42. Udhu
43. Uluş
44. Yafku ~ Yavgu
45. Yarkent
46. Yengi Balık
47. Yenkend ~ Dizruyin

### 2.1.4. Kasabalar ve Köyler

1. Abul
2. Adhıg
3. Alguk
4. Aluş
5. Artuç
6. Balu
7. Barman
8. Kamlançu
9. Kuyas
10. Yafınç

### 2.1.5. Mevkisi Belli Olmayan Yerler

1. Adgış
2. Aksay
3. Ak Terek
4. Ala Yıgaç
5. Ala
6. Aruk Turuk
7. Ay Köl
8. Badal-art ~ Bedel-art
9. Bagram Kumı
10. Bakırlıg
11. Barçan
12. Bay Yıgaç
13. Bukaç Art
14. Bükür
15. Çurçan
16. Hozar
17. Kapuş
18. Kara Sengir
19. Kara Yalga
20. Kargalıg

21. Kası
22. Kaşga Bugra
23. Kawak Art
24. Mangışlag
25. Mınglak
26. Ötüken
27. Sıgun Samur
28. Suvlag
29. Tarım
30. Üreng ~ Vereng
31. Yamar
32. Zanbı Art

### 2.1.6. Nehir/Irmak, Göl Adı

1. Ertiş
2. Etil Suwi
3. İsig Köl
4. Yungu

### 2.1.7. Toplam

- 14 Ülke/Devlet
- 26 İl
- 47 Şehir
- 10 Kasaba/ Köy
- 32 Mevkisi belli olmayan yer
- 4 Nehir/Irmak, göl

Olmak üzere 133 yer adı bulunmaktadır.

# 3. Divanü Lûgâti't-Türk'te Bulunan Yer Adları

Bu bölümde DLT'de geçen tüm yer adları alfabetik sıraya göre listelenmiştir. Bu sıralamanın ardından öncelikle BA ve EA kaynakları referans alınarak ilgili yer adının eserde nasıl kaydedildiği ve sayfaları gösterilmiştir. Sonraki aşamada ise Türk dili ve edebiyatı örnekleri, metinler, çeşitli sözlükler, dizinler, tarihi ve coğrafi kaynaklar, ilgili muhtelif çalışmalar vd. taranarak söz konusu yer adının filolojik açıdan önemi ve tam olarak nereyi gösterdiği ve tespit edilmiştir.

Konumu tespit edilen yerler Google Earth programı aracılığıyla işaretlenmiş ve haritada gösterilmiştir. Netice itibarıyla; ilgili yer adlarının Türk dünyası, dil, edebiyat, kültür ve tarihi açısından bir analizi yapılmıştır.

## 3.1. Abul

Kaşgar'da bulunan bir köyün adı olduğu kaydedilmiştir. Kaşgarlı, "*bu yer bizim ilde bir köy adı"* olarak kaydetmiştir [BA: I/73]. *Abul,* bugünkü adıyla *Opal*; Kaşgar İlinin yaklaşık 50 km güney-batısında yer alan, Pakistan'a doğru giden İpek Yolu üzerindeki Karakum Otoyolu üzerindeki *Kesker Kona Seher* Nahiyesinde bulunan bir köydür.

**Şekil 3.1:** "Abul", günümüzdeki adıyla "Opal" şehrinin bugünkü konumu.



### 3.2. Adgış

Sadece, *"bir yer adı"* olduğu kaydedilmiştir. [BA: I/96; EA: 47]. Mevki olarak açıkça belirtilmemiş olan bu yer adı için SG, Fergana yakınlarındaki Edgişlerle arasında bir bağlantı kurulabileceğinden bahsetmiştir (Gömeç, 2009, s. 31).

### 3.3. Adhıg ~ Adıg

Kaşgarlı, *Adhıg* adından bahsederken *"Bizim ilde bir köy adı"* şeklinde kaydetmiştir. [*Adhıg* BA: I/63]; [*Adıg* EA: 30]. Kaşgarlı "bizim" ifadesini kullandığından, KM'nin bu kasabada doğduğunu/büyüdüğünü söylemek mümkündür. Ancak bu yer adı hakkında sadece Kaşgar'da bir köy olduğunu tespit edebildik.

### 3.4. Ak Say

Eserde sadece bir yer adı olduğu belirtmiştir [BA: I/81; EA: 39]. Kaşgarlı sadece bir yer adı olduğunu söylemiş nerede olduğu hususunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Yaptığımız tespitlere göre *Aksay* bugün Kırgızistan'ın Issyk-Kul (Issık Göl) bölgesindeki bir köyün adıdır.

**Şekil 3.2:** Ak Say'ın bugünkü konumu



### 3.5. Ak Terek

Kaşgarlı, *Ak Terek* adının Yağma ülkesinde bulunan *Ila/Ilı* akarsuyu üzerindeki geçit olduğunu bildirmiştir [BA: I/81; EA: 39]. *İli* nehri bugün Kazakistan ve Sincan Uygur Özerk bölgesi batısından geçmektedir. *Ak Terek* yeri bugün Kırgızistan'daki *Issyk-Kul* bölgesindeki *Jeti-Ögüz* ilçesine bağlı bir köyün adıdır.

**Şekil 3.3:** Ak Terek'in bugünkü konumu




### 3.6. Ala

Eserde, Fergana'ya yakın bir yaylak/yayla adı olduğu kaydedilmiştir [BA: I/82; EA: 39]. Yer adının kısa ve ayırt edici özellikleri olmaması münasebetiyle bu adlandırma hakkında kesin bir veriye ulaşılamamıştır. (*Fergana* bölgesini haritada görmek için bkz. Şekil 3.7)

### 3.7. Ala Yıgaç

Sınıra yakın bir yer olduğu ve *Serhat* bölgesinde yer aldığı kaydedilmiştir [BA: I/82; EA: 39]. Kaşgarlı, sadece *"sınıra yakın bir yer adı"* olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiden hareketle hangi sınırın kastedildiği anlaşılamamaktadır. Gömeç'e göre doğuda bir yer olmalıdır (Gömeç, 2009, s. 32).

### 3.8. Alguk

Eserde sadece *"Kaşgar'da bulunan bir köy adı"* olduğu kaydedilmiştir [BA: I/101; EA: 49]. Bu adlandırmayla alakalı DLT dışında herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

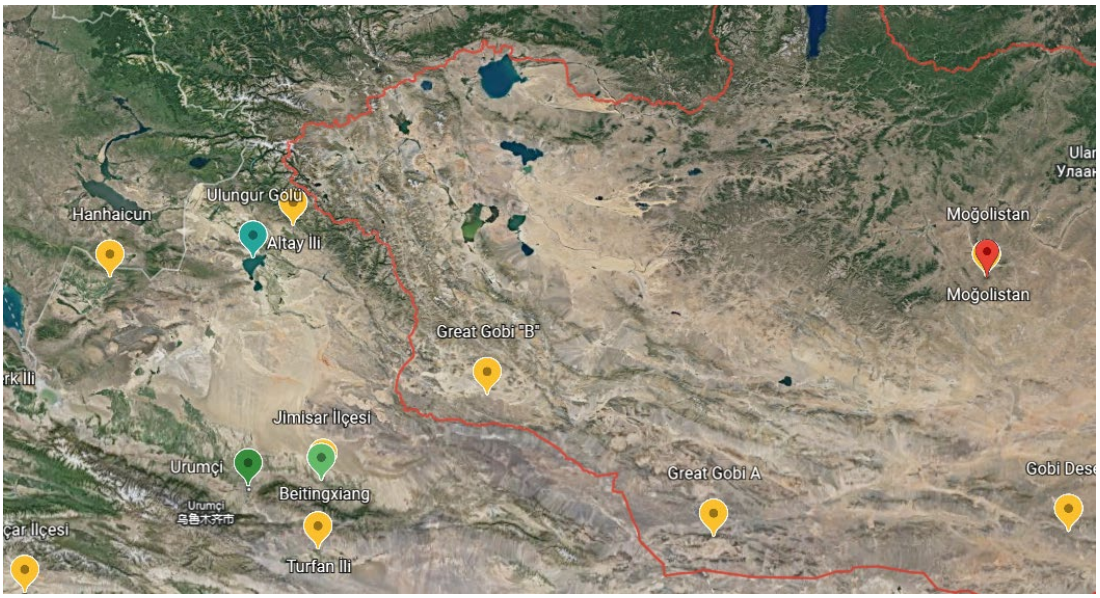
### 3.9. Aluş

Kaşgar'da bulunan bir köyün adı olduğu kaydedilmiştir [BA: I/62; EA: 29]. Kaşgarlı eserde sıkça kendi yaşadığı muhitlerden örnekler vermiştir. Bu yerlerden biri de *Aluş* köyüdür.

### 3.10. Aramut

Metindeki bilgiye göre *Aramut*, Uygur illerine yakın bir mevki adıdır [BA: I/139; EA: 71]. Ayrıca bir halk adı olduğu da anlaşılan Aramutların kim olduğu ve hangi yörede ikamet ettiğine dair kati bir kanıya varılamamış olsa da XII. yy.'ın ikinci yarısında dağılmasından sonra Çin'in, Gobi bölgesinin güneyi ve batısında idari düzenlemeler yapmışlardır (Gömeç, 2009, s. 7). Bu idari düzenlemeler neticesinde Moğolistan'ın batısında *Ch'an* ve *Han-hai* valilikleri kurulmuştur; bu valiliklerden birisinin adı da *Hsin-li* yani "taze aramut" valiliğidir (Togan vd., 2006, s. 35).

**Şekil 3.4:** Togan'ın tariflerine göre "Aramut"un yer aldığı bölge




## 3.11. Argu

Eserde "*iki dağ arası*" manasına geldiği belirtilmiş ve *Talas* ile *Balasagun* arasındaki şehirlerin iki dağ arasında yer almasından dolayı bu illere *Argu* adı verildiği belirtilmiştir. Esere göre *Argu* halkının iki dilli olduğu, dillerinin karmaşıklığı ve kelime ortasında bulunan "y"leri "n"ye; "z"leri de "y"ye dönüştürdükleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eserde *Çigiller*in anlatıldığı bölümde Zülkarneyn'in *Argu* bölgesine geldiğinde sağanak yağıştan her yerin çamur olduğu, bunun üzerine Zülkarneyn'in oraya bir kale yapılmasını emrettiği, adının da *Çiğil* olduğu anlatılmıştır. [BA: I/29-32, 127, 393; EA: 11. 64].,

*Argular* bir Türk boyudur ve bu coğrafyanın aynı zamanda Çigillerin anavatanı olduğu sonucuna varılmaktadır. Argular ve *Çigil* arasında bir ilişkinin varlığından söz etmek mümkündür ancak bunu kanıtlayacak bir veriye ulaşılamamıştır.

Bugün Kırgızistan yöresi *Argu* adıyla anılmakla birlikte *Çu* ile *İli* arasının da aynı adlandırmayla anıldığını görüyoruz. Geçmişte *Argu*'yu *Argın* boyu ile ilişkilendirenler olmuşsa da bu durumu kanıtlar nitelikte bir veriye ulaşılamamıştır. F. Köprülü, Arguları Karluklarla ilişkili görmektedir (Köprülü, 1976, ss. 140-141). A. Caferoğlu, *Argut* adının sonundaki -t sesinin cemi eki olarak Moğolcadan alınma olabileceğini ve kelimenin aslında *Argun* olduğunu düşünmektedir (Caferoğlu, 1951, s. 277).

**Şekil 3.5:** Bugün “Talas” ile “Balasagun” arasındaki yerleşim yerleri




## 3.12. Artuç

Eserde, Kaşgar sınırlarında bulunan iki köyün adı olduğu kaydedilmiştir [BA: I/195; EA: 46]. “Artuç”, bugünkü adıyla “Atuş” Satuk Buğra Han’ın türbesinin olduğu bölgeyle aynı adla anılmaktadır. Bu yer Kaşgar’ın kuzeyine tekabül etmektedir. Bugün Kızılsu Kırgız özerk ili sınırlarında yer almaktadır. Bununla birlikte bugün Tacikistan’ın kuzeyindeki *Sughd* Bölgesinde yer alan *Artuch* adında bir köy bulunmaktadır.

**Şekil 3.6:** Bugünkü Atuş ilçesi ve Satuk Buğra Han’ın türbesi



### 3.13. Aruk Turuk

Eserde bu yer adının "Fergana" ile "Kaşgar" illeri arasında bulunan geçidin, dik bir tepenin/yokuşun adı olduğu belirtilmiştir [BA: I/66; EA: 31, 163]. DLT'de bulunan bilgi dışında *Aruk Turuk* yeri ile alakalı herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

**Şekil 3.7:** Fergana ile Kaşgar arasındaki bölge




### 3.14. Aşçan ~ Aşıçan

Çin'e giden güzergâh üzerindeki konaklama şehirlerinden biri olduğu kaydedilmiştir [BA: I/137; EA: 70]. *Aşçan*, bugün "Arişang" adıyla SUÖB'de yer alan Bortala Moğol ilinde, şehir düzeyinde bir ilçenin adıdır.

**Şekil 3.8:** "Aşçan" ilçesinin bugünkü konumu



### 3.15. Ay Köl

Eserde "Uç" yakınlarında bulunan bir yerin adı olduğu belirtilmiştir [BA: III/135; EA: 403]. Türk onomastiğinde ay ve güneş gibi tabiat unsurlarının etkileri toplumun her alanında ve günlük yaşamın pek çok yerinde görülmüştür (Caferoğlu, 2002, s. 20). (Daha fazla bilgi için ayrıca bkz. age., 19-28)

**Şekil 3.9: "**Ay-Kol" ilçesinin bugünkü konumu




### 3.16. Badal Art ~ Bedel Art

Eserde "Uç" şehri ile "Barsgan" şehirleri arasındaki yüksek bir yerin veya tepenin adı olduğu kaydedilmiştir [BA: I/392; EA: 169]. BA dipnotunda bu yer adının Brockelmann tarafından "Bedel art" olarak yazılmış olduğu ancak "Badal Art" olarak yazılmasının daha doğru olacağı açıklanmıştır çünkü Orta Anadolu'da "badak, basak, badal" kelimeleri merdiven anlamında kullanılmaktadır (Atalay, 2018, s. 392).

### 3.17. Bagram Kumı

"Kaşgar" ile "Yarkent" arasındaki bölgede yer alan kumluk yerin adı olduğu bildirilmiştir [BA: I/484; EA: 211]. Aynı zamanda *Bagram*: kum, geniş kumluk yer

anlamına gelmektedir. Gömeç, Sırderya'nın kanallarından *Barçın Derya* ile münasebeti bulunabileceğini düşünmektedir.

**Şekil 3.10:** Kaşgar ile Yerkent arasındaki bölge




### 3.18. Bakırlıg

Eserde sadece Balasagun'a yakın bir yer adı olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte eserin aynı sayfasında *Bakırlıg* kelimesi anlamı olarak *bakırlı dağ* tanımı yapılmıştır. Eserde *bakır* kelimesinin anlamına baktığımızda günümüz TT anlamıyla aynı şekilde bakır madeni anlamı bulunmaktadır. [BA: I/360, 361, 495; EA: 217].

### 3.19. Balasagun

Bu şehrin "Kuz Ülüş" ve "Koz Ordu" adıyla anıldığı ve Balasagun yakınlarında bir kent bulunduğundan bahsedilmiştir. Balasagunluların Soğdca Türkçe konuştukları belirtilmiştir [BA: I/62,124; EA: 11, 519, 520, 530]. Kaşgarlı kentin varlığından bahsederek asıl merkezin burası olduğunu ve Balasagun ve diğer yerleşim yerlerinin buranın etrafında şekillendiği düşüncesini güçlendirmiştir (Gömeç, 2009, s. 21).

Balasagun bugün Kırgızistan'da, Tokmak'ın güney batısında, Bişkek ile Issık Göl arasında bulunan tarihi bir kenttir.

**Şekil 3.11:** Balasagun şehrinin bugünkü konumu




### 3.20. Balu

*Argu* bölgesinde küçük bir kasaba/şehir adı olduğu kaydedilmiştir [BA: III/232; EA: 447]. Sümer'e göre Balasagun'a yakın bir bölgede olduğu tahmin edilmektedir (Sümer, 1984, s. 89).

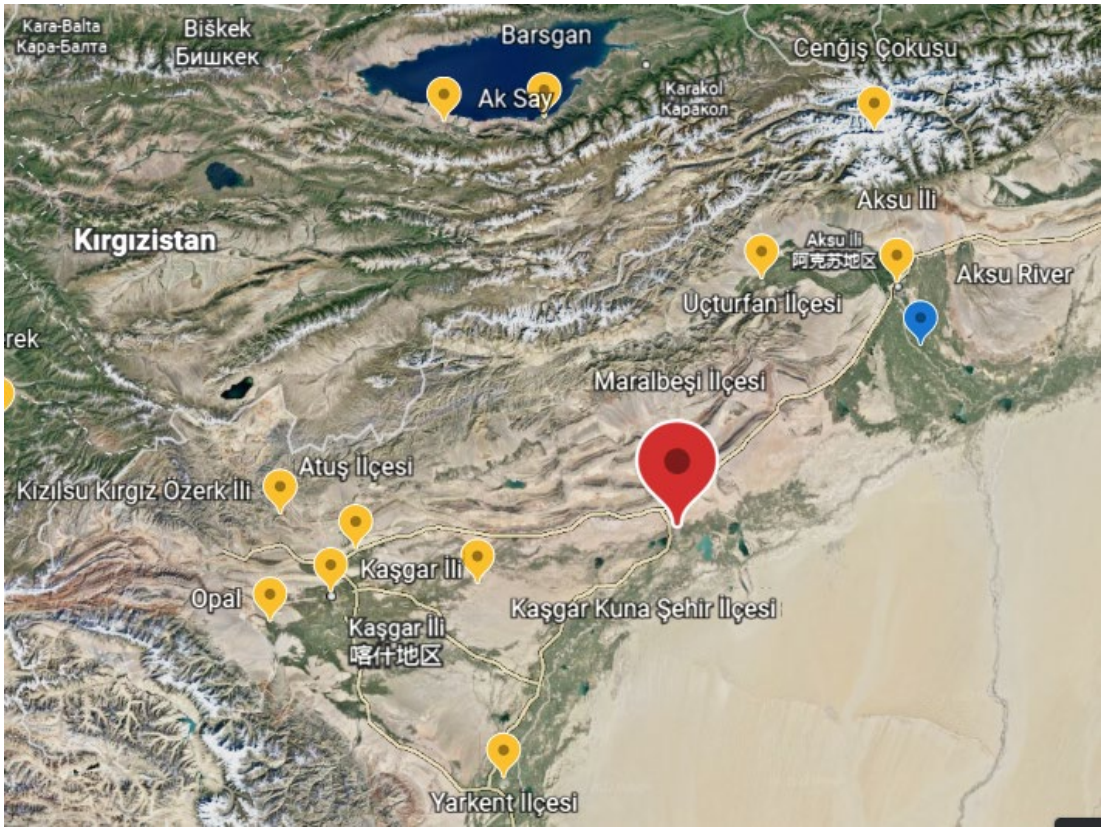
### 3.21. Barçan

Sadece bir yer adı olduğundan bahsedilmiştir [BA: I/435; EA: 188]. Barçan adı hakkında yer adı olması dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

### 3.22. Barçuk

Buhtu'nun oğlu Nassar Bîzeni, Afrasiyab tarafından kuruldu ve hapsedildi; Çaruk aşiretinin yaşadığı şehir [BA: I, 381, 381, 466; EA: 164, 203]; bu yer Doğu Türkistan bölgesinde bulunan Aksu şehrinin güneyinde bulunan "Maral Başı" ilçesi ile bir tutulmaktadır (Sümer, 1984, s. 48). Bununla birlikte "Turfan Uygur" sultanlarından birinin adı da "İdi-Kut Barçuk"tur (Gömeç, 2009, s. 21); bu yer adının aynı zamanda Eski Türklerde kişi adı olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Elde edilen bilgilere göre; Barçuk, Çin sınırlarında SUÖB'de bulunan Kaşgar ilinin bir ilçesidir. Yeni Uygurcada, "Maral Başı nahiyesi" olarak anılan ilçenin eski adıdır; bu yerin Çin idaresindeki adı 巴楚县 ~ 巴楚縣 yani "Bāchǔ Xiàn"dır; Çincedeki "bachu" yazım şeklinin gösterdiğine göre, Eski Türkçedeki "barçuk" şeklinin Çin telaffuzunda bozulmak suretiyle, iç seste vurgusuz /r/ ve /k/'nın düşürülmesi vasıtasıyla, teşkil edildiği görülmektedir.

**Şekil 3.12:** "Barçuk", yeni adıyla Maralbeşi ilçesinin bugünkü konumu



### 3.23. Barman

Bu yer adı, "Yungu" deresi maddesi açıklanırken bahsedilmiştir. Bu kasabayı Afrasiyâb'ın oğlunun yaptırdığı ve adının da bu kasabayı yapan kişinin adı olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte "Rum" ülkesinin adının "Yalvaç İshak"ın oğlu Iso, onun da oğlu olan Rum'dan kaldığı, bu maddede anlatılmıştır. [BA: III/369; EA: 497].

Anlaşılacağı üzere Afrasiyâb'ın Kaz adındaki kızıyla birlikte Barman adında da bir oğlunun olduğu anlaşılmaktadır. Barman, bugün "Onsu" adıyla, Uç (Uçturfan) doğusunda yer alan Aksu iline bağlı bir ilçedir.

**Şekil 3.13: "**Barman", bugünkü adıyla "Onsu" ilçesinin konumu



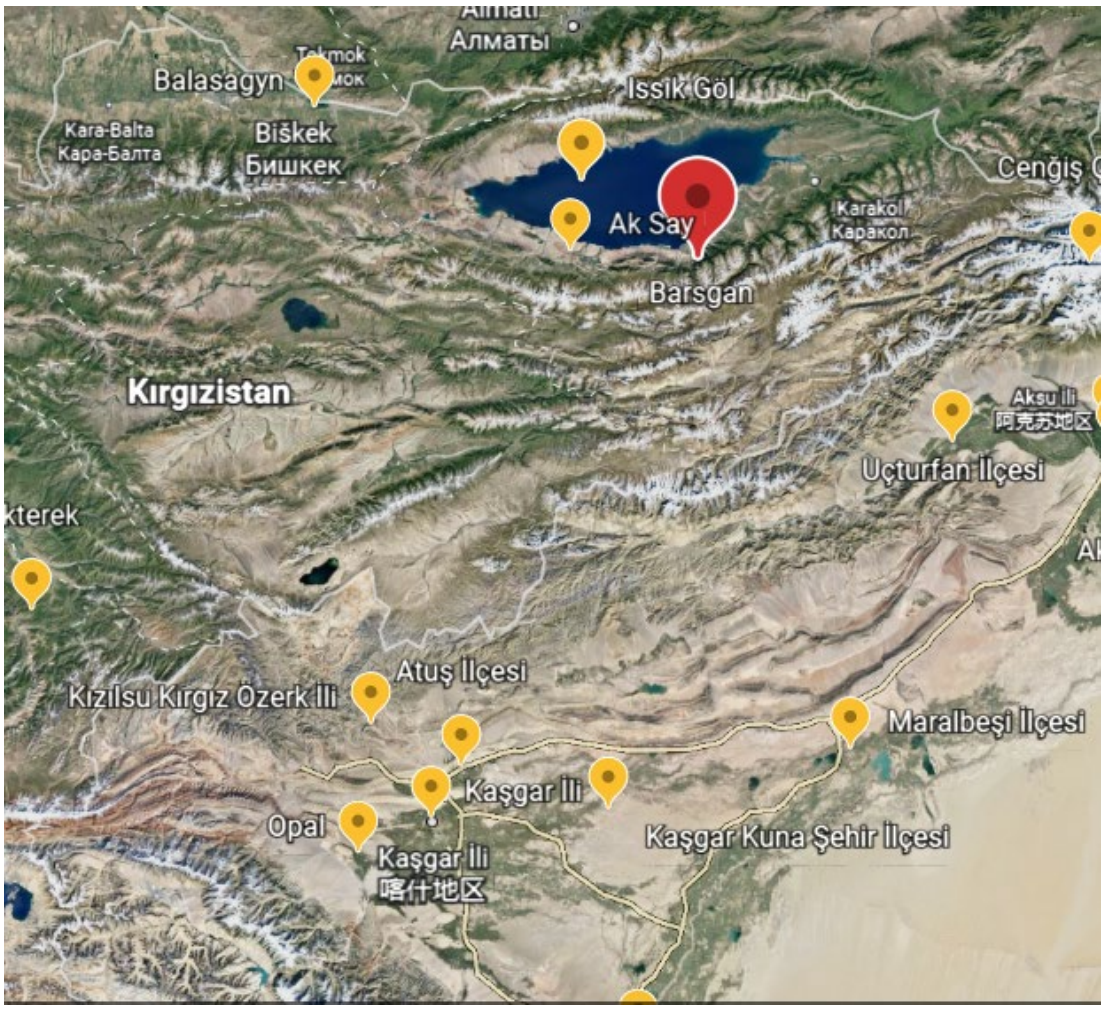

### 3.24. Barsgan

Bu yer adının Afrasiyâb'ın oğlunun adından geldiği ve Kaşgarlı'nın babasının şehri olduğu kaydedilmiştir. Kaşgarlı, *"Kuşların en kötüsü saksağan, ağaçların en kötüsü gül (yaban gülü), yeryüzünün en kötüsü bataklık, insanların en kötüsü Barsganlar...huyları kötü olduğu için kötü insanlardır."* sözleri yer almaktadır [BA: I/439, III/417; EA:170, 190].

Yine metinde kaydedilen bir hikâyede *"Uygur sultanının Barsgan adında bir seyisi varmış. Bu bölgede at yetiştiriciliği yaptığından bu yere onun adı verilmiş"* [BA: I/418].

Barsgan şehri "Issık Köl" (Isık Göl) güney-doğusunda yer almaktadır, Taraz'a yakın olduğu kaydedilmiştir. Bununla birlikte Karlukların da bu bölgeyi mesken tuttukları ve bazı uzmanlarca "On Okların" "Tulu" boyundan geldiklerini düşünülmektedirler (Sümer, 1999, s. 57; Şeşen, 1985, ss. 65, 97, 105, 127).

**Şekil 3.14:** Barsgan şehrinin bugünkü konumu




### 3.25. Barsxan (Barshan)

Eserde Çin'in üç bölgeye ayrıldığı bildirilmiştir; birinci bölge Tawgaç "Yukarı Çin" (doğuda) yer alır, ikinci bölge Xıtay "Orta Çin", üçüncü bölge ise Barxan'dır "Aşağı Çin". Güncel kullanımda bu yerin "Maçin" veya "Tawgaç" diye tanındığı

kaydedilmiştir. Bununla birlikte "Kaşgar" yakınında bulunan bir dağın tepesindeki kalenin adı olduğu da bildirilmiştir [BA: I:436, 463; EA:188, 197].

Metinde bu yer adıyla birlikte bir de Barsgan adı geçmektedir. Bu iki yer adının aynı yer olup olmadığı konusunda kati bir sonuca ulaşamadık. Uzmanların düşüncelerinden hareketle baktığımızda genel kanaatin iki yer adının isim benzerliği olduğu ve farklı yerleri tarif ettiği yönündedir. İslam kaynaklarında Barshan ilinin yöneticisine "Barshan Tigin" adı verildiği görülmüştür (Şeşen, 1985, s. 35).

### 3.26. Basmıl

*Basmıllar*, Kaşgarlı'nın haritasına göre doğuda bulunan Türk illeri sıralamasında Başkırtlardan sonra gelmektedir [BA: I: 28, 30, 459 EA: 10, 11, 200, 210, 330, 492]. Kaynaklardan anladığımız kadarıyla tarihte oldukça mühim bir yere sahip olan "Basmıllar"dan günümüze hiçbir iz ulaşmamıştır.

Köktürk kaynaklarından edindiklerimize göre; Altun Yış'ın güney-batısında, *Beş Balık* ile *Urung* arasında yaşamışlardır. Çin kaynaklarında "Pasi-mi" gibi geçen *Basmıl* adının "Basmal" olarak okunabileceği ve "karışık" anlamına geldiği düşünülmektedir (Gömeç & Çeliktaş, 2016, ss. 2-10). *Basmılların*, *Tölös* boyundan olduğu bilinmektedir. VIII. yy.'ın ikinci yarısında *Basmıl* eyaletinin yıkılmasından sonra merkezde kalan ve bu ittifakın bir parçası olan Alayntlus, muhtemelen Oğuz ittifakına katılmıştır. Ancak anavatanları Altay nehrinin batı kısmıdır. Kaynaklarda Alayunt veya Alaca süvarileri ile ilişkilendirilen Hakas Türkleri arasında bazı efsanelerin anlatılmaya devam ettiği bilinmektedir (Gömeç & Çeliktaş, 2016, ss. 2-10). Divan'a göre *Basmıllar* da tıpkı *Kümüller* gibi Türkçeyi iyi bildikleri ve onlara yakın oldukları anlaşılmaktadır.

### 3.27. Başkurt ~ Başgırt

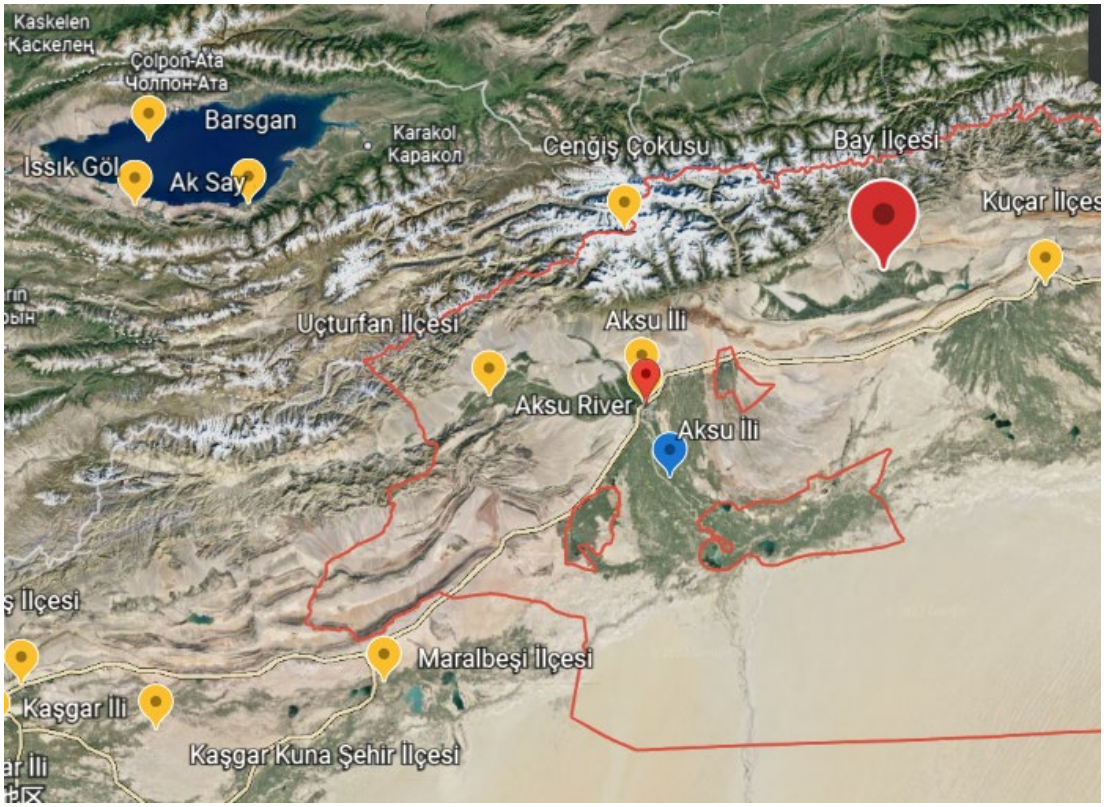
Metnin giriş bölümünde Türk halklarının isimleri zikredilirken bu boyun adı ve yaşadıkları yerden bahsedilmiştir. Bununla birlikte dilinin *Oğuz, Kırgız, Toksı, Kıpçak, Ugrak, Yagma, Çigil, ve Çaruklara* yakın olduğu kaydedilmiştir [BA: I/28, 30].

Bugünkü yurtlarına XI. yy.'dan sonra geldikleri tahmin edilmektedir (Gömeç, 2011, ss. 240-248). İslam kaynaklarında, X. yy. dolaylarında *Aral* yakınlarında oldukları anlaşılmaktadır.

### 3.28. Bay Yıgaç

*Uç* şehri ile *Küçe* şehri arasında bulunan, *Uç'a* yakın bir yer olduğu belirtilmiştir [BA: III/158]. *Bay Yıgaç* bugün *Bay* adıyla *Aksu* iline bağlı bir ilçenin adıdır.

**Şekil 3.15:** "Bay Yıgaç", bugünkü adıyla "Bay" ilçesinin bugünkü konumu




### 3.29. Beçenek ~ Peçenek

Bizans (Rum) ülkesine en yakın Türk boyunun "Beçenekler" olduğu belirtilmiş, 22 Oğuz kabilesi içinde 19. Sırada yer aldıkları kaydedilmiştir. Eserin I. cildinde, "Beçenek" maddesinde bu adlandırma alt alta bulunmaktadır. İlk maddede Rum bölgesinde ikamet eden Türklerden bir bölük olduğu ikinci maddede ise Oğuzlardan bir boy olduğu kaydedilmiştir [BA: I/28, 57, 488].

A. Caferoğlu'na göre *Peçenek* kabilesi adı, at kültünden türeme şahıs ve kavim adı geleneğinden türemedir (Caferoğlu, 1952, s. 7) [Detaylı bilgi için bkz. Caferoğlu, 1954]. Peçenekler XI. yy.'da dağılmıştır ancak hâlâ il niteliği taşıyan geniş bir alana yayıldıkları bununla birlikte dağılan parçalardan birinin de Oguz iline katıldığı anlaşılmaktadır. Faruk Sümer'e göre KM, Oğuz Peçenekleri Boyu ile Türk Peçenek eli ile ayrı zikretmiştir. Türk Peçenek elinin bir parçası olan Oğuz Peçenek boyu, Oğuzlar hakimiyetine Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları girmiş ve zamanla Oğuzlardan bir boy haline gelmiştir (Sümer, 1999, s. 318).

Bununla birlikte eserin çeşitli yerlerinde Peçenek adı görülmektedir. Asıl olan Peçenek ilinin Aral-Hazar bölgesinde bulunduğu ve Kök Türk Kitabelerinde geçen "Kengeres" yurdunda yaşadıkları belirtilmiştir (Gömeç, 2011a, s. 61). Daha sonraki yıllarda ortaya çıkan tartışmalar neticesinden anlaşıldığına göre Peçeneklerin büyük bir çoğunluğu Doğu Avrupa dolaylarına gitmişlerdir.

### 3.30. Beş Balık

Metinde "Uygur" başlığı açıklanırken bu vilayette beş şehir olduğu kaydedilmiştir. Balık kelimesinin Türk dilinde şehir, kale, sığınak anlamlarına geldiği ve Uygurcada da aynı anlamda kullanıldığı; Uygurların en büyük şehri olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte bu halkın kafirliğinden de söz edilmiştir [BA: I/ 113, 379; EA: 55, 163].

Kaynaklara baktığımızda Beş Balıkla ilgili çokça veriye rastlanmaktadır. Bu bölge İpek Yolu üzerinde bulunduğundan ve Türkistan'ın kilit noktalarından biri olduğu için oldukça önemli bir yerdir. Bu bölge yüz yıllar boyu orada hüküm sürmek amacıyla çokça mücadelelere ve savaşlara şahitlik etmiştir.

Bu yer adındaki en önemli hususlardan biri, adında bulunan "beş" kelimesidir. KM açıklamalarında Uygurların beş kentinden bir olduğu anlaşılmaktadır ancak *Beşbalık'ın* beş kentten mi oluştuğu hususunda kati bir kanaate varmak zordur (E. Aydın, 2016, s. 48).

Beş Balık bugün Çin'de bulunan SUÖB içindeki "Sanci Hui Özerk İli" sınırlarındaki "Jimisar" ilçesinin 12 km kuzeyinde yer alan tarihi bir kalıntı şehirdir ve "Beiting ~ Beitingxiang" adıyla anılmaktadır.

**Şekil 3.16:** "Beş Balık", bugünkü adıyla "Beitingxiang"ın bugünkü konumu




### 3.31. Buhara

Divan'ın farklı yerlerinde anılan [BA: I/471; III/150; EA: 10, 206,] *Buhara* adı bugüne dek "Bukarak, Boukarak, Bukrak, Buharak" olarak okunmuş ve "Üç Kırk Ulus~ üç Karkulus, şehir adı vb." olarak anlamlandırılmıştır. Üç kırk ulus (drei und vierzig Völkerschafret) anlamlandırması Radloff'un yer adındaki harfleri sehven yanlış teşhis etmesinden dolayıdır. Neue Folge 1897 yılında, bu okumanın yerine "üç Karkulus"un doğru olacağını belirtmiş; Thomsen, Bukarak adı ile Buharanın kastedildiğini söylemiştir. Bu münasebetle bakıldığında bu yerin ilk kez tespit edildiğini söylemek yanlış olmaz (E. Aydın, 2016, s. 51).

*Buhara*, bugün Türkistan'da bulunan, Özbekistan sınırlarında yer alan tarihi kenttir. Kök Türkler döneminde buraya "Bukarak" adı verilmiştir. Arkeolojik bulgularda şehrin geçmişinin 2500 yıl önceye dayandığı kanıtlanmıştır. Şehirde yapılan Arkeolojik çalışmalarda yerin 20 metre altında kamusal binalar, askeri tahkim binaları ve çeşitli arkeolojik kalıntılara rastlanmıştır. XIII. yy. "Buhara" yöresinin "Sogd" siteleriyle çevrelendiğini, "Talas" bölgesi içerisinde de Müslümanların bulunduğunu ifade edilmiştir (Gömeç, 2009).

Kaşgarlı Mahmud, "Semerkant" ile "Buhara" arasında bir bölgede "Sogdların" yaşadığını, bununla birlikte tamamıyla Türk kültürüyle yaşadıklarını kaydetmiştir. Buhara yöresinde bu çağda kimlerin ikamet ettiğini belirlemek şimdilik mümkün değildir. Çin kaynaklarında "Buhara" adı V. yy. itibariyle "Nu-mi" adıyla anılmıştır. Bu adlandırma İslami döneme kadar yaşadığı bilinen "Numickas" adına karşılık gelmektedir. "Buhara" adına ilk olarak Çinli seyyah "Hsüan-tsang Seyahatnamesinde rastlanmıştır. Cüveynî, *Buhara* adıyla ilişkili olarak olarak sanskritcedeki "Vihara"nın Türkçe karşılığı olan "buhar" kelimesine karşılık gelebileceğini düşünmektedir. Bununla birlikte İslam kaynaklarında geçen "Buhar Hudatlar" vardır ancak kim oldukları hususu meçhuldür (Gömeç & Çeliktaş, 2016, ss. 179-180).

**Şekil 3.17:** Buhara'nın bugünkü konumu




### 3.32. Bukaç Art

Metinde sarp bir yer olduğu kaydedilmiştir. *Buk* kelimesinin anlamına baktığımızda, içi boş olan şeylerin çıkardığı ses ve bükmek kıvırmak anlamları kaydedilmiştir. *Bukaç* kelimesi anlamında ise *su kabı, topraktan yapılan çömlek vb. eşyalar* tanımı yapılmıştır [BA: I/16, 129, 357, 410, 411; EA: 177]. *Bukaç-art* yerinin ise nerede olduğuna dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

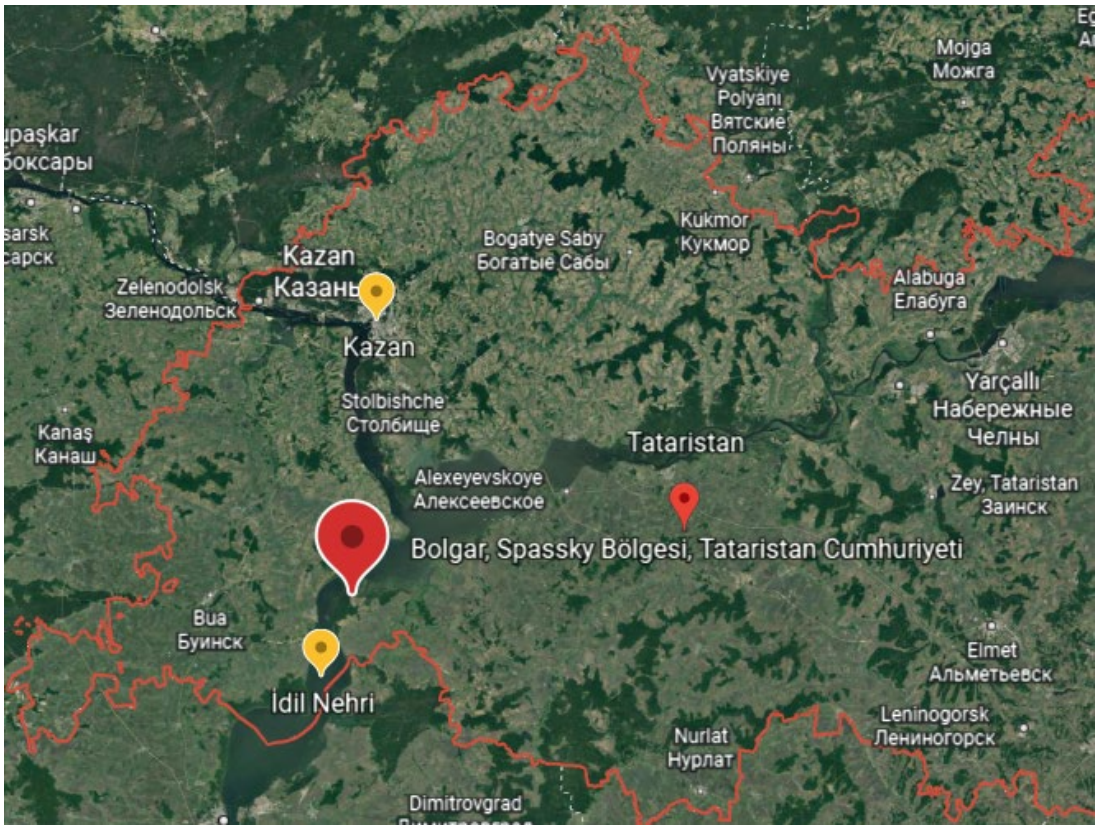
### 3.33. Bulgar

Herkesçe tanınmış bir Türk şehri olduğu ve "Saksın" şehrine yakın oldukları kaydedilen Bulgarların "z"li Türkçe konuştukları belirtilmiştir [BA: I/30-32,437, 456; EA: 11, 199].

Araştırmacılara göre Bulgarlar, Attila Hunlarıyla Batı Tölösleri (Ogur) karışımından meydana gelmişlerdir ve anayurtları hakkında kati bir kanaat bulunmamaktadır. Bulgarlara ilk olarak Doğu Avrupa ile Karadeniz'in kuzey dolaylarında rastlanırken; XII. yy. ortalarında Aral-Hazar çevrelerinde rastlanmaktadır. "On Oklar"ın 630'lu tarihlerde kendi içindeki karışıklıkları fırsat bilen "Kubrat Han" (Bulgar Beyi) bağımsızlığını ilan etmiştir. 642~665 yıllarında hayatını kaybeden "Kubrat", "On Oklar" halkının Tu-lu (Tuglu) boyuna mensuptur. Hükmettiği Bulgarların çoğunluğu Batılı kaynaklarda "On Ogur" (*Gömeç'e göre On Ok olmalıdır*) adıyla anılır. Kubrat Hanı'ın ölümünün üzerine Hazarların ilerlemesiyle birlikte, Bulgarları ikiye bölmüştür. Kubrat Han'ın beş oğlundan ikisi tarihi öneme sahip olmakla birlikte; Batbayan (büyük oğlu) idaresindeki Bulgarlar Hazar hakimiyetini kabul etmişlerdir. Bu idari koldan gelen Bulgarlar, sonraki dönemlerde "Kazan" ve "İdil" Türklerinin ortaya çıkmasını sağladıkları gibi, Çuvaşların da temelini oluşturmuşlardır. Işbara (küçük oğlu) idaresindeki Bulgarlar batıya yönelmiş ve Tuna Bulgarlarının temelini oluşturmuşlardır (Gömeç, 2011a, s. 34).

*Bulgar* şehri bugün Rusya'ya bağlı Tataristan Cumhuriyeti'nin Spassky bölgesinde, İdil Nehri'nin kıyısında, Kazan'a yakın bir bölgede yer almaktadır.

**Şekil 3.18:** Bulgar şehrinin bugünkü konumu




### 3.34. Bükür ~ Bögür

*Kuça* şehri ile Uygur ülkesi arasındaki dağın tepesinde bulunan kalenin adı olduğu belirtilmiş, belirtilen bu kalenin sınır olduğu kaydedilmiştir. [BA: I/ 361; EA: 155]. Bu yer adını BA "Bükür", EA "Bögür" şekliyle okumuştur.

### 3.35. Can Balık

Bu yer "Uygur" başlığı altında bahsedilmiştir. Uygur'da Zulkarneyn'in inşa ettirdiği yerlerden biri de Can Balık'tır [BA: I:113; EA: 55].

Bu bölge Koço ile Beş Balık arasında bir yerde olduğu tahmin edilmektedir, bölge olrak Türkistan sınırlarındaki "Manas" şehri doğusunda bulunmaktadır (Sümer, 1984, s. 45). Kaşgarlı'nın tarifine göre bakıldığında Can Balık, günümüzde "Manas" ilçesinin doğusu, "Kuça (Kuçar)" ve "Beş balık (Jimisar)" ilçeleri arasında bir bölgede olduğunu söylemek mümkündür.

**Şekil 3.19:** “Manas”, “Kuça” ve “Beş Balık” (Jimisar) arasında kalan bölge




### 3.36. Çaparka

Metinde Türk dili üzerine açıklamaların olduğu bölümde *Çaparka* (Japonya) ülkesinin çok uzakta olduğundan ve araya büyük denizlerin girmesinden dolayı dillerini bilmedikleri belirtilmiştir [BA: I/29; EA: 10].

Marco Polo’nun tespitlerine göre kendilerini üstün ırk olarak gören Japonların asıl yurdunun Asya olduğu yönünde çokça iddia bulunmaktadır. Bununla birlikte önceki vatanlarında muhakkak Türklerle temas halinde olmalıdırlar. Dil bilimcilerce Japoncanın Türk dili ile akrabalığı hususunda dikkatleri üzerine çekmiştir (Gömeç, 2006; Polo, 1990, s. 121). Bununla birlikte Japonya’nın ilk haritası XI. yy. Kaşgarlı tarafından çizilmiştir.

**Şekil 3.20:** Sincan Uygur Özerk Bölgesi ile Japonya'nın konumu




### 3.37. Çaruk

Türklerden bir oymak oldukları, "Barçuk"da oturdukları ve Afrasiyâb'ın şehri olduğu kaydedilmiştir. Bu il doğuda "Yagma" ve "Ugrak"lardan sonra gelmektedir. Bu adın insanların ayağına giydiği ayakkabıdan geldiği belirtilmiş ve Kaşgarlı'nın listesine göre 22. Oğuz Boyu olarak listelenmiştir [BA: I/28, 58, 381, 497, III/337; EA: 10, 11, 164, 485].

Çaruklar'ın Tarduş boyu olduğu tahmin edilmekte ve yurtlarının Aksu'nun güneyinde olduğu gösterilmiştir (Z. V. Togan, 1981, s. 422). Bu il doğuda "Yagma" ve "Ugrak"lardan sonra geldiğinden dolayı Türkistan dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. Barçuk'un konumununu "Barçuk" maddesinde belirttik. Günümüz Türkiye'sinde "Çarık" oldukça sık rastlanan yer adları arasındadır. Niğde, Mersin, Aydın, Manisa illerinde bulunan mahalle ve köylerde Çarık/Çarıklar adına rastlanmaktadır.

### 3.38. Çigil

Kaşgarlı, "Çigiller" hakkında: "Türklerden üç oymağın adı olduğunu; birisinin göçebe ve "Kuyas"ta oturdukları, "Kuyas"ın ise "Barsgan"ın ilerisinde bir kasaba olduğunu

söylemiştir. İkincisi ise "Talas" şehri dolaylarında bir kasabada yaşadıkları; buradakilere de "Çigil" adı verildiği söylemiştir. *Çigil* adının esası Divan'da:

> *"Zulkarneyn Argu ilkesine geldiğinde bulutlar musluklarını açmış, yollar çamur içinde kalmış, yürümek güçleşmiş. Bunu gören Zulkarneyn "bu ne çamur" demiş ve orada bir kale yapılmasını emretmiştir. Kale inşa olmuş ve adına Çigil denmiş. Bundan sonra o kalede oturan Türklere Çigil ismi verilmiş. Nihayet bu ad yayılmış. Oguzlar buraya yakın oturduklarından, her zaman Çigillerle savaşırlarmış. Düşmanlık aralarında bugüne değin sürüp gelmiştir."* şeklinde anlatılmıştır [EA: I/127]

"Çigil" kılığında olanlara da bu isim verilmiştir. Oguz boyları, Ceyhun'dan "Yukarı Çin" dolaylarına kadar olan bütün Türklere "Çigil" adı vermiştir, bu doğru değildir. Üçüncüleri, Kaşgar bölgesindeki bazı köylere verilen isimdir. Bu köylerde bulunanlara da Çigil adı verilir. Bunlar bir bölgeden çıkarak yayılmışlardır. Yine kaynaktan öğrendiğimize göre *Çigil* kasabasında oturanlara "Çigilî", Çigil kılığına girenlere "Çigillendi" adlandırması yapılmıştır. Kaşgarlı'nın da tespitlerine baktığımızda anlaşıldığı kadarıyla, Ceyhun Nehri doğusu itibariyle Türkistan'ın yöresinin doğusuna kadar olan bölge "Çigil" adıyla anılmıştır ve yine kaynaktan aldığımız bilgilere göre; Rum sınırına yakındır [BA: I/28, 393, 423; EA: 10, 11, 170, 312, 487].

"Çigiller" ve "Çigil" geçmişte ciddi bir öneme sahiptir. Bu boy adı hakkında farklı düşünceler olsa da bu adlandırmanın Kök Türk Kitabelerindeki "Çik İl"den geldiği düşünenler ağırlıktadır (Orkun, 1941, s. 155).

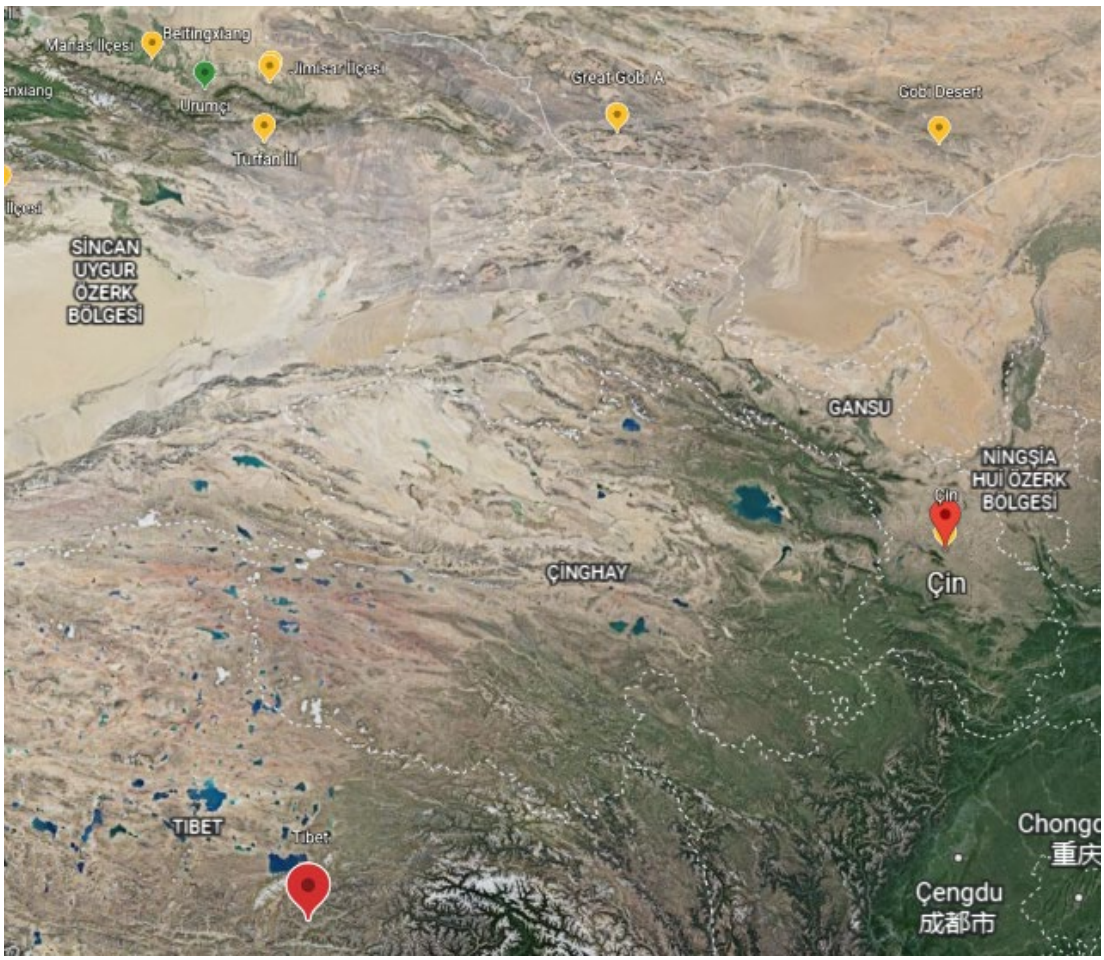
Bunula birlikte Çigillere mensup olmayan bazı Türk grupların da aynı adla anıldığı görülmektedir. Bu durum Çigil adının, bu dönemde siyasi bir adlandırma olarak da kullanıldığını göstermektedir.

"Çigil" adı bilinen kaynaklarda ilk defa "Şine Usu" Yazıtında rastlanmaktadır. Bu bilgiden hareketle söyleyebiliriz ki "Çigil" adlandırması çok eski dönemlerden bu yana kullanılmaktadır. Ancak divana göre Çigillerin asıl yurdu Yenisey'in (Enesey/Anaçay) uzantılarından olan "Abakan Nehri" dolaylarıdır. Gömeç'e göre, "Issık Köl" ve Türkistan bölgesi anavatanlarında başlarına gelen felaketler münasebetiyle XIII yy. ikinci yarısından sonra gelmişlerdir ve Kaşgarlı'nın eserde "*bunlar bir yerden çıkarak dağılmışlardır*" sözü oldukça dikkat çekmektedir.

### 3.39. Çin

Metinde Hıtay ülkesinin Çin olduğu ve Tibet'in doğusunda yer aldığı kaydedilmiştir. Çin üç bölgeye ayrılmaktadır. Bunlar: Tabgaç (Yukarı Çin), Kıtay (Orta Çin), Barshan (Aşağı Çin). Ayrıca "Çin" ve "Maçin" halkının dillerinin farklı olduğundan hatta şehirlilerin Türkçeyi bildiklerini ve mektuplarını Türk alfabesiyle yazdıkları belirtilmiştir [BA: I/28-29]. Bazı kaynaklarda Çinlilerin Türkler gibi Yafes'in soyundan geldiği belirtilmiştir (Mesudî, 2004, ss. 39-41).

**Şekil 3.21:** Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Tibet ve Çin'in bugünkü konumları




### 3.40. Çomul ~ Kümül

Eserde doğuya doğru dizilen boylar arasında oldukları, Çarukların ardından geldikleri, Türk oymağı oldukları ve Çöl bölgesi Türkleriyle aynı lehçeye sahip oldukları kaydedilmiştir [BA: I/28, 29, 394; EA: 10, 11, 170].

Gömeç'e göre bu yer Kök Türk yazıtlarının Çöllüg İllileridir ve Kümüler üzerine yapmış olduğu çalışmaya baktığımızda Kümüllerin Shatoların hâkim sınıfı olduğu sonucuna ulaşmıştır (Gömeç, 1993).

"Kümül" bugün Gobi yöresi güneyi, Turfan yakınlarında, "Kumul" adıyla bilinen bir ildir.

**Şekil 3.22:** Kümül ilinin bugünkü konumu




### 3.41. Çurçan ~ Curcan

Metinde, "Çin" yolu üzerinde bulunan Müslüman sınırlardan biri olduğu belirtilmiştir [BA: I/ 436; EA: 188]. Çurçan, bugün Bayangolin Moğol Özerk İlinde bulunan "Çerçen" adlı bir ilçenin adıdır.

**Şekil 3.23:** "Çurçan", bugünkü adıyla "Çerçen ilçesinin bugünkü konumu




### 3.42. Edgiş ~ Ekdiş

Eserde "Özçent" dolaylarında yaşayan halkın adı olduğu ve doğrusunun aslında "Ekdiş" olması gerektiği belirtilmiştir [BA: I/96; EA: 47]. Bölgenin Fergana yakınları olmasından dolayı zaman zaman Tokuz Oguzların Edizler boyuyla birleştirildiklerine şahit olunsa da buna şüpheyle bakılmalıdır (Gömeç, 2009, s. 11). "Edgiş" bugün Fergana bölgesinde olduğu tahmin edilmektedir.

### 3.43. Ertiş

Eserde *Yemek* kırlarında yer alan bir ırmağın adı olduğu belirtilmiştir. Bu suyun bir göle aktığı, çokça kollarının olduğu ve adının da *Ertiş suwı* olduğu kaydedilmiştir. *Ertiş,* "ertişmek" mastarından gelen "ertiş" kökünden alınmıştır. Yarış anlamındadır

[BA: I/97; EA: 11]. Ertiş suyu bugün *İrtiş Nehri*, SUÖB içinde doğan, *Zaysan* Gölü'ne dökülerek kuzey-batıya doğru uzayan bir nehirdir.

### 3.44. Etil Suwi

İdil Irmağı, eserde kıpçak illerinde akan bir ırmağın adı olduğu, Hazar'a, Bulgar denizine döküldüğü ve bir kolunun Rus diyarına gittiği kaydedilmiştir [BA: I/73, EA: 11, 34]. Eserde hidronim olarak kullanılan yer adlarında; şayet o adını tek başına karşılayamıyorsa coğrafi terimlerden olan yeryüzü şekli adı, o yer adını oluşturan isimler arasında mutlaka kullanıldığı görülmüştür (Berbercan, 2017, s. 3).

### 3.45. Harzem

Metinde "Harzem" adı bölgede yaşayan "Küçet" boyu aracılığıyla bahsedilmiştir [BA: I/357; EA: 153]. Hazar Denizi doğusunda bulunan, Ceyhun (Amu Derya) altında kalan bölgeye tarihte Harezm denilmiştir. Harezm merkezi Ürgenç'tir (Gürgenç), Harzemşahlar bölgede hakimiyet kuranlara verilen isimdir (Gömeç, 2009, s. 11). Bölgeye ait ilk kayıtların Heredot'ta olduğu iddia edilmekle birlikte, konumuz itibariyle esas alacağımız dönem Türk çağı dönemidir. İbn Batuta, "*bu şehir Türklerin en büyük, en güzel, en bakımlı kentlerindendir. Temiz çarşıları, geniş caddeleri, büyük yapıları ve değerli sanat eserleri vardır*", diyor (Batuta, 1981; Z. V. Togan, 1981, s. 241). "Harzem", bugün "Harezm" adıyla "Özbekistan"a bağlı bir ildir.

**Şekil 3.24:** Harzem, bugünkü adıyla Harezm İlinin bugünkü konumu




### 3.46. Hind

Eserde “He” harfi açıklandığı maddede Hind adı geçmiştir. Bununla birlikte Kaşgarlı Tibet’i anlatılırken de güneyinde “Hind” Denizi bulunduğunu söylemiştir [BA: I/9, 355]. Tarihten ve kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla milattan önceki dönemlerden beri Hindistan’ın kuzeyleri Türkler’in hakimiyeti altındadır. Burada çeşitli Hun sülalelerinin yaşadığına tarihi kaynaklarda rastlamak mümkündür. Bu Hunların arasında en ünlüleri Gazneliler ve Ak Hunlar’dır. Bununla birlikte sonraki dönemlerde Babûrlüler ve sair Türk sultanlıkları da bu bölgede hüküm sürmüşlerdirr. Hindistan bilindiği gibi bugün Güney Asya’da bulunan bir ülkedir.

**Şekil 3.25:** Hindistan ve Tibet'in konumu




### 3.47. Hotan

Eserde Hotan ilinin durumu biraz karışıktır ve sair İslami kaynaklar da bunu doğrular. Hotan ilinde mühim derecede Tibetli bulunmaktadır. Şehrin iki tarafından akan nehirler vardır; bunlar Ürüng-kaş Ögüz ve Kara-kaş Ögüz adıyla anılmaktadır. İki dil bilen ve yabancı ülkelerle iletişim halinde olan halkların dillerinin bozuk olduğu ifade edilmiştir. Hotan halkının da gezgin olarak yabancılarla karşılaştığından ve Türk eline sonradan geçtiklerinden dolayı dillerinin bozuk olduğu kaydedilmiş ayrıca ayrı dillerinin ve ayrı yazılarının olduğu da belirtilmiştir. Bununla birlikte KM bu bölgenin idarecisinin adının Cemşid'den bozulma Cengşi olduğunu ifade etmiştir [BA: I/29, 152, III/ 378; EA: 10, 410, 502]. Kaşgarlı buranın idarecisinin Cemşid'den bozulma Cengşi olduğunu söylemiş olsa bile bu durumun doğruluğu tartışmaya açık bir konudur (Ögel, 1971, s. 225).

Hotan ili, Yarkent'in güney-doğusunda yer alan; Kuça iline 15 günlük mesafede ve Tarım Nehri uzantılarından olan Hotan nehri kıyısında kurulmuştur. Bölge halkı yeşim taşı elde etmişler ve tarihte tarım arazileri, bahçecilikle meşhur olan bu yörede pamuk

üretimi yapıldığı, bölge halkının çiftçilikle uğraştığı bilinmektedir (Polo, 1990, s. C.I: 58).

Hotan günümüzde Doğu Türkistan'da bulunmaktadır. Sincan Uygur Özerk Bölgesinin güney-batısında, ipek yolu üzerinde bir şehirdir.

**Şekil 3.26:** Hotan ilinin bugünkü konumu




### 3.48. Hozar ~ Xozar

Metinde Türk dünyasında bir yer olduğu kaydedilmiştir [BA: I/411; EA: 177]. DLT haricinde *Hozar* yeri Barthold'da göre Keş bölgesinde olmalıdır (Barthold, 1990, s. 175).

### 3.49. Itlık ~ Otluk

Metinde, "Talas"a yakın bir şehir olarak kaydedilmiştir [BA: I/98; EA: 48]. Bu yer adına diğer eserlerde rastlanmamıştır ve diğer eserlerde Taraz yakınında *"Otlık" ~ "Atlık"* gibi okunan bir yer adından bahsedildiğinden dolayı Gömeç, bu yer adının *"Otlık"* veya "*Atlık"* olarak okunmasının mümkün olabileceğini söylemiştir (Gömeç, 2009, s. 23). Bununla birlikte O. Sertkaya bu şehri *"Utluk"* şekliyle okumuştur

(Sertkaya, 2009, s. 13). Çevirilere baktığımızda ise BA bu maddeyi *"Itlık",* EA ise *"Otluk"* haliyle okumuştur.

### 3.50. İki Öküz

*İli* ile *Yafınç* Deresi arasında, *Uç* yakınlarında *İki Öküz* adında bir yer olduğu ve buranın da yakınında *Kamlançu* adında bir kasabanın varlığından söz edilmiştir [BA: I/59, III/242; EA: 28, 453].

Diğer kaynaklarda bu yerin "Kulca" batısı, "Almalık"ın kuzey-doğusunda olduğundan söz edilmektedir (Sümer, 1984, ss. 90-91). Yaptığımız araştırmalar neticesinde "İki Öküz"ün "İla" ile "Yafınç" dereleri arasında; "Tering Köl (Balkaş Gölü)" sınırında bir bölgenin adı olduğunu tespit edilmiştir.

**Şekil 3.27:** Balkaş Gölü (Tering Köl) ve çevresi




**Kaynak:** https://web.archive.org/web/20200623161916

### 3.51. İnçkend

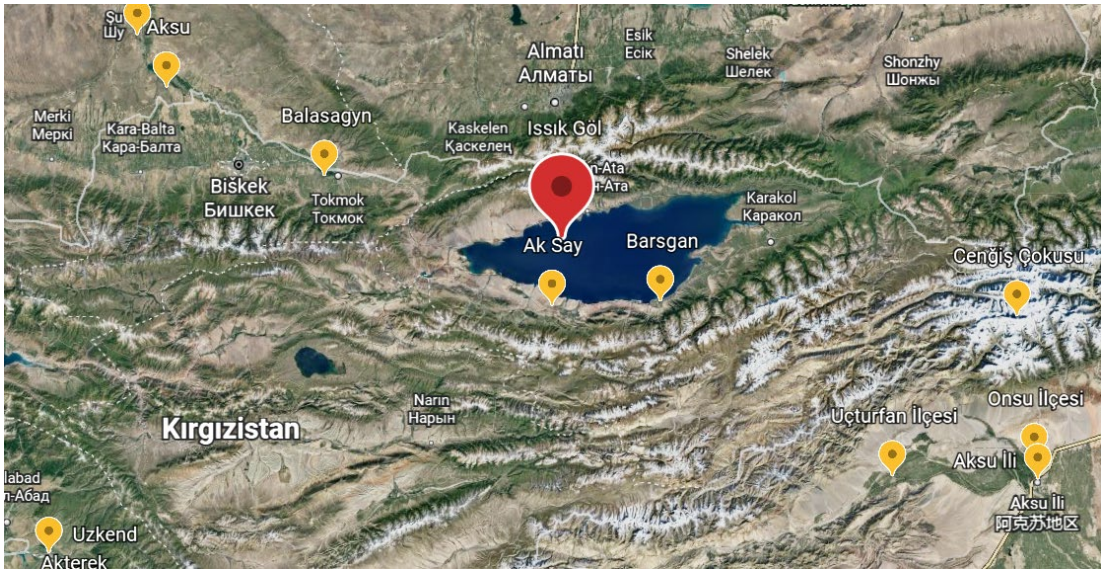
Eserde "inç" maddesinin izahı yapılırken, "İnçkend" adında bir bölgeden bahsedilmektedir. "Peçeli" (Mukanna) adlı Karganmış (lanetlenmiş) birinin şehri olduğu ve o dönemde harap olduğu belirtilmiştir [BA: III/437-438; EA: 528].

Bahsi geçen Mukanna, "Halife Mehdi" döneminde (775-785) Horasan yöresinden gelenlerden olduğu anlaşılmaktadır (Şeşen, 1985, s. 9). "İnçkend"in nerede bulunduğunu hususunda kati bir kanaate varmak zordur.

### 3.52. İsig Köl

Eserde, uzunluğu 30, eni 10 fersah olan; Barsgan'da bir göl adı olarak kaydedilmiştir [BA: III/135; EA: 403]. "İsig Köl" bugün "Kırgızistan"ın kuzey-doğusu, "Kazakistan" sınırına yakın bir bölgede yer almaktadır.

**Şekil 3.28:** "İsig Göl" veya "Issık Göl"ün bugünkü konumu




### 3.53. Kalaç

Kaşgarlı Mahmud, eserde "Kalaçlar" hususunda Türkmen maddesini açıklarken:

> *"...Yirmi iki Türk kabilesinin Zulkarneyn'in önünden kaçmak ya da bulundukları yerde kalmak üzere konuştukları bir sırada iki kişi daha çıkıp geliyor. Bunlar ağırlıklarını sırtlarına yüklenmişler, yanlarına çoluk-çocuklarını almışlardı. Ordunun peşinden gidiyorken, yorulup*

*terlemişlerdi. Bu yirmi iki kişi yeni gelenlerle tanışıp, konuştular. İki adam; "Zulkarneyn denilen kişi bir yolcudur. Bir yerde durmaz, buradan da geçer gider. Biz de kendi toprağımızda kalırız" dediler. Yirmi ikiler onlara Türkçe "Kal aç" derler, "aç kal" demektir. Sonradan bunlara Hâlâç da denmiştir. Asılları iki kabiledir. Zulkarneyn gelip, bunları saçlı ve üzerlerinde Türk giysileri görünce, sormadan onlara "Türkmanend" demiş. Türk'e benzer demektir. İşte bu ad günümüze kadar gelmiştir…"* [BA: III/412-416; EA: 519-520].

"Kalaçlar" aynı zamanda "Ak Hunlar"dan arda kalanlar olarak görülmektedir (Gömeç, 2011a, ss. 54, 55). "Reşideddin Oguz-nâmesi'nde" "Kalaç" adı Kaşgarlı'nın da ifade ettiği gibi açlıkla alâkalıdır (Gömeç, 2009: 54). Kalaç adının Oguz Kagan Destanlarında Karlukların ardından anılması münasebetiyle komşu oldukları tahmini yürütülebilir. *Kalaç* halkının günümüzdeki konumu Türkistan'ın güney bölgelerine tekabül etmektedir.

### 3.54. Kamlançu

"İki Öküz"e yakın küçük bir kasaba olduğu kaydedilmiştir [BA: III/242; EA: 453]. "Kamlançu" adına Uygur destanlarında da rastlanmaktadır. (Gömeç, 2009, s. 24)
Uygur Türklerinin Türeyiş Destanı'nda:

"*Karakurum'dan doğan iki nehir mevcuttur. Birine "Togla", diğerine de "Selenge" denirdi. Bu ırmaklar "Kamlançu" denilen bir yerde birleşirdi. Nehirlerin arasında iki ağaç bulunuyordu. Kışın bile bunların yaprakları dökülmezdi. Meyvelerinin tadı ve şekli ise, tıpkı çam fıstığınınkine benzerdi. Birgün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık indi. Arkasından yanındaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladı. Bu vaziyeti gören halk, hayretler içerisinde kalmıştı. Uygurlar büyük bir saygı ile oraya doğru ilerlediler. Tam yanaştıkları sırada çok tatlı müzik nameleri duydular. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında otuz defa şimşek çakmaya başladı. Başka bir gün de aynı yerde ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birisinde birer tane çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da*

*onları doyurmaya yetecek kadar içi süt dolu emzikler asılıydı. Çadırın zemini gümüşle kaplıydı. Bütün beyler ve halk bu garip şeyi görmek amacıyla oraya koşup, gelmişlerdi. Bu müthiş olaya şahit olduklarında, saygı ile diz çöküp, selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak dışarı çıktılar. Onları besleyip, büyütmeleri için süt-annelere verdiler. Her zaman onlara saygılı davrandılar ve çeşitli ikramlarda bulundular. Çocuklar artık süt emmeyi bırakıp, konuşmaya başladıklarında, Uygurlardan anne ve babalarını sordular. Onlar da iki ağacı gösterdiler. Halk çocukları da alıp, ağacın yanına gitti. Çocuklar ağaçları görünce, tıpkı evlatların ana-babalarına gösterdikleri hürmette bulundular. Ağaçların karşısında diz vurup, yeri öptüler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip; "güzel huy ve iyi özelliklerle donanmış çocuklar böyle olur ve ana-babalarına saygı gösterir. Ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz devamlı olsun", dediler* (Gömeç, 2006, s. 281).

Uygur destanından alınan metne baktığımızda "Kamlançu" ilinin "Tolga" ile "Selenge" nehirlerinin birleştiği noktada olduğunu söylemek mümkündür. Tolga Nehri'nin nerede olduğu hususunda kati bir kanaate varamadığımızdan dolayı tam yerini tespit edemedik.

### 3.55. Kapuş

"Argu" ilinde bir mevki olduğu kaydedilmiştir [BA: I/369; EA: 159]. "Argu" ilinden yukarıda bahsetmiştik, "Talas" ile "Balasagun" arasında bulunmaktadır.

**Şekil 3.29:** "Talas" ile "Balasagun" arasındaki bölge



### 3.56. Kara Sengir

"Barsgan"da bulunan bir yer adı olduğu kaydedilmiştir. Eserde *"Sengir"* kelimesi *"dağ çıkıntısı, duvarın ucu, dağ burnu"* olarak açıklanmıştır [BA: III/221, 360, 362; EA: 444].

Haya-Baji yazıtında da Kara Sengir adında bir yer adından bahsedilmiştir ancak aynı yer olmadığı aşikardır. Kara Sengir adından dağ geçidi bugün Güney Sibirya sınırlarında bulunmaktadır (E. Aydın, 2016, s. 91). Haya-Baji yazıtı dışında herhangi bir kayıtta karşılaşmadığımız Kara Sengir'in nerede olduğu hususunda kati bir kanaate varmak zordur.

### 3.57. Kara Yalga

Fergana ile Türkistan arasında bulunan sarp bir bölge olduğu bildirilmiştir [BA: III/37; EA:362]. *Kara Yalga* yeriyle alakalı DLT dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

### 3.58. Karaçuk

Metinde Farab'ın şehri olduğu; Oğuz şehirlerinden biri olduğu kaydedilmiştir [BA: I/487; EA: 213]. Bu tarihi yerin nerede olduğu ile ilgili tartışmalar olsa da; bu yerin Oğuz Kağan Destanında geçen Oğuz Han'ın merkezi olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte "Karaçuk", Oğuz Han'ın sair eşlerinden olan çocuklarından birinin adıdır (Gömeç, 2006, s. 234).

Kaşgarlı'nın haritasında "Cebel-i Karaçuk" dağlarının güneyinde "Bilâd al-Guzziya" (Oguz ilinde adları anılmamış üç şehirden biri olduğu varsayılır). Bugün Türkmenistan'ın kuzey-doğusundaki "Lebap" ilinde "Amuderya" Nehri doğusunda "Fârab" adında bir yerleşim bulunmaktadır. Bununla birlikte "Özbekistan"ın "Fârab" adında başka bir şehri de bulunmaktadır.

**Şekil 3.30:** "Farab"ın bugünkü konumu




### 3.59. Kargalıg

Metinde "Talas" yakınında bir kale/hisar adı olduğunu bildirilmiştir [BA: I / 527; EA: 229]. *Kargalıg* adıyla alakalı DLT dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

### 3.60. Karluk

Eserde birden çok yerde karşılaştığımız Karluklar; göçebe Türklerden bir bölüğün adı olduğu kaydedilmiştir. Oğuzlardan farklı oldukları ancak tıpkı onlar gibi Türkmen oldukları; beylerine ise "Köl İrkin" denildiği belirtilmiştir [BA: I/ 86, 108, 158, 473; EA 206].

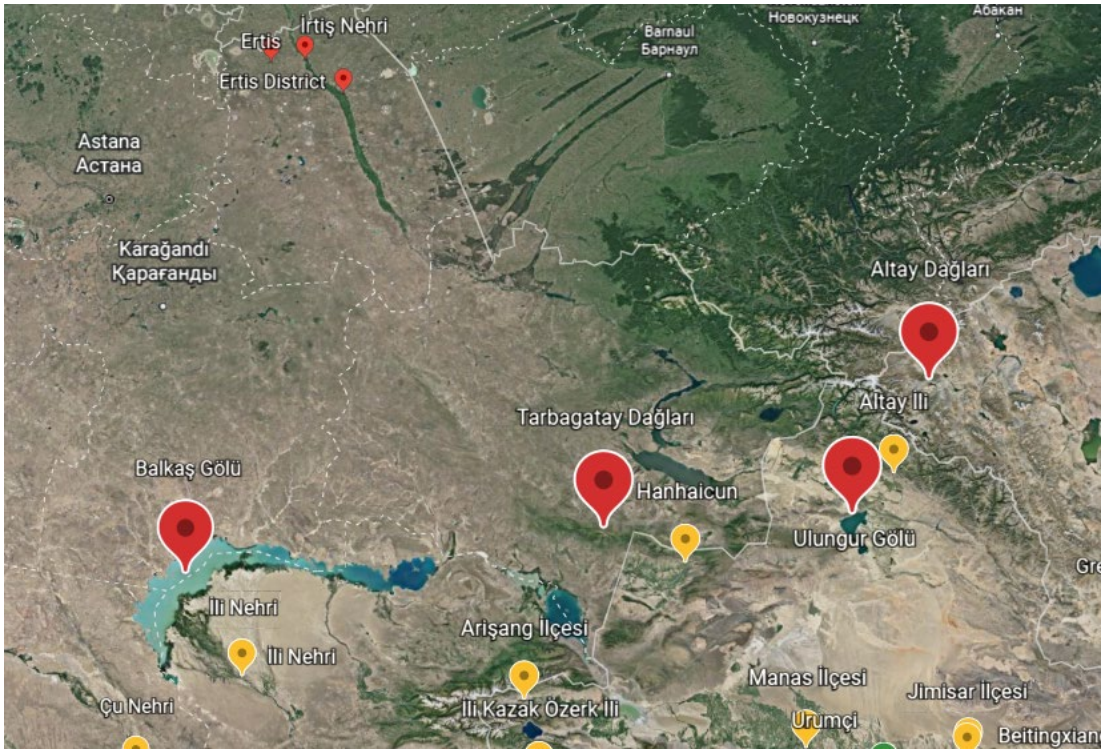
Geçmişi çok eskiye dayanan "Karluklar", Oğuz Kağan Destanı'na göre "karlı" anlamına gelmektedir. Çin kaynaklarında ise "Ko-lo-lu" şeklinde yazılan; Altay" ile "Beş Balık" illeri batısında yer alan; "Kara İrtiş" ile "Urungu" bölgesi dolaylarında; "Balkaş Gölü"nün güney-batısında ve "Tarbagatay" Dağlarının güney-doğusunda

yaşadıkları ifade edilmiştir. Karluklar, konar-göçer bir yapıya sahiptir. VII.-VIII. yy. başlarında Kök Türklerin himayesindedir. Karluk adı Tibetçe bir metinde "Gar-log" şekliyle kayıtlı olduğu görülmüştür. Kök Türk abidelerinde genellikle "Karluk" şeklinde adlandırılsalar da önceki dönemlerde üç Karluk boyu önemli rol oynamıştır. Bu boylar Çin kaynaklarında; "Meou-lo (Bulak)", "Tache-li (Taşlık veya Dış İl)", "P'o-fu veya Ch'e-se (Çigil)" diye adlandırılmıştır. Ak Hunlardan geriye kalan oldukları da iddia edilen Karluklar, toplamda dokuz boy olarak sayılmaktadır: Bu dokuz boydan ilk üçü "Çigil", sonraki üçü ise "Heytaliye" ~ "Heskeli", kalan üç "Bulak" ~ "Yılak", "Kükergin" ve "Tuhsilerdir (Toksı)".

Semerkant dolaylarında, 1141 yılında Katvan Çölü'nde gerçekleşen savaşta, Kara Hıtay hakanı ile Sultan Sançar ordusunun ağır bozguna uğramasını sağlayan; XII. yy. ikinci yarısında Harezmşahlar hakimiyetinde de etkili oldukları ve XIII. yy. başı Çingiz himayesine girdikleri bilinmektedir. Karlukların, IX. yy'da ortaya çıkan Kara Hanlıların temelini de oluşturdukları söylenmektedir (Gömeç, 2011a, ss. 49, 65-69).

Karlukların yaşadığı bölge aşağıda gösterilmiştir. Bununla birlikte "Özbekistan"da bulunan "Surhanderya" ili, "Altınsay" İlçesinin merkezinin adı da "Karluk"tur.

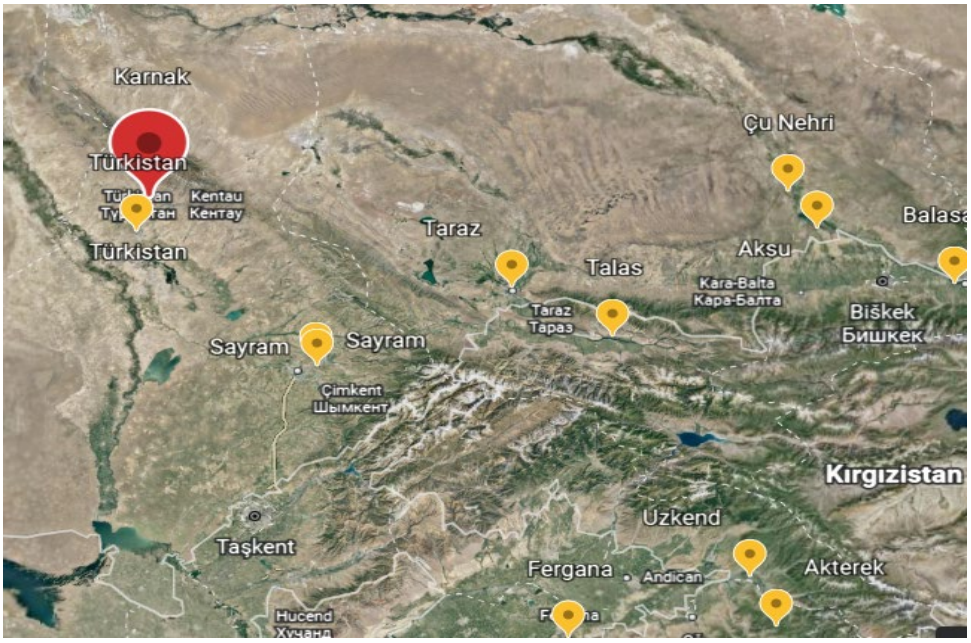
**Şekil 3.31:** Karlukların yaşadıkları bölgenin bugünkü görünümü



### 3.61. Karnak

Metinde Oğuz ülkesinde bulunan bir şehir olduğundan bahsedilmiştir [BA: I/ 473; EA: 206]. "Karnak" bugün Türkistan'ın kuzey-batısında yer almaktadır.

**Şekil 3.32:** "Karnak"ın bugünkü konumu




### 3.62. Kası

Eserde "Kaşgar"da bir mevki adı olduğu kaydedilmiştir. Kaşgarlı'nın, bize ait bir yerin adı diyerek kaydettiği nadir yerler arasında yer almaktadır [BA: III / 224; EA: 444].

### 3.63. Kaşga Bugra

Eserde bu yer adı açıklanırken sadece iki yerin adı olduğu kaydedilmiştir [BA: I/ 426; EA: 184]. *Kaşga Bugra* adıyla alakalı DLT dışında herhangi bir kaynakta bilgiye ulaşılamamıştır.

### 3.64. Kaşgar

Tarihte oldukça kıymetli olan bu bölge hakkında, DLT'nin çeşitli yerlerinde çokça atıf bulunmaktadır. Kaşgar önemli bir merkez olduğundan dolayı "Ordu-kent" adlandırması da yapılmaktadır. "Kaşgar" maddesinde bu yer açıklanırken köylerinin Kençekçe, şehirde ise Hâkaniye Türkçesi kullanıldığı vurgulanmıştır. Rum yakasından

Çin'e kadar olan bölgedeki bütün Türk ülkeleri toplamda beş bin fersah[1] uzunluğunda ve üç bin fersah enindedir. Kaşgarlı "*Bunların hepsini, bilinsin diye, yerin şekli olan dairede*"[2] beyan ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Afrasiyâb bu yerin havasının güzelliğinden sebeple burada ikamet ettiği ifade edilmiştir. Kaşgar halkı, içerisinde farklı Türk boyları bulundurduğu gibi Kıpçak ve Çigillere de rastlanmaktadır. Bu yerin ortasından "Taman" adında bir derenin olduğu ve Eberhard, Çin kaynaklarında "Su-lo" şeklinde geçen yerin Kaşgar'a denk geldiğini söyler [BA: I/124, 393, 394, 402, 474; EA: 11].

Kaşgar, MÖ dönemlerinden bu yana Türklerin ikametine ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Türkistan'ın en mühim ve stratejik bölgelerinden biri olan Kaşgar, aynı zamanda ilmi literatüre XIX. yy. ikinci yarısından sonra girdiği söylenen (Akkaymak, 2009, s. 7) İpek Yolu'nda bulunması münasebetiyle, tarih boyu çokça istilaya uğramıştır. Bölgede bulunmuş olan seyyahlardan öğrendiğimiz kadarıyla bu yerde ticaret, tarım ve sanat oldukça gelişmiştir ve toprakları verimlidir. Ayrıca bölgenin en büyük pazarına sahiptir (Polo, 1990, s. C.I/ 57).

**Şekil 3.33:** "Kaşgar" ilinin bugünkü konumu




[1] 1 Fersah = 5,76 km

[2] Kaşgarlı bu beyanında haritasına atıf yapmıştır.

### 3.65. Katun Sını

Kaşgarlı bu yerin "Çin" ile "Tangut" ülkeleri arasında bulunan bir şehir olduğunu ifade etmiştir [BA: III/ 138; EA: 404, 480]. Gömeç'e göre bu yerde vaktiyle Türkler hakimdir ve Kansu bölgesindeki "Etsin Köl" civarında olduğu tahmin edilmektedir (Gömeç, 2009, s. 24).

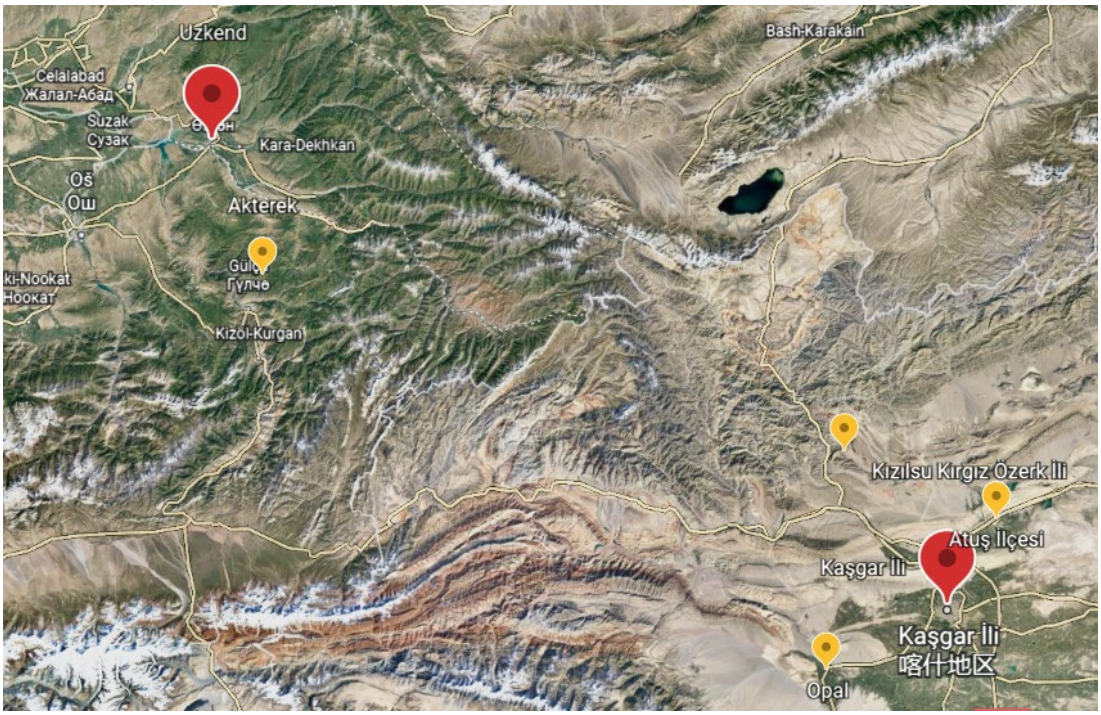
**Şekil 3.34: Kansu bölgesindeki Etsil Köl ve çevresi**




### 3.66. Kawak Art

"Özçent" ile "Kaşgar" arasındaki sarp bir dağ geçidi olarak tarif edilmiştir [BA: I/ 383; EA: 165]. *Kawak Art*, günümüzde SUÖB, *Uzkent* şehri güneyinde yer almaktadır

**Şekil 3.35:** Uzkend (Özçend) ile "Kaşgar" arasındaki bölgenin bugünkü görünümü




### 3.67. Kay

Eserde "Kay"ların "Basmıl"lardan sonra geldiği ve Türklerden bir bölük olduğu kaydedilmiştir [BA: I/28, III/158; EA: 10, 11, 413]. Geçmiş dönemlerde Kaylar hakkında çeşitli tartışmalar olmuştur. Bazı alimler Kayların çoğu "Kıyat" ve Kaylar'ın aynı halk olduğunu bazıları ise farklı iki halk olduğunu düşünmektedir. Eserde ise Türk yurtlarının sıralandığı bölümde Kayların Basmıllardan sonra geldiği kaydedilmiştir. Bu kayıttan hareketle kayların yurtları Altay eteklerinde olmalıdır. Lehçe olarak bakıldığında Çumul, Yagma, Kıpçak, Tatar, Toksı, Oguzlar ve Yabakularda olduğu gibi Kaylar da z'yi y'ye dönüştürmektedir. Aslında bazı İslam kaynaklarında Türk kabileleriyle birlikte anılmaları; Türk olduklarının önemli işaretlerinden biridir (Şeşen, 1985, ss. 153, 200).

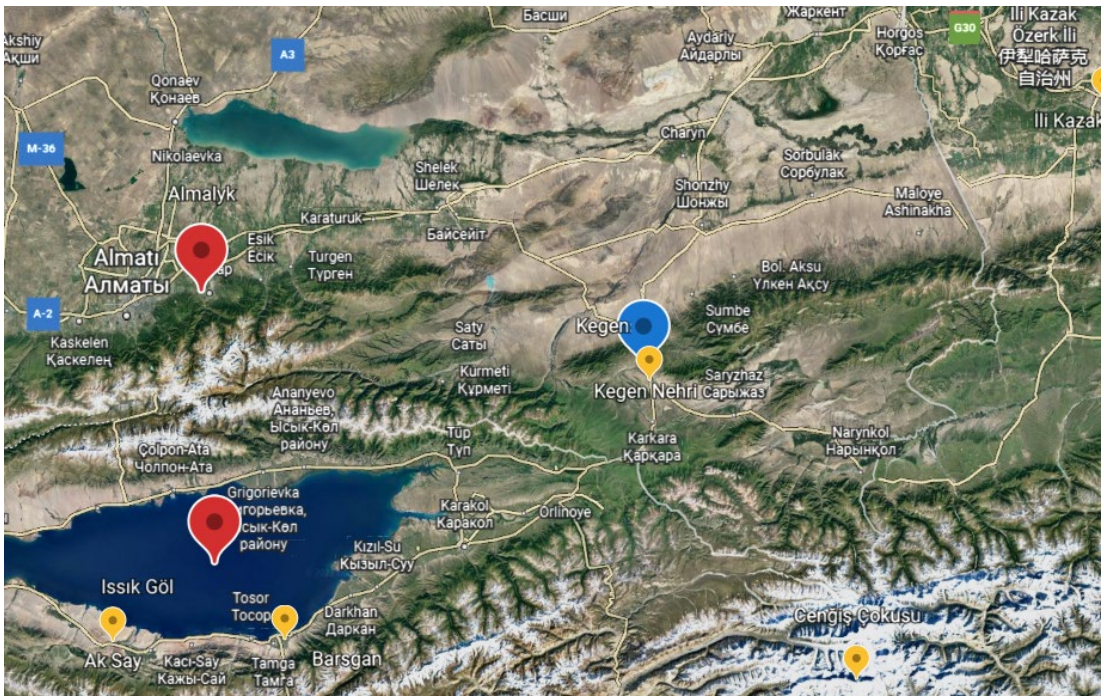
Bu bilgilerden hareketle anlaşılmaktadır ki kaynaklarda "Kay" adlı bir Türk boyu bulunmaktadır ve bu boy Türkleşmiş Moğollardan değildir eğer öyle olsaydı Kaşgarlı bu konuda muhakkak kayıt tutardı. Eserde Kayılardan başka bir de Kayı maddesi bulunmaktadır ve muhtemelen bu da Basmıllar olmalıdır (Gömeç, 2009, s. 13).

### 3.68. Kayas ~ Kuyas

Eserde “Çigil” ile “Toksı” bölgelerinde bulunan bazı şehirlerin bu adlandırma ile anıldığı kaydedilmiştir; bunlar “Ürüng Kayas”, “Kara Kayas” ve “Saplıg Kayas”tır [BA: III / 172; EA: 419].

Eserdeki kayıttan da anlaşılacağı üzere tam konumu belirlenememekle birlikte “Çigil” ve “Toksı” bölgeleri içinde oldukları belirtilmiştir. Muhtemeldir ki buralar “Almalık” civarlarında, “Kulca” dolayları ve “İli” boylarıdır (Cüveyni, 1988, s. C.I/ 98). Bu bilgiler ışığında “Kayas”ın, “Toksı” ve “Çigil” ülkelerinde bulunan üç kale olduklarını ve tarif edilen bölgenin “Issık” Gölü doğusunda “İli” Nehri kaynakları olan “Keyken” dereleri yanında yer aldığını söylemek mümkündür.

**Şekil 3.36:** “Kayas” Şehirlerinin olduğu tarif edilen bölge




### 3.69. Kazvin

Metinde bu şehri Afrasiyâb’ın kızı olan Kaz tarafından kurulduğu ve esas adının “Kazoynu” olduğu kaydedilmiştir. Türklerden bir takımı Türk ülkesinin sınırlarını Kazvin’den başlatırlar; “Kum” adlı yer de sınırdır çünkü “Kum” Türkçe’dir. Bazılarına göre Türk sınırının “Merv-eş-şahıcan”dan sayılması gerektiğini

belirtmişlerdir çünkü Kaz'ın babası Afrasiyâb, "Tonğa Alper" demektir [BA: III/149; EA: 409].

"Kazvin", bugün "İran" sınırlarında, Tahran'ın kuzey-batısında, "Hazar" Denizi güneyinde bir şehirdir.

**Şekil 3.37:** "Kazvin" şehrinin bugünkü konumu




### 3.70. Kençek

Eserde iki dilli Türklerden olan Kençeklerin harici bir şivelerinin olduğu kaydedilmiştir. KM bu bölüğün bir Türk bölüğü olduğunu kaydederken kökenleri konusunda tereddüt ettiğini de dile getirmiştir [BA: I/29,30,480; III/118-119; EA: 10, 209]. "Kaşgar" kuzeylerinde olduğu tahmin edilen ve Rubruk'un da ziyaret ettiği "Kençek" ili, genellikle tarihteki *Kanglı ~ Kengeresler* ile bir tutulmaktadırlar (Z. V. Togan, 1981, s. 429).

### 3.71. Kençek Sengir

Talas yakınlarında bir şehrin adı olduğu ve buranın Kıpçak sınırı olduğu kaydedilmiştir [BA: I/480, 209; EA: 209]. Bu yer, Kaşgar'ın kuzeyinde ve eserde de ifade edildiği gibi Talas yakınlarındadır. Bazı araştırmacılar Kençek'i *Kanglı*

(Kengeres ile bir tutmuşlardır (Banguoğlu, 1959, s. 4; Barthold, 1990; Z. V. Togan, 1981, ss. 404-406).

### 3.72. Keşmir

Türk illerinden bir şehrin adı olduğu ve burayı Tanrı yarlığayası Yalavaç Süleyman'ın kurdurduğu ifade edilmiş ve İran şahı Keykavus'un yaptırdığı kaydedilmiştir [BA: I/457; EA: 199]. M. Polo'nun kayıtlarında rastladığımız bu kent hususunda; yadacılıkta meşhur oldukları, halkının genellikle zayıf, kadınlarının da oldukça güzel ve ikliminin ılık olduğu bilgileri verilmiştir (Mesudî, 2004, s. 129; Polo, 1990, s. C.I/ s.54).

Keşmir yeri günümüzde Hindistan ile Pakistan arasında bulunmaktadır. Hindistan, Pakistan ve Çin'in kesişim noktalarında olduğunu söylemek mümkündür.

**Şekil 3.38:** Keşmir bölgesinin konumu




### 3.73. Kıpçak ~ Kıfçak

KM haritasına göre, Rum ilinden doğuya doğru sıralanan Türk yurtlarından olduğu ve Peçeneklerden sonra anıldığı görülmüştür [BA: I/28, 30, 474; EA: 10, 11, 207]. Türk boyları arasındaki büyük boylardan biri olan Kıpçaklar, aslında Türklüğün gelişimindeki iki ana arterden biridir; diğer kanal da Oguz'dur. Büyük Türk destanı

olan Oguz-nâme'ye göre Oguz Kagan'ın amca çocukları ve kardeşlerinin neslinden gelmektedirler. Uygur Türkçesiyle yazılmış olan Oguz Kagan Destanı'nda; İdil Irmağı dolayları Kıpçak Beyine verilmiştir. Bu adın bazı araştırmacılar tarafından bu adın "ağaç kovuğu~içi boş ağaç manasına geldiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte Reşideddin Oguz-nâmesi'ne bakıldığında; Oguz'un savaşta hayatını kaybeden askerlerinden birinin hamile olan karısı bu bölge yakınlarında içi oyuk bir ağaca girip doğum yaptı. Bebeği Oguz'a getirip, vaziyeti ona anlattılar. Oguz da bu bebeğe "Kıpçak" adını verdi ki, Kıpçak "kabuk" kelimesinden çıkmıştır. Türkçede "içi çürümüş ve oyulmuş ağaca" "Kıpçak" denir. Türklerden bütün Kıpçak kavimleri bunun neslindendir ifadeleri yer almaktadır (Gömeç, 2011a, ss. 111-118).

### 3.74. Kırgız

Eserde Tatarlardan sonra kaydedilen Kırgızlar'ın Türklerden bir boy olduğu ve Tatarlardan sonra geldikleri belirtilmiştir. Ayrıca Türkçe konuştukları ve başka dillerin olmadığı kaydedilmiş, bununla birlikte en sondaki Türk kabilesi oldukları vurgulanmıştır [BA: I/ 30, 458; EA: 10, 11, 200].

Kızgızlar'ın asıl vatanları Altay-Sayan'dır (bugünkü Hakasların da yaşadığı Minusinsk Havzası). Kök Türk ve Uygur Türklerinden sonra tarihi ve büyük Türk devletlerinden olan ve Ötüken'in bir bölümüne de hâkim olan Kırgızlar; yeterince kıymet verilmemiş devletlerdendir. Orkun Vadisi boyunca sadece hayvancılık faaliyetleri değil bununla birlikte Çin ile ticari faaliyetlerin yürütülebileceği noktalardan biridir. Tabii ki tüm bunların bugünün nazarında değil o zamanın şartlarında değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü Çin kaynakları dahil hiçbir kaynakta bu durumu izah edecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (Gömeç, 2009, s. 14).

Kırgızlar ve onların bugünkü yerlerine ne zaman yerleştikleri hususunda araştırmacılar arasındaki tartışmalar devam etmektedir. Bazı araştırmacılar Kırgızların Tanrı Dağlarına XV.- XVII. yy. civarında geldiklerini ifade etmişlerdir. Arap araştırmacılarının eserlerine baktığımızda ise Kırgızların bazılarının Yenisey'de bulunduklarını yazarken bazılarının ise X. yy. Tanrı Dağlarında olduklarını yazmışlardır. Gömeç de aynı şekilde X. yy. Tanrı Dağlarında bulunduklarını

düşünmektedir çünkü Kırgızları Hun döneminden itibaren bu bölgede görmek mümkündür. Bununla birlikte Reşidettin'in Sibir maddesini açıkladığı bölümde bu yerin Kırgız dolaylarının kuzey-doğusunda yer aldığını söylemiştir. Bu ifadeden yola çıkarak Kırgızların Tanrı Dağı dolaylarını iskân tutmalarının Moğol istilasının ardından gerçekleştiğini söylemek daha doğru bir söylem olabilir (Gömeç, 2002, ss. 109, 158).

### 3.75. Kıtay

Metinde bu yer "Orta Çin" olarak kaydedilmiştir ve asıl Çin burasıdır [BA: I/238, 453; EA: 10, 197, 450]. Çin'e Kıtay~Hıtay~Xıtay adlandırılmasının yapılması, hatta bugün bile aynı adlandırmanın kullanılmasının kaynağı olarak Kök Türk Yazıtlarında geçen Kıtany Bodun'da geldiği düşünülmektedir. Çin kaynaklarından "K'i-tan" olarak transkripsiyonu yapılmış ve "*bütün barbarların en kaba ve geri olanı*" manasına gelmektedir (Gömeç, 2009, s. 3).

Kıtayların, Moğol oldukları yönünde düşünceler olsa da; uzmanlar onların oldukça yoğun Türk etkisinde, Uygur devlet teşkilatlanma esaslarına sahip olduklarını söylemişlerdir. X.XII. yy. arasında Çin kuzeylerinde kurulan "Liao" adlı sülale, Kök Türk yazıtlarında "Kıtany" adına daha sonra da "Kıtay" adlandırmasına dönüşerek, Moğol, Rus ve Müslüman camiasında bugün dahi Çin'in karşılığı olarak kullanılmaktadır (Sümer, 1999, s. 13).

### 3.76. Kiçi Talas

Eserde ifade edildiğine göre iki adet "Talas" adı vardır. Bunlardan birincisi "Kiçi Talas" diğer yer ise "Ulug Talas"tır [BA: I / 366].

Tarihte Türklere ev sahipliği yapmış önemli yerlerden biri de "Talas"tır. Bu yer Günümüzde Kıgızistan'ın kuzeyinde bulunan Talas Irmağı'nın yanında bulunan yerin adıdır.

### 3.77. Kingüt

"Uygur" sınırında bir şehir olduğu bildirilmiştir [BA: III / 362; EA: 494]. Bu yerin Kuça civarında olduğu tahmin edilmektedir. Kingüt yöresi "Sha-to (belki Çöllü)" boyu ve yurdunun, "Lopnor" ile "Kumul" arasındaki bölgede olduğu düşünülmektedir (Şeşen, 1985, s. 196).

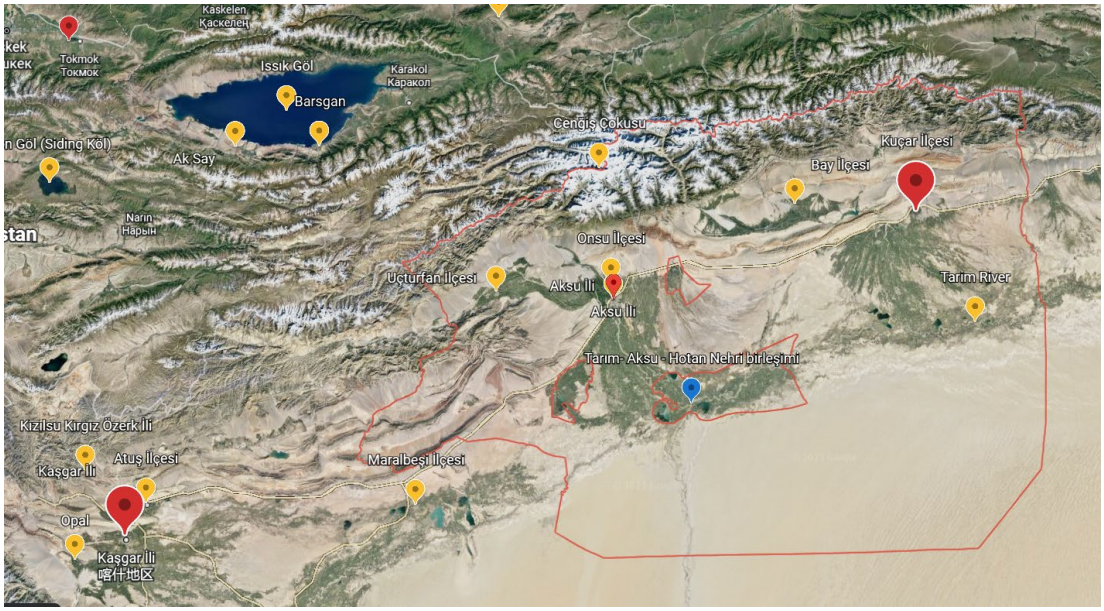
### 3.78. Koçu

Metinde bu yerin Uygur'da bulunan beş şehirden biri olduğu, Zülkarneyn tarafından yaptırıldığı, Uygur'da bulunan bütün şehirlere bu adın verildiği kaydedilmiştir. Eserde bazı yerlerde "Köçe" adıyla da kullanılmış olan bu şehrin Uygur sınırında olduğu, bir başka adının "Küsen" olduğu, yakınından "Yılduz köl" adında bir gölün aktığı kaydedilmiştir [BA: I/ 113, 361, 396, 404; III/135, 219, 238; EA: 55, 442, 450].

Gömeç, bu şehrin tarihteki koşulardan geldiğini ifade etmiştir (Gömeç, 2009, s. 26) (Gömeç, 2009, s. 26).

Koçu, günümüzde SUÖB Aksu İli'ne bağlı olan "Kuçar" ilçesine karşılık gelmektedir.

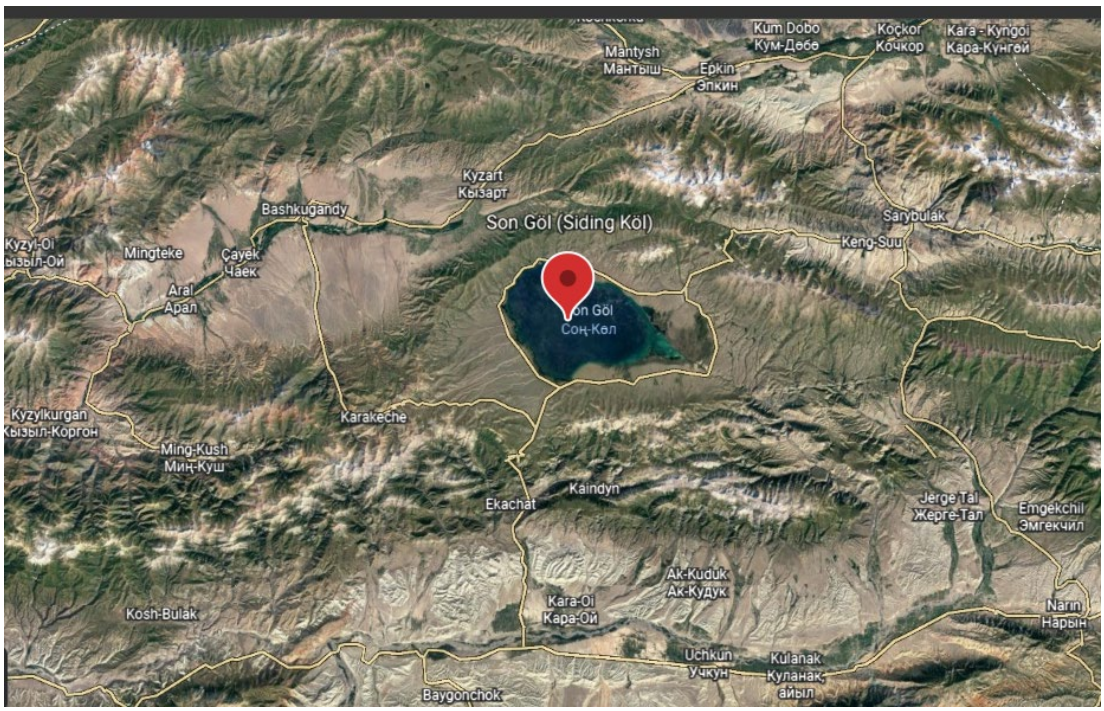
**Şekil 3.39:** Kuçar ilçesinin konumu



### 3.79. Konçgar Başı

Eserde bir kent adı olarak kaydedilen “Konçgar Başı” yerinin yakınlarında “Siding Köl (Son Göl)” adında bir göl/su birikintisinden bahsedilmektedir. Bu kayıttan hareketle bu kentin konumu “Balasagun” güney-batısı, “Issık Köl” yakınlarında olduğunu söylemek mümkündür [BA: III/ 135, 369, 382, 441; EA: 497, 503, 530].

**Şekil 3.40:** Son Göl (Siding Köl) yakınlarındaki yerleşimler




### 3.80. Kum

Metinde *“Kum kelimesi Türkçedir. Afrasiyâb’ın kızı burada avlanırmış”* ifadeleri yer almaktadır. Bununla birlikte kızının “Kazvin” şehrini kurduğunu, Türklerden bazıları sınırlarını “Kazvin”den saydıklarını ve “Kum” şehrinin sınır sayıldığını yazmışlardır [BA: III/ 149; EA: 409].

İslam kaynaklarına bakıldığında “Kum” yerinin “Cermiyye” adıyla da anıldığı görülmektedir. “Kum”, Taraz yakınlarında bulunmaktadır ve Karluk topraklarının başlangıcı olarak görülür (Şeşen, 1985, s. 188). Bu ifadelerde hareketle baktığımızda bazılarının “Kazvin” şehrini bazılarınınsa “Kum” şehrini sınır saymalarından hareketle bu şehirlerin hem sınırda hem de birbirlerine yakın olmalıdırlar. Bugünkü “Kazvin” şehri yakınlarında “Kum” adında bir şehir olduğu tespit edilmiştir.

**Şekil 3.41:** “Kum” şehrinin bugünkü konumu




### 3.81. Kuyas

Metinde “Çigil” bölgelerinden biri olduğu; burada “Toksılar”ın yaşadığı ve Barsgan’ın ötesinde bir kasaba olduğu belirtilmiştir [BA: I / 423; EA: 170]. Barsgan’a yakın olduğu anlaşıldığından, yukarıda bahsettiğimiz “Kayas” ile aynı yer olmalıdır.

### 3.82. Maçin

Metinde bu yer adının “Tawgaç” için kullanıldığı ve bu yerin Çin’den dört ay uzakta olduğu belirtilmiştir [BA: I / 453] (Ayrıca bkz. age., s. 30, 80).

### 3.83. Man Kent

“Kaşgar” yakınında harap olan bir şehirlerden birinin adı olduğu ifade edilmiştir [BA: III/ 157; EA: 412]. Barthold, “Çimkent” yerinin kuzey-doğusunda yer aldığını belirttiği “Mankent” adında bir köyden bahsetmektedir (Barthold, 1990, s. 226).

**Şekil 3.42:** Barthold'un tarifine göre "Mankent"in konumu




### 3.84. Man Kışlag

Metinde Oğuz ülkesinde bir yerin adı olarak kaydedilmiştir [BA: I/465; III/157; EA: 203, 412]. Faruk Sümer'in aktardıklarına göre Hazar Denizi'nin kuzeyinde bulunan bu yerin eski adı *Siyah Kûh*'tür ve X. yy. başlarında bu yerde insanlar bulunmamaktadır. X. yy. ikinci yarısından itibaren *Cebel Bankışla* adıyla anılan bu yer İbnü'l Esir'de *Mangışlak*, Yakutlarda Mankaşlağ şeklinde kaydedilmiştir. Moğol istilasından sonra da genellikle Mankışlaj adıyla anıldığı görülmüştür (Sümer, 1999, s. 136).

Bugün "Hazar Denizi" doğusunda "Mangistav" Eyaleti sınırları içindeki yarımadadır, Sovyet hakimiyeti dönemlerinde "Kazakistan" sınırlarında kalmış ve Kaşgarlı döneminde Hazar sınırını oluşturmuştur.

**Şekil 3.43:** Man Kışlak yarımadasının bugünkü konumu




### 3.85. Merv

Metinde Afrasiyâb'ın kızının (Kaz) anlatıldığı bölümde Kaz'ın babası Tonga Alp Er (Afrasiyâb)'ın bu şehri yaptırdığını, Tahmures tarafından şehrin iç kalesinin yapımından üç yüz yıl sonra kurduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Bazıları bütün Maveraünnehir'i (Çayardı) Türk ülkesi saydıkları belirtilmiştir [BA: III/149].

Merv şehri bilineceği üzere tarih boyunca Türklerin önemli şehirlerinden biridir ve özellikle de Selçuklular döneminde ön plana çıkmıştır. Merv, bugün Türkmenistan'ın başkentidir.

**Şekil 3.44:** "Merv" şehrinin bugünkü konumu




### 3.86. Mınglak

Metinde iki şiirin dizelerinde geçmektedir:

*"Kimi içre oldurup*
*Ila suwın keçtiniz*
*Uygur taba başlanıp*
*Mınglak elin açtınız"*

TT: *"Gemi içerisinde oturup Ila suyunu geçtik. Uygurlardan yana yöneldik. Mınlak elini açtık"* [BA: III/235; EA: 187, 448]. *İli* Nehrinin diğer yakasında Uygur ilinin sınırında bir bölge olduğu tahmin edilmektedir (Gömeç, 2009, s. 33).

**Şekil 3.45:** "İli Nehri" ve "Uygur" sınırındaki bölgenin bugünkü görünümü




## 3.87. Oguz

Metinde bir Türk boyu olduğu, Kıpçaklardan sonra geldikleri, yirmi iki bölükten oluştukları, her bölüğün kendine ait bir belgesinin olduğu ve hayvanlarına vurdukları bir ize sahip oldukları, birbirlerini bu belgelerle tanıdıkları kaydedilmiştir [BA: I/28, 55-58; EA: 10-11, 26, 146].

Tarihi kaynaklara bakıldığında da görülmektedir ki XI. yy. sıralarında Oğuz yurdu "Aral" çevresiyle "Sır Derya" boyları dolaylarındadır. Daha da geçmişe gidip Kök Türk Yazıtlarına baktığımızda ise Oğuzlar'ın, Selenge Nehri doğusunda bulundukları anlaşılmaktadır. Oguzların batıya doğru hareketliliği 8. yy. sonlarına doğru başlamıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere eserde 22 bölükten oluşan Oguzlar X. yy. başlarında 24 bölükten oluştukları görülmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere yıllar geçtikçe bölüklerden ayrılanlar veya eklenenler olmuştur (Gömeç, 2009, s. 15).

Şecere-i Terakkime'ye baktığımızda da Oğuz yurdu sınırları ifade edilirken, doğusu Isığ Göl ve Almalık; kıblesi Sayram, Kazgurt dağı ve Karacık Dağı; Demir kazığı Uluğ dağ ve Kiçik dağ; batısı ise Yangıkent ve Karakum'dur. Oğuzlar bu muhitte dört-beş bin yıl ikamet etmişler ve hangisinin nüfusu fazla ise onlardan padişah seçmişlerdir (Ebülgazi, 1974, s. 56).

Oguzlar, Gök Türkler döneminde olduğu gibi Uygurlar döneminde de isyan etmişlerdir. Öyle ki kendi kurdukları sülale devletlerine bile kimi zaman karşı geldiği görülen Oguzlar oldukça ilginç bir topluluktur.

VIII. yy. sonlarından itibaren Kök Türkçe metinlerde Oguzlara dair hiçbir kayda rastlanmadığından onların bu tarihlerden sonra batıya yöneldikleri düşünülmektedir. Genellikle Sır Derya dolaylarına gelen Oguzlar bu bölgede yer alan Peçenekleri batıya doğru sürerek bu bölgelere yerleşmişlerdir. Oguz Kagan Destanında yer alan Peçenek-Oguz Savaşında bu dönemde yaşananların yer aldığı düşünülmektedir(Gömeç, 2009, s. 15).

X. yy. ilk çeyreğinde sadece bir yabgunun bulunduğu ve merkezlerinin "Yangı-kent" olduğu kaydedilmiştir. Bu yer yaklaşık olarak "İrtiş" ve "İtil" nehirleri arasında ve güneyinde bulunan "Sır Derya" dolaylarını kapsamaktadır (Banguoğlu, 1959, s. 4; Orkun, 1946, s. 40; Sümer, 1999, s. 24).

XI. yy.'dan itibaren kalabalık bir güç haline gelen Oguzlar, Anadolu ve Suriye dolaylarını da ele geçirdikten sonra dünya tarihinde iz bırakacak önemli gelişmelere neden olmuşlardır. İslamiyet'i kabul ettikten sonra "Türkmen" adıyla anılmaya başlayan Oğuzlar tarihte kurdukları ilk büyük devletleri olan Selçukluları kurmuşlardır. Selçuklu Devleti'ni "Kınık" boyundan kuran Oğuzlar bununla birlikte Selçukluların zayıflatılmasında önemli rol oynamışlardır. Osmanlı hanedanlığı aracılığıyla yönetimi Kayılara teslim eden Oguzlar altı asır boyunca Türk-İslam birliğinin liderliğini yapmış ve dünyanın en güçlü ülkeleri arasında yer almışlardır (Gömeç, 2004, s. 118).

### 3.88. Ordu

"Balasagun" yakınlarında bir yer olduğunda ve Hakan'ın oturduğu şehir olduğu ifade edilmiştir. "Ordu Kent" tanımı hakanın oturduğu şehir manasında kullanılabilir. Bu münasebetle bu şehrin "Kaşgar"ı gösterdiğini sonucuna ulaşmak mümkündür [BA: I / 124; EA: 62, 149].

### 3.89. Ötüken

Metinde “Tataristan” bozkırında bir yer olduğu ve “Uygur” iline yakın olduğu kaydedilmiştir [BA: I/138; EA: 70].

**Şekil 3.46:** Ötüken’in yer aldığı tahmin edilen bölge




Türklerin tarih boyu ikamet sahâlârı olarak daima ormanlar tarif ve tavsiye edilmiştir. Orhun abidelerinde de durum böyledir. Bu zihniyette olan bir devlet mekanizmasının idare merkezi de tabii ki bir ormanlık olmalıdır ve *Ötüken* ormanları Türki devletlerin idare merkezi olarak kullanılmıştır (Caferoğlu, 1951, s. 282).

Oldukça kıymetli olan ve Orhun Yazıtlarından Çin vesikalarına kadar çok yerde geçen “Ötüken”, Türk, Moğol ve Orta Asya tarihinde kutsal başkent olarak görülmüştür. Tarihte pek çok devlet başkentlerini bu bölgeye taşımışlardır. Yer tespiti hususunda yapılan araştırmalarda bu bölgenin  Kül Tigin, Bilge Kağan yazıtlarının dikili olduğu Koşo-Çay-dam dolaylarının Ötüken olarak tahmin ettikleri bilinmektedir ancak Tariat yazıtının bulunmasından sonra Şine Usu yazıtındaki problemli yerlerin tespit edilmesinden sonra bu bölgenin Ötüken olamayacağı sonucuna varılmıştır (E. Aydın, 2016, ss. 123-124). Tariflere baktığımızda Ötüken yöresinin Tolga Nehrinden Altaylara kadar uzanan coğrafyanın adı olduğu sonucuna varmak mümkündür.

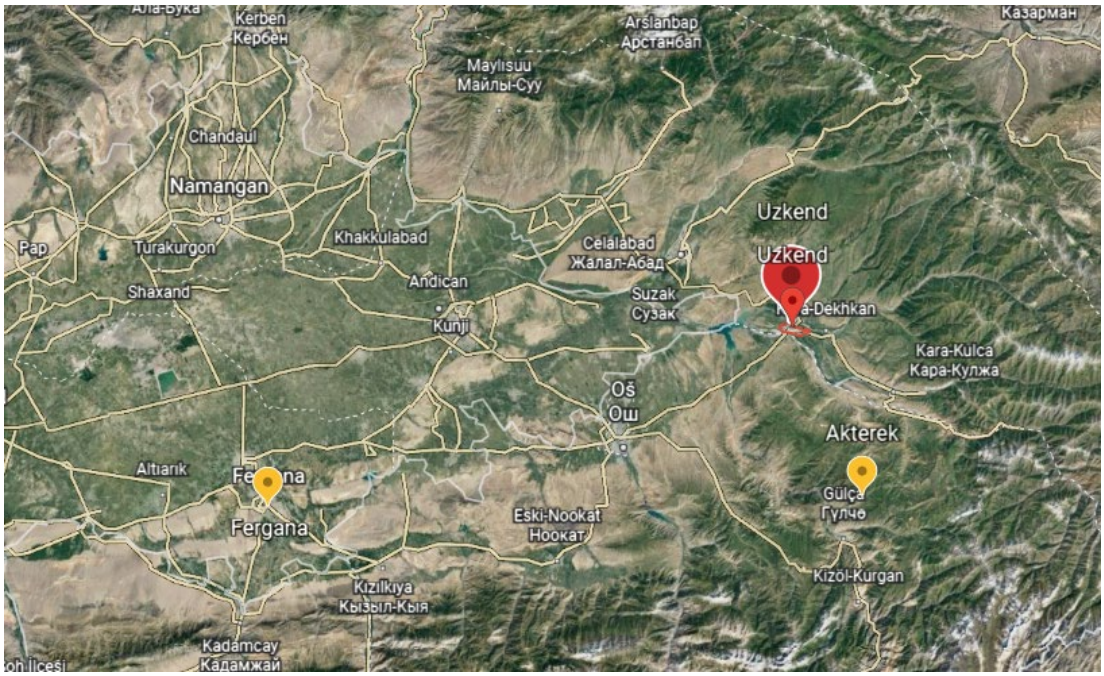
### 3.90. Özçend ~ Özkent

Metinde “Şaş” şehrine yani “Taşkent”e “Özkent” ve “Tünkent” adlandırmalarının yapıldığından bahsedilmiştir. “Edgiş” oymağı “Özçend”e yerleşmiştir. “Kawak art”, “Özçend” ile “Kaşgar” arasındaki sarp bölgenin adıdır. Kaşgar dağlarından çıkan “Yabaku” suyu, “Fergana” ile “Özçent” arasındaki akarsuyun adıdır. Bununla birlikte “Şaş” yani “Taşkent’e de “Özkent” denilmiştir ve kent maddesinin açıklandığı yerde “Fergana”ya da “Özkent” adı verildiği ve “kendimizin şehri” manasına geldiği kaydedilmiştir. “Fergana” şehri ile “Kaşgar” yeri arasındaki bölgede “Aruk-turuk” adında sapa bir yerin varlığından söz edilmektedir. Bununla birlikte “Fergana” ile “Şıknı” halklarının sık sık “Bukuk” adı verilen bir hastalığa yakalandığı da belirtilmiştir. Sair İslam kaynaklarına bakıldığında ise bu şehrin yakınlarında bir dağın olduğundan ve burada toplanan pek çok suyun aktığı anlaşılmaktadır [BA: I/96, 344, 380, 383; II/285-286; III/150; EA:409].

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere birbirine yakın muhitlerde yer alan “Taşkent” ve “Fergana”, çoğu zaman ortak adlarla anılmışlardır. Günümüzde bu bölgede Karahanlılar döneminden kalma mimari eserler hâlâ varlığını korumaktadır. Tarihte “Babur Şah” da buraya sefer düzenlemiştir (Babur, 1970, s. 62). Nizamülmülk, Siyasetnamesinde bu yerden “Uzkent” diyerek bahsetmiştir.

“Özkent” bugün Kırgızistan’ın “Karasu” ilinin doğusunda “Uzkent” adıyla; “Özgön” bölgesine bulunan bir ilçenin adıdır.

**Şekil 3.47:** "Özkent", bugünkü adıyla "Uzkent"in konumu




### 3.91. Rum

Eserde, batı Bizans sınır olarak esas alınmış ve Türk yurtları bu sınıra göre sıralanmıştır. Türk'ten bahsedilen yerde

> *"Türk sözü Nuh'un oğlunun adı olunca bir kişiyi bildirir. Oğullarının adı olduğunda beşer kelimesi gibi çokluğu ve yığını vurgular. Bu kelime tekil ve çoğul yerine kullanılır. Nitekim Rum kelimesi, Tanrı yarlıgasın İshak'ın oğlu İysu, İysu'nun oğlu Rum'un adıdır. Oğulları da bu isimle anılmıştır. Türk kelimesi de böyledir"* diyen Kaşgarlı Yungu Deresini anlattığı maddede:
>
> *"Barman kasabasına akan derenin adıdır. Bu kasabayı Afrasiyâb'ın oğlu yapmıştır. Barman ismi kasabayı inşa eden adamdan kalmıştır. Bunun gibi Rum ülkesinde de böyledir. Diyar-ı Rum denir. Bu Tanrı esenliyesi Yalavaç İshak'ın oğlu İsu (veya İysu), onun oğlu Rum'dan kalmıştır*" demiştir [BA: I/28, 30, 350-351; III/ 369].

"Rum" adıyla "Doğu Roma" yani "Bizans" kastedilmiştir.

### 3.92. Rus

Eserde diyalektlerden bahsedilen bölümde "Kıpçak", "Suvar", "Bulgar" ve "Yimek" boylarının uzantılarının "Rus" ve "Rum" ülkelerine kadar uzandığı kaydedilmiştir. Yine Türk dilinin özelliklerinin anlatıldığı bölümde fail unsuruna değinen KM, burada Peçenekler münasebetiyle Ruslara atıf yapmıştır [BA: I/32; II / 48].

Bugün Slavlar üzerine gerçekleştirilen dil ve antropoloji çalışmalarına bakıldığında Hint-Avrupa (Arî) kökenli bir halk oldukları anlaşılmaktadır. Yine tarihi kaynaklara bakıldığında Slavların sarışın bir millet olarak tarif edildiğini ve saf bir ırk olmadıkları görülmektedir (Gömeç, 2009, s. 4).

İkamet ettikleri coğrafyaya ve idaresi altında yaşadıkları millete bakıldığında; Slav halkına Turanlı kavimlerden ırk ve kültürel olarak pek çok özelliğin transfer edildiği görülmüştür. Arkeolojik çalışmalar, dil ve botanik araştırmaları Slavların ilk vatanının "Pripet Havzası" ve "Orta Dnepr (Kiev-Çernigov bölgesi)" dolayları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte uzmanlar tarafından kabul edilen bir görüşe göre Slavlar geçmişte geri kalmış bir kültür seviyesindeyken Türkler ve Germenler aracılığıyla medeniyetle tanışmış ve kültürlerini yükseltmişlerdir (Kurat, 1987).

### 3.93. Saksın ~ Suvar

Metne göre Bulgarlara yakın bir şehir olduğu kaydedilmiştir [BA: I/437]. Togan bu adın "Saka" adını sondaki "-sIn" ekiyle birleştirmiş osla da Gömeç bu duruma ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini söylemiştir (Gömeç, 2009, s. 27; Z. V. Togan, 1981, s. 494).

İslam kaynaklarında bu muhitin nehirler ve ağaçlarla dolu olduğundan, oldukça fazla tüccara ev sahipliği yaptığından, yaşayan halkların çoğunlukla Müslüman olduğundan, yakınlarındaki ırmaktan çokça balık tutulduğundan ve eti, ekmeği bol bir şehir olduğundan bahsedilmiştir (Cüveyni, 1988, s. C:I 108; Şeşen, 1985, s. 151).

Bu bölge Aral kuzey-doğusunda aranmaktadır ve Harezm-Bulgar şehirleri arasında bulunduğu tahmin edilmektedir (Gömeç, 2009, s.27). Kaşgarlı'nın haritasına baktığımızda ise "Aral Gölü" batısında, "Kıpçak" ilinin kuzeyinde, "İdil Nehri" solunda yer almaktadır.

### 3.94. Sançu

Metinde yukarı Çin yolu üzerindeki bir kent olduğu kaydedilmiştir [BA: I / 417; EA: 181]. Bu yer adının aslında "Shan-chou" olduğu tahmin edilmektedir (Z. V. Togan, 1981, s. 144).

### 3.95. Sapran ~ Savran~ Şabran ~ Sepren

Eserde "Oğuz" illerinden birinin adı olduğu bildirilmiştir [BA: I / 436; EA: 189].

Güney Kazakistan "Siriderya" dolaylarında "Yesi"ye 115 km. uzaklıkta Oğuzlar ile Kimekler arasaındaki sınır bölgesidir (Barthold, 1990, s. 227; Z. V. Togan, 1981, s. 160).

### 3.96. Sayram ~ İsbicab

Beyza şehrinin adı olduğu belirtilmiş aynı zamanda bu yer için "İsficab" ve "Sayram" adlarının kullanıldığından bahsedilmiştir [BA: III/176]. İslam kaynaklarına baktığımızda Harzem şehrinden "İsficab"a kadar olan bölgede Oğuzlar; "İsficab" şehrinden "Fergana"ya kadar olan bölgede ise "Karluklar"ın olduğu belirtilmektedir. Bugün şehrin adının Çimkent olduğu yönünde fikirler ortaya atılmış olsa da Çimkent ile Sayram arasındaki mesafe göz önüne alındığında bu ihtimal düşüktür ve burası Günay Kazakistan'da bir yer adıdır (Gömeç, 2009, s. 21).

Sayram, Farsça **اسپیجاب,** Kazakça Сайрам, Saryam, Saryom, İsbicab veya Beyza adıyla bugün Kazakistan'ın güney doğusunda, Siri Derya (Seyhun) havzasında, Sayram Su nehri kıyısında, aynı isimli "Sayram", Su dağlarının yamacında, Şimkent şehri sınırlarında bulunan tarihi bir şehirdir.

Tarihte bu bölgede Türkler ve Sogdlar yaşamıştır. Bununla birlikte Türkistan bölgesinde *Sayram* adıyla birden fazla yer adı bulunmaktadır. Oğuz Kağan destanında geçen *Karı Sayram* bunlardan biridir (Şeşen, 1985, ss. 43, 143, 147, 161).

Çağatayca Gülistan Tercümesi'nde Sayram şehri hakkında ayrıca şu bilgi kaydedilmiştir:

> *"Ahmet Yesevi'nin de memleketi olan Sayram, pek eski bir Türk şehridir.*
> *Hüeuen Tsang, seyahati esnasında Talas (Tıraz)'ın iki yüz li cenub-ı*

*garbisindeolan ve Çinlilerin Pe-choei, Türklerin Aksu dedikleri bu şehre uğramıştır. Kaşgarlı Mahmud'un İspicab'dan Balasagun'a kadar uzayıp giden yerleri Argu beldeleri saydığı düşünülürse Ahmet Yesevi'nin de Argu Türklerinden olduğu anlaşılır. Kaşgarlı Mahmud; Balasagun, Tıraz ahalisinin hem Soğdça hem de Türkçe konuştuklarını ve bundan dolayı Argu beldelerinde sakin ahalinin lisanında -yabancı tesirler sebebiyle- zaaf olduğunu da ilave ediyor."* (Berbercan, 2018, s. 7).

*Sayram ~ İsbicab* şehri, günümüzde Kazakistan sınırlarında, Taşkent ve Sirderya yakınlarında yer almaktadır.

**Şekil 3.48:** "Sayram" şehrinin bugünkü konumu




## 3.97. Semizkent

Metindeki ifadelere göre Afrasiyab'ın kızının adı olduğu, "kaz" münasebetiyle anılan kentlerden biri olduğu ve Semerkant'ın diğer ismi olduğunu kaydedilmiştir [BA: III/150; EA: 149, 409]. Diğer isim hususunun asıl nedeni -r/-z değişmesinden kaynaklıdır (Z. V. Togan, 1981, s. 404). Bu şehir Orta çağdan bu yana önemli yerleşim birimleri arasında yer almaktadır ve tarihten bu yana en çok "Temürlüler" döneminde gelişme kaydetmiştir (Gömeç, 2009, s. 27).

Babur, hatıratlarında bu yer hakkında bazı bilgiler vermiştir:

> *"Semerkant kadar güzel bir kent dünyada az bulunur. Hiçbir düşman şiddet ve üstünlük ile bunu ele geçiremediği için "Belde-i Mahfuza" derler. Türk ve Mogol halkları Semizkent diye söyler. Temür Beg burayı payitaht yaptı. Sur üzerinden kurganın uzunluğunun ölçülmesini emrettim, ölçü 10600 kadem çıktı. Üzüm, kavun, elma, nar ve diğer bütün meyveleri çok iyidir. Semerkant ve mahalllerinde Temür ve Ulug Beg'in imaretleriyle, bahçeleri çoktur. Temür Kök Saray diye meşhur olan dört kapılı, fekalâde büyük bir köşk ve kalenin içinde bir cami yaptırmıştır. Semerkant'ın doğusunda iki bahçe açtırdı. Biri Bağ Boldı, öbürü Bağ-ı Dilgüşa'dır. Dilgüşa'da inşa olunan köşkte Temür Beg'in Hindistan muharebeleri tasvir edilmiştir. Ayrıca yine Nakş-ı Cihan, Bağ-ı Çınar, Bağ-ı Şimal ve Bağ-ı Behişt bahçeleri vardır. Temür'ün oğulları da buraya hanlar, hamamlar ve camiler kurdurdu"* demiştir (Babur, 1970, ss. 68-72).

Semerkand'ın bugünkü konumu için (Bkz. Şekil 3.49)

### 3.98. Sıgun Samur

Eserde Bugra Han'ın zehirlenip hayatını kaybettiği yer olduğu belirtilmiştir [BA: I / 409, EA: 176]. *Sıgun Samur* adı hakkında DLT dışında herhangi bir kaynakta bilgiye ulaşılamamıştır.

### 3.99. Sıknı

DLT'de "Bukuk" adından bir hastalıktan bahsedilirken anılmıştır [BA: I / 285-286]. Fergana'ya yakın bir yerde olduğu tahmin edilmektedir.

### 3.100. Sitgün ~ Sütkent

Metinde sadece "Oguz" kentlerinden biri olduğu ifade edilmiştir [BA: I / 443, 447; EA: 192]. Sitgün kentinin, Farab'ın güneyinde olduğu tahmin edilmektedir (Banguoğlu, 1959, s. 9).

### 3.101. Sogd

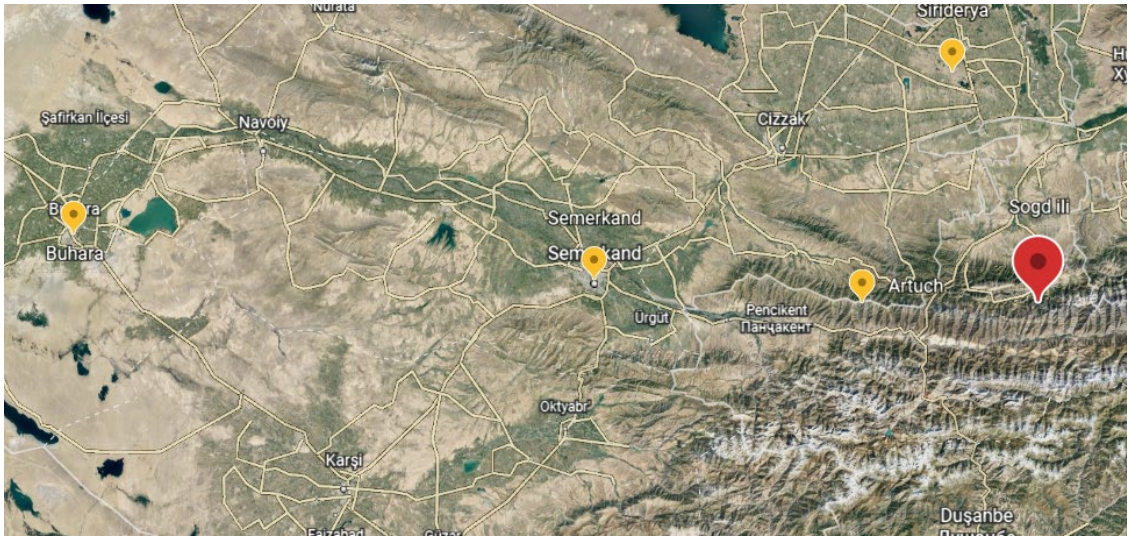
Eserde "Buhara" ile "Semerkand" arasında olduğu, burada yaşayanların Türk'e benzedikleri ve Türk huyuna büründükleri kaydedilmiştir. Bununla birlikte iki dilli oldukları bildirilmiştir [BA: I / 29, 471; EA: 10, 206].

Sogdlar, Türk hakimiyeti içinde sayılan ve Kök Türk Kitabelerinde adı geçen kavimlerdendir. Türkçe eserlerde adları "*Sogdak"* biçiminde, Çin kaynaklarında "*Su-i"* veya "*Su-de"* biçimiyle yazılmaktadır. Ülkeleri eski Arapça "*Suguda"*, Grekçede "*Sogdioi~Sogdianio"* biçimiyle kayıtlıdır (Gömeç, 2009, s. 16).

Bazı ilim insanları İran menşeili bazılarıysa Fars-Türk karışımı olduklarını belirtip tarihteki Sakalarla ilişkilendirmişlerdir. Sogdlar, Türk Devletlari arasındaki konumları göz önüne alındığında siyasi olarak güçlü oldukları düşünülse de bu doğru bir düşünce değildir. Türk Devleti hem Uygurlar döneminde hem de onlardan önceki dönemlerde "Sogd" ve onlara benzeyen halkları muhtemelen ticari kabiliyetlerinden yahut çok dilliliklerinden olsa gerek özellikle de dış işlerinde çokça kullanmışlardır (Gömeç, 2011b, ss. 37-38,47-48).

Bugün Sogdlarla alakalı herhangi bir esere rastlanamamıştır. "Buhara" ile "Semerkand" arasında da "Sogd" adına rastlayamadık ancak "Semerkand"ın yaklaşık 180 km. doğusunda, Tacikistan'ın dört ilinden biri olan "Sogd" ili bulunmaktadır.

**Şekil 3.49:** “Sogd” ilinin konumu




### 3.102. Sugnak ~ Sıgnak

Metinde “Oguz” şehirlerinden biri olduğu ifade edilmiştir [BA: I / 471; EA: 206]. “Sıgnak” günümüzde “Sunakata” adıyla Güney Kazakistan’da bulunmaktadır. “Sıgnak” şehrinin harabeleri bugünkü “Sunakata” şehrinin yakınlarında tespit edilmiştir.

**Şekil 3.50:** “Sıgnak” bugünkü adıyla “Sunakata” şehrinin konumu



### 3.103. Suvar ~ Sabar

Eserde "Rum" ve "Bulgar" diyarı yakınlarında, "Saksın" adıyla anılan bir şehir olduğu vurgulanmıştır [BA: I / 30, 32, 437; EA: 11]. M.S. V. ve VI. yy. batı Sibirya ile Kuzey Kafkas bölgelerinde önemli tarihi kırılmalara şahitlik eden, farklı kaynaklarda dağınık da olsa hakkında ilgili bilgiler bulunan Türk boylarından birisi de "Sabarlar"dır. Bizans eserlerinde "Sabar", "Sabeir", "Saber"; "Ermeni", "Süryani" ve İslam vesikalarında "Sabr", "Sebir", "Savır", "Sabir" vb. şekillerde kaydedildiği görülmüştür (Gömeç, 2009, s. 16).

Sabarlar: Moğol, Slav veya Fin-Ogur kavimlerinden geldikleri, zaman zaman iddia edilse de bugün bu iddialar eskimiş ve onların Türk oldukları taşıdıkları isim, tarihi ve kültürel durumlarıyla birlikte bakıldığında netlik kazanmıştır. Türlü dillerdeki ses değişiklikleri neticesinde farklı biçimlerde görünen adların esasını ancak Türkçe ile açıklamak mümkündür. Sabar kelimesi sab+ar'dan (sap-ar=sapmak fiiline + ar ekinin ekiyle ortaya çıkmıştır (Kazar, Bulgar gibi) ortaya çıkmış olup; sapan, yol değiştiren, başı boş kalan, serbest manasındadır ve Türklerde ad verme geleneğine uygundur (Gömeç, 2009, s. 16).

Sabarların erken tarihleri hakkında kayda değer bir kayda rastlayamadık. Adında olduğu gibi herhangi bir ana kütleden kopmaları söz konusuysa da, onların asıl yurdu denilebilecek yer Tanrı Dağlarının batısıdır. Bununla birlikte İli Nehri sahasında yer alırken Asya Hunlarına bağlı bir boy idiler. Muhtemelen batıdaki Tölös kabilelerinden olan Ogur grubuna dahildiler (Kafesoğlu, 1997, ss. 148-150).

### 3.104. Suvlag

Metinde sadece bir yer adı olduğu kaydedilmiştir. *Suvlag* aynı zamanda su yalağı manasına da gelmektedir [BA: I / 464; EA: 203]. *Suvlag* yeri ile alakalı DLT dışında herhangi bir kaynakta bilgiye ulaşılamamıştır.

### 3.105. Sülmi

Metinde bu şehrin "Zulkarneyn" tarafından yaptırıldığı ve halkının koyu bir kafir olduğunu vurgulamıştır [BA: I / 113; EA: 55].

Sülmi'nin Koçu'nun kuzey doğusunda yer aldığı, bunula birlikte burada da "Bayıkularla" "Çumulların" yaşadığı tahmin edilmektedir (Sümer, 1984, s. 45; Z. V. Togan, 1981, s. 421).

### 3.106. Şaş ~ Taşkent ~ Tünkent ~ Özkent

Metinde bu yer adının "taş şehri" manasına geldiğini kaydedilmiştir [BA: I/444, III/150]. Metinde "Kaz" maddesi açıklanırken "Taşkent"e "Özkent" ve "Türnkent" adlandırmalarının yapıldığı da görülmüştür [BA: I/150].

Türkistan'ın en önemli şehirlerinden biri olan Taşkent bugün Özbekistan'ın başkentidir.

**Şekil 3.51:** Özbekistan'ın başkenti Taşkent'in konumu




### 3.107. Tawgaç

Metne göre Türklerden bir bölük olduğu ve bu diyarda oturdukları kaydedilmiştir. Sonraki maddede de açıklamalarına devam eden Kaşgarlı, bu kelimenin eski, büyük anlamına geldiğini belirtmiş; metnin devamında ise "Tat Tawgaç" maddesinde *Tat* kelimesinden Farslıların, *Tawgaç* kelimesinde de Türklerin kastedildiği belirtilmiştir. Ancak metnin bir başka bölümünde de "Tat Tawgaç" kelimesinin "Çinli" ve "Uygur" manasına geldiğinden bahsedilmiştir. [BA: I/453-454; II/280; EA: 10, 197, 198].

### 3.108. Talas ~ Taraz ~ Tıraz

Metinde "Talas" adının, "Taraz" ve "Tıraz" biçimleriyle de kullanıldığı görülmektedir. Eserde iki *Talas* adı bulunmaktadır. Birincisi "Ulug Talas" diğeri ise "Kiçi Talas"tır. *Talas* ile *Balasagun* arasında kalan şehirler -iki dağ arasında kaldığından dolayı- *Argu* adı verilmiştir. Bununla birlikte Kıpçak sınırında olduğu anlaşılmaktadır [BA: I/127, 366, 480; EA: 157]. *Talas* ve *Taraz* bugün Kırgızistan'ın kuzey batısında bulunan iki yerdir.

**Şekil 3.52:** "Talas" ve "Taraz" illerinin bugünkü konumları




### 3.109. Tangut

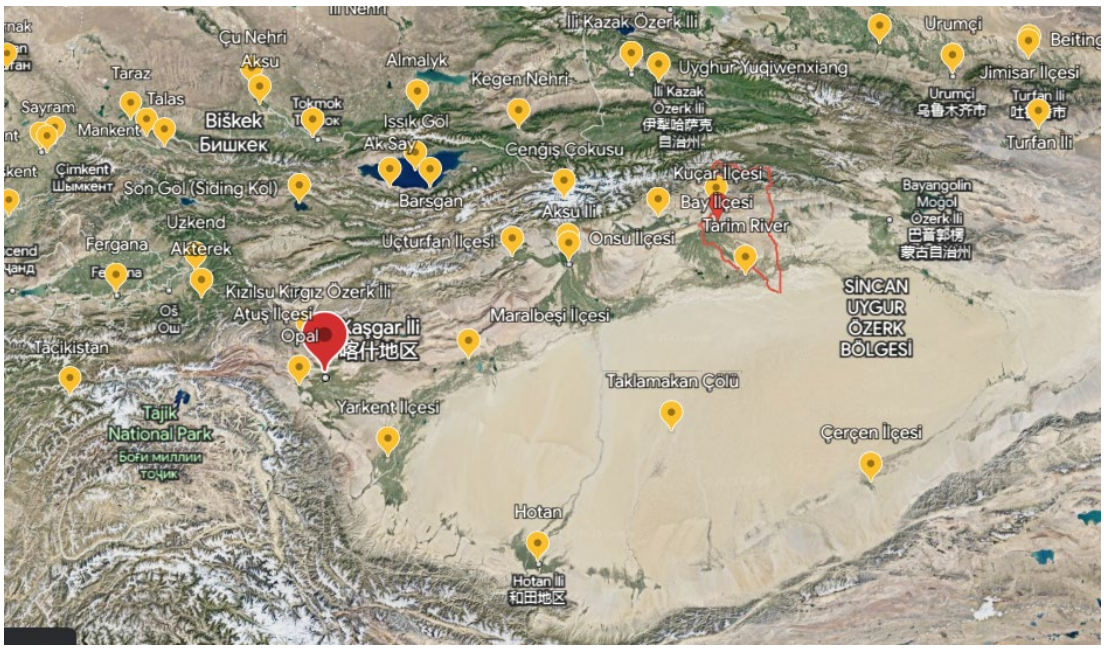
Metinde Çin yakınlarında oturan Türklerden bir bölük olduğu ve aslen Arap olduğunu söyledikleri bildirilmiştir. Eserdeki sıralamada Uygurlardan sonra gelmiş; Türk eline sonradan geldikleri, gezgin olduklarından dolayı yabancılarla karşılaştıkları, karışık bir boy oldukları ve ani bir baskına uğradıkları belirtilmiştir [BA: I/28-29, 307; III/362; EA: 10, 134, 480-481, 494].

### 3.110. Tarım

Metinde belirtildiğine göre "Uygur" sınırında, *Köçe* yakınlarında bulunan bir bölgedir. Bu bölge yakınlarında aynı adla anılan bir nehir olduğu kaydedilmiştir [BA: I/ 396; EA: 171]. "Tarım" Nehri ve "Kuça" yakınlarında olabileceği tahmin edilmektedir (Gömeç, 2009, s. 34).

Yaptığımız araştırmalarda günümüzde *Tarım Havzası* adıyla bilinen; SUÖB doğudan batıya doğru yaklaşık bin km boyunca uzanan, *Takalamakan Çölünü* de içine alan 910 bin km$^2$ alana sahip bölge, KM'nin tarif ettiği *Tarım* bölgesi olmalıdır.

**Şekil 3.53:** "Kuça" (Kuçar) ilçesi, "Tarım" nehri ve çevresi




### 3.111. Tartuk

Metinde bu yer adı için "Yagma" ilinde bir şehir olarak kaydedilmiştir [BA: I/467: EA: 204]. *Yagma* ili ise *İli* Nehri civarındadır (Gömeç, 2009).

**Şekil 3.54:** "İli" nehri boyunca sıralanan yerleşim yerleri

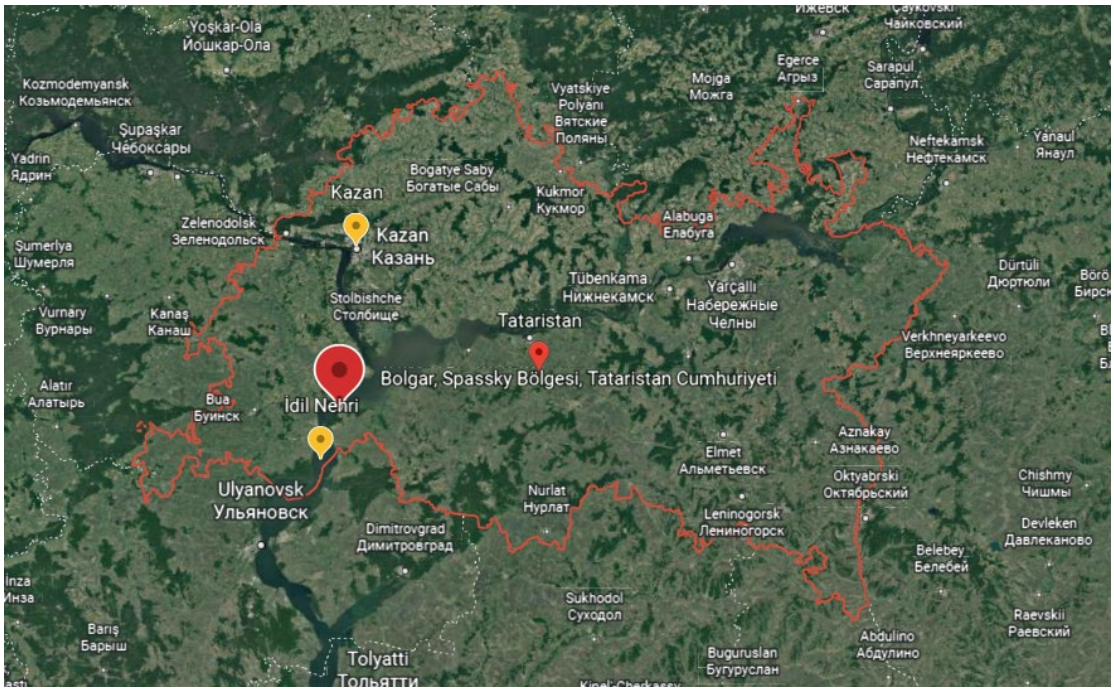



## 3.112. Tatar

Metinde Türklerden bir bölük olduğu kaydedilmiş, Türk kabilelerin sıralamasında "Yabakular"dan sonra, "Kırgızlar"dan önce gelmiştir. Türkçeyi iyi konuştukları z'leri y'ye çevirdikleri ve asla z'li söylemedikleri belirtilmiştir [BA: I / 28, 30, 32, 411; EA: 10-11, 177]. A. Caferoğlu, *Tatar* adının bir etnonim olduğunu ve Kıpçak sahasında bu adın antroponim olarak da kullanıldığını belirtmiştir (Caferoğlu, 1973, s. 35).

KM, eserinde Moğollardan bahsetmemiştir. Akademik camiada *Tatar* ile kastedilenin aslında Moğollar olduğu yönünde düşünceler olsa da bu hususta kati bir sonuca varılamamıştır. Tataristan bugün Rusya'ya bağlı Volga federal bölgesinde bulunan federal bir yapıdır.

**Şekil 3.55:** Tataristan'ın bugünkü konumu




### 3.113. Tejik

Metinde "Tacik" ve "Farslı" manasına geldiği kaydedilmiştir [BA: I/387; EA: 167]. Tejik kelimesi Tacik, Tacik ülkesi olarak düşünülebilir. Her ne kadar Clauson, Tryjarski adının Çincede bulunan "ta-zk" kelimesine karşılık geldiğini ve bunun da "Arap veya "Müslüman" manasına geldiğini belirtse de "Küli Çor" Yazıtında "Demir Kapı" ile "Tejik" adının yan yana verilmesi bu bölgelerin yan yana olduğuna işaret edebileceğinden Tacik Ülkesinin kastedildiği sonucuna varılabilir. Çünkü "Demir Kapı", Tacik ülkesine yakın bir yerdir (E. Aydın, 2016, s. 145).

### 3.114. Toksı

Metinde Kuyas'ta bulunan bir Türk boyunun adı olduğu ifade edilmiştir. Çigillerin ardından gelen bir şehirdir. Dilleri, Yagmalarla aynı olduğu ifade edilmiş, "Süçik" maddesi açıklanırken "İli Deresi" halklarından oturdukları ve Toksı Çigil adıyla anıldığı ifade edilmiştir [BA: I/28,408,423].

Genellikle Toksıların, Karluk Türkleriyle olan ilişkilerine dikkat çekilmektedir ve Çu Nehri dolayları onların yurdudur. Hudud al-alam'da bulunan ülkelerinin Çigillerden

daha güzel olduğu, konar-göçer yaşadıkları ve dört yerleşim biriminden oluştukları kaydedilmiştir (Z. V. Togan, 1981, s. 82).

### 3.115. Tübüt ~ Töpüt

Metinde Türk illerinden kalabalık bir kavim oldukları belirtilir. Bu halk Aslen Yemenli Sabit adında bir adamın oğulları olduğu vurgulanmıştır. Bu adam Yemen'de birini öldürdükten sonra kaçmış ve Tibet'e gelmiştir. Burayı çok beğenmiş ve hayatına burada devam ettiği belirtilmiştir. Bu adamın torunları Türk topraklarından bin beş yüz fersah almıştır. Tibet'in doğusunda Çin, batısında Keşmir, Kuzeyinde Uygur, güneyinde Hint Denizi bulunur. Ayrıca dillerinde Arapça kelimeler bulunur. Yabancılara karışan bir halk olduğu ayrıca Tibet ile Hotan'ın ayrı dillerinin olduğu kaydedilmiştir [BA: 29, 355; EA: 10, 152].

Berbercan'a göre "Tüpüt "Tibet" yer adını ilk hecede "ö" ile okunmak suretiyle, muhtemelen töpü "tepe" şeklinin çokluğu olup töpüt [< töpü – t] tepeler yüksek tepelerin bulunduğu yer" manasındadır." (Berbercan, 2017, s. 7).

Tüpüt yer adı ile ilgili genel kanaat töpö/töpü (Tepe/Dağ) kelimesine çokluk eki getirilerek oluşturulduğu ve bu bölgenin dağlık bir arazi olduğunu belirtmek için bu adın kullanılmış olduğu yönündedir (E. Aydın, 2016, s. 150).

### 3.116. Uç

Metinde tanınmış bir şehrin adı olduğu belirtilen bu yerin yakınından "Tawuşgan öküz" adında bir dere akmaktadır. Yakınında "Ay Köl" adında bir yerin varlığından, Uç ile Barsgan arasında "Bedel-art" adında bir tepenin vardığından ve Kuça ile Uç arasında Uç'a daha yakın olan "Bay Yıgaç" adında bir yerin varlığından bahsedilmiştir [BA: I/35, 392, 513; III/135, 158; EA: 16].

### 3.117. Udhu

Metne göre bu kelime "tepe" manasına gelmektedir ve "Argu" lehçesinde bu şehir "Udhukent" adıyla anılmaktadır [BA: I/87].

### 3.118. Ugrak

Metinde "Yagma"lardan sonra gelen "Ugrak"ların yiğitliklerinden bahsedilmektedir. Sınır bölgesinde ikamet eden bu Türklere "Kara Yıgaç" denmektedir ve Türklerden bir boy olarak kabul edilmektedir [BA: I/28, 119, 313, 468; EA: 10-11, 58, 204, 225, 296, 426].

Kaşgarlı döneminde onların İli kıyılarına geldikleri tahmin edilmektedir. (Gömeç, 2009, s. 18). Tarih-i Cihan Güşa'da Kalaç asıllı oldukları veCelaleddin Harzemşah'ın Igrak adlı komutanının olduğu kaydedilmiştir (Cüveyni, 1988, s. 181)

### 3.119. Uluş

Aslında "köy" manasına gelen "Çigil" adının şehirler için de kullanıldığı görülmüştür. "Balasagun" şehri ile yakınlarındaki "Argu" şehirlerinin halkına "uluş" denmiştir [BA: I/ 62; EA: 29].

### 3.120. Uygur

Eserde, Türk şehirlerinden Tangut ve Hıtay'dan önce bir bölge olduğu, öz Türkçe konuşmalarıyla birlikte kendi aralarında geçen konuşmalarında farklı bir ağızları ve yazılarının olduğuna, Uygur şehirlerine ulaşana dek pek çok nehirden geçildiğine, şehrin güneyinde Tibet'in bulunduğu, Beş Balık adlı yerleşimin aralarında en büyüğü olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte Uygur hakanının mührünün bulunduğu paralarının olduğu kaydedilmiştir. Sonraki dönemlerde "hı" harfi "elif"e dönüştürülmüştür "*Kitabın sahibi Mahmud der ki, bunun içindir ki bizim atalarımız olan beylere "hamir" derler; çünkü Oguzlar "amir" diyemezler. Babamız, Türk illerini Samanlı-oğullarından alan beydir"* [BA: I /28-30, 111, 112, 355, 379, 418; EA: 10-11, 54, 155, 236, 324, 402, 448, 520].

KM Uygur maddesini açıkladığı bölümde:

> *"Beş şehirli bir vilayetin adı. Zulkarneyn Türk hakanı ile barıştıktan sonra bu şehirleri yaptırmıştır. Bana, Muhammed Çakır Tonga Han-oglu Nizameddin İsrafil Togan Tekin babasından hikâye ederek dedi ki: "Zulkarneyn Uygur illerine geldiğinde Türk hakanı ona dört bin kişi*

*göndermiş; tolgalarına takılan kanatlar şahin kanatları imiş. Bunlar öne ok attıkları gibi arkaya da ok atarlarmış. Zulkarneyn bunlara şaşa kalmış ve Hozhorend inan demiş. Bunlar kendi kendilerine geçinirler, başkasının yiyeceğine muhtaç olmazlar. Çünkü bunların elinden av kurtulmaz. İstedikleri zaman avlayıp, yiyebilirler demek istemiş ve bu vilayete Hozhur adı verilmiş."*

KM'nin bu açıklamalarından da anladığımız kadarıyla Ötüken'de bulunan Uygur Devleti'nin yıkılmasının ardından aralarından bazılarının Doğu Türkistan'da bulunan Turfan yöresine kadar geldikleri dönem içerisinde anlatılan hikayelerdir. Oysa ki Çin kaynaklarına bakıldığında; Kök Türk Kitabelerine bakıldığında, Uygurların tarih arenasına çıktıkları ilk toprakların; "Selenge Nehri"nin doğu dolayları ve Bayırkuların kuzeylerinde olduğu anlaşılmaktadır (Gömeç, 2011a, s. 34).

### 3.121. Üreng ~ Vereng

Metinde Rum ülkesinin kuzeyinde yer alan, Rum'a yakın bir yerin adı olduğu vurgulanmıştır [BA: I/134-135; EA: 68]. KM'nin tariflerine göre Hazar'ın üstlerinde yer almalıdır.

### 3.122. Yabaku

Metinde Türklerden bir bölük oldukları ifade edilmiştir. Boyların sıralanmasında Kaylardan sonra Tatarlardan önce gelmektedir. Çok iyi Türkçe bildikleri ve "z"leri "y"ye çevirdikleri belirtilmiştir. Bulunla birlikte bu maddede "Büke Budraç" adında bir Yabaku büyüğüne atıf yapılmıştır. Kaşgar dağlarından Özçend Fergana'ya doğru "Yabaku Suwı" adında bir dere bulunmaktadır [BA: I:28,30,32, 452; III/36, 227; EA: 10-11, 359, 363].

Yabakular bazı araştırmacılara göre Türk olmadığı düşünülse de İslami kaynaklara bakıldığında Karluklarla ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu ilişkiden hareketle Kaşgar civarlarında İmil yakını bir yerde oldukları söylenebilir (Barthold, 1975, ss.

129-130). Sümer, "Yabaku" adının "Bayırku"dan bozulma olduğunu ifade etmişse de bunu kanıtlar bir veriye ulaşamadık (Sümer, 1984, s. 8).

### 3.123. Yafınç

Metinde "İli" Nehri yakınlarında bir beldenin adı olarak bildirmiştir. *İki Öküz* yeri, *Ila* ile *Yafınç* dereleri arasında bulunmaktadır [BA: I/59; III /375].

### 3.124. Yafku ~ Yavgu

Metne göre "Yafku" yakınlarındaki bir yokuşun adı olduğu ve "Afku-ard" adıyla anıldığı kaydedilmiştir [BA: III/ 32]. Yafku bugün Barsgan yakınlarında bulunan bir yerleşimin adıdır.

### 3.125. Yagma

Eserde bahsedildiğine göre Yagmalar, Toksılar ile Ugraklar'ın arasında bulunmaktadır. Türkçe'yi çok iyi bildikleri kaydedilen Yagmaların harici bir bölümü "İli Nehri" boylarında ikamet etmektedirler. "Kara Yagma" adıyla anılan bu halkın ülkesinde Yadacıların da görüldüğü belirtilmiştir. Yagma, Taraz yakınlarında yer almaktadır [BA: I/28, 30, 34, 92; III / 3, 34; EA: 10-11, 362].

Kalabalık bir nüfusu barındıran Yagmalar, bazı Tokuz Oguz köylerine saldırılar ve akınlar yaptıkları kaydedilmiştir. İslam kaynaklarından öğrendiğimize göre bunlar Tokuz Oguz birliğinin alt üyelerindendir. Ancak Çin kaynaklarında Tokuz Oguz halkları içinde Yagma adı yahut Yagma'ya benzer herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Bununla birlikte Tanrı Dağları, batısı dolayları ve "Narın Nehri" güneyinde de yaşadıkları tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılarca, Kara Hanlılar'ın temelinde de Yagmalar vardır (Barthold, 1975, s. 99; Minorsky, 1937, ss. 277-279). Ancak bu hususta kati bir kanaat yoktur şüpheyle yaklaşmakta fayda olabilir. Taraz yakınlarındaki bir köy olduğu kaydedilse de aslında büyük bir ildir (Gömeç, 2009, s. 18).

### 3.126. Yamar

Metne göre *Yamar* bir mevki adıdır ve bu yerden Yamar Suyu akmaktadır [BA: I/ 28; EA: 11, 359]. Bu yer çoğunlukla *İmil* Nehri ile ilişkili olduğu vurgulanmaktadır (Barthold, 1975, ss. 128-129).

### 3.127. Yarkent

Kaşgarlı bu yer adından "Bagram" kelimesinin açıklamasını yaparken bahsetmiştir [BA: I/484; EA: 211]. Kaşgar'ın güney doğusunda yer alan Yarkent şehri, Doğu Türkistan'ın mühim yerleşimlerindendir. Türkistan'da ortaya çıkan çeşitli hanlık/beyliklere merkezlik yapan bu yerle ilgili Marco Polo, bu bölgedeki halkın çoğunluğunun Müslüman olduğunu belirtmiştir (Polo, 1990, s. 57).

### 3.128. Yemek

Metne göre Türklerden bir bölük olduğu ifade edilmiştir. Boyların sıralanmasında Oguzlar ile Başkurtlar arasında yer almıştır. *Yemek* kırlarında Ertişsuwı adında bir ırmağın varlığından söz edilmiştir. Kaşgarlı Kıpçaklarda bir boy olarak saymış olduğunu ancak Kıpçakların kendilerini ayrı bir boydan saydıklarını ifade etmiştir [BA: I/28,97; III/29; EA: 10-11, 142, 360].

Türk tarihinin büyük muammalarından biri de Kimekler ve onların tarihteki yeridir. Ünlü Türk boylarından sayılan Yimekler, Kimeklerden bir aile olarak görülmektedir. Kimeklerin asıl yurtları hususunda yeterli bilgi yoktur. Tarihte ilk olarak İrtiş Nehrinin kıyılarında rastlanmaktadır ve bu bölge Türk anayurdunun batısını oluşturmaktadır.

*Yemek* adı Kıpçaklarda bir boy adı ve soy adı olarak kullanılmıştır (Caferoğlu, 1973, s. 36). Kimek destanında yedi kabileden bahsedilmektedir. Bu kabileler: Balandur (Belencer~Bayındır), Kıpçak, İmi (Eymi), Lankaz, Acland ve İmek (Yimek). KM döneminde önderliğini Kıpçakların yaptığı düşünülmektedir (Gömeç, 2009, s. 20).

### 3.129. Yemen

KM, *Tibet* maddesini açıklarken Yemen'e de atıfta bulunmuştur [BA: I/86, 355; EA: 152]. Yemen bilindiği üzere günümüzde Orta Doğu'da, Umman batısında yer alan bir ülkedir ve başkenti *Sana'dır*. Bu bölge 1517-1918 yılları arası Osmanlı himayesindedir.

**Şekil 3.56:** Yemen'in konumu




### 3.130. Yengi Balık

Metne göre bu yer Zulkarneyn'in yaptırdığı şehirlerden biridir ve Uygurlara ait bir bölgedir [BA: I/ 113, 379]. Yengi Balık bugün Kırgızistan'ın Talas ilinde yer alan manas ilçesi yakınlarında yer almaktadır.

**Şekil 3.57:** Talas yakınlarında yer alan manas ilçesi




### 3.131. Yenkend ~ Dizruyin

Metne göre bütün *Maveraünnehir* Türk yurdudur ve sınırları *Yenikend'den* başlar. Bir diğer adının da *Dizruyin* olduğu, sarı renginden dolayı "Bakır Kale" adıyla da bilindiği ve *Buhara*'ya yakın olduğu vurgulanmıştır. Kaz'ın (Afrasiyâb'ın kızı) kocası "Siyavuş" bu yerde hayatını kaybetmiştir. Ateşe tapanların yılda bir gün buraya geldikleri, Siyavuş'un öldüğü yerde ağıtlar yaktıkları ve kurbanlar kestikleri, kurbanın kanını mezara döktükleri belirtilmiştir. Ayrıca Yenikenden doğuya doğru Türk ülkesi olduğu ifade edilmiştir [BA: III/149-150; EA: 409].

KM, *Dizrûyîn* (Bakırkale) olarak kaydettiği şehir, Fidevsî'nin Şehnâmesinde *Rûyîn-dij* olarak çokça geçmektedir. *Dizrûyîn* kelimesinin imlası S. Tezcan tarafından Farsça karşılığından hareketle *Yezkend* olduğunu söylemiş ancak sonraki yıllarda bu görüşünden vazgeçerek bu şehrin adının *Beykend* olması gerektiğini ifade etmiştir (Sertkaya, 2009, s. 16; Tezcan, 1978, s. 422).

Orta Çağ kaynaklarına baktığımızda Buhara-Horasan arasında *Baikand~Paikand* adlı bir şehrin varlığından söz edilmiştir; bununla birlikte El Birûni, *Baikand* şehrine *Dizyurin* denildiğini söylemiştir (Biruni, 1973, s. 470).

Bu bilgiler ışığında baktığımızda *Yenkend*, Oğuzların kışlağıdır ve Kazakistan sınırlarında yer alan tarihi bir şehirdir.

**Şekil 3.58:** Yenkend'in kaynaklarda tarif edildiği bölge




### 3.132. Yungu

Metne göre "Barman" Kasabasına doğru akan büyük bir derenin adı olduğu kaydedilmiştir [BA: III/ 369; EA: 497]. Akarsu olması münasebetiyle *Yungu* adının yunmak (yıkanmak) manasıyla arasındaki ilişki düşünülebilir (yıkanmak-yıkanılacak yer vb.).

### 3.133. Zanbı Art

Metne göre bu yer *Konçgar Başı* ile *Balasagun* arasındaki bir dağ geçidinin adı olduğu ifade edilmiştir [BA: III/ 441; EA: 530]. *Zanbı Art* adı hakkında, DLT dışında herhangi bir kaynakta bilgiye ulaşılamamıştır.

# 4. SONUÇ

Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından bu yana -şu ana kadar tespit edilebilmiş- yazılı bir dillerinin varlığını kanıtlayan ilk yazılı kaynaklarımız olan Orhun Yazıtları, çevresindeki yazıtlar ve yakın ilişki içinde oldukları tahmin edilen Sümerlerden bize ulaşan yazılı belgeler ışığında; Türkçenin mecaz ve benzetmeleri kullanacak kadar gelişmiş bir dil olduğu sonucuna varılmıştır. Kendi kurallarıyla oluşturdukları bir alfabenin olması ve bir gramer bilgisinin olması; Türkçeyi belgelenenden daha önceye taşıma sürecinde bizlere kaynaklık edecektir.

Türkler, günümüze kadar birden çok alfabe kullanmalarına rağmen asla dillerinden ödün vermemişlerdir. Tarihsel süreç içinde başka dillerle etkileşimde bulunsalar da tarihin her döneminde Türkçe konuşmaya sebatla devam etmişledir. Bu süreçte en büyük katkıyı Karahanlılar gibi Türkçeyi resmi dil olarak kullanan devletler; Türklerin İslamiyet'i kabulü ile Arapçaya teslim olmadan Türkçeyle dinlerini öğretmeye çalışan başta Ahmet Yesevî olmak üzere Horasan ve Anadolu erenleri; Karamanoğlu Beyliğinin öncülüğündeki Türk beylikleri yapmışlardır. Böylece Türkçe bu tarihi süreç içinde hiç kesintiye uğramadan her geçtiği yolda daha da sağlamlaşarak geniş bir coğrafyaya yayılmayı başarmıştır.

Divanü Lugati't-Türk, Türk dili ve Türk kültürüne katkıları açısından incelenmiştir. DLT: Kaşgarlı Mahmud'un, Türklerin yaşadığı yerleri gezerek hazırladığı karşılaştırmalı lehçeler sözlüğüdür ve sekiz bin beş yüz civarı sözcük barındırır. Bunun yanı sıra birçok şiir, atasözü, nazım şeklinde yazılmış destanlar, savaş hikayeleri, yemek tarifi, çocuk oyunları vb. günlük hayatı da içine alan onlarca bilgiyi bizlere aktarır ki bu da onu ansiklopedik bir sözlük yapar. Bünyesinde barındırdığı sözcükler ve edebi ürünleri günümüz Türkçesiyle karşılaştırdığımızda o dönemde kullanılan birçok sözün ve kültürel ögelerin hâlâ günümüzde kaybolmadan yaşadığı tespit edilmiştir.

Bir milleti ayakta tutan onun kökleridir. Kökler ne kadar derinde ise beslendiği kaynaklar oldukça fazla ve sağlamdır. Bir hayat ağacı gibi köklerden aldığı güçle ağacın dalları da çoğalır, gürleşir ve meyve verir. DLT gibi kaynaklar sayesinde köklerimize ulaşma, onlara temas etme imkânı bulunmuş; dilimizin, kültürümüzün ne kadar zengin, sağlam ve tükenmez bir kaynaktan beslendiğin görülmüştür.

Atalarımızdan aldığımız bu mirası koruyarak ve geliştirerek, eğitim sistemimizde sadece bir kitap başlığı maddeleri olarak öğrenmekle kalmayıp tarihin ve eserin hakkını vererek hayatımızda layık olduğu yere koyarak ilerlemek; Türk dili, tarihi ve kültürü adına en büyük ödevimiz olmalıdır. Bu bağlamda hazırlanmış olan bu çalışma Kaşgarlı'nın gezdiği yerleri baz alarak yazdığı DLT'de yer alan yer adlarının Türk dünyası yer adlarıyla karşılaştırılması yapılarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada görüleceği üzere DLT'de geçen ülkeler, şehirler, kasabalar, köyler ve diğer yer adları derlenip Türk dünyası yer adlarıyla mukayese edilerek bugünkü kullanımları tespit edilmiştir. Toplamda 14 ülke, 26 il, 47 şehir, 10 kasaba ve köy, 4 nehir ve göl, 32 mevkisi belli olmayan yer olmak üzere 133 mevki ve bölge incelenmiş ve bugünkü konumları haritada gösterilmiştir.

# 5. DİZİN


**Abul** **:** Opal adıyla, "Kesker Kona Seher Nahiyisi"nde bulunan bir köy. 16

**Adgış** **:** Bir yer adı. 17

**Adhıg ~ Adıg** **:** KM'nin yaşadığı yerlerden birinin adı. 17

**Ak Say** **:** Bugün Issyk-Kul (Issık Göl) bölgesindeki bir köyün adı.17

**Ak Terek** **:** Yağma ülkesinde bulunan Ila/Ilı (akarsuyu) üzerindeki bir geçit adı. 18

**Ala** **:** Fergana'ya yakın bir yaylak adı. 18

**Ala Yıgaç** **:** Serhat bölgesinde sınıra yakın bir yer adı. 19

**Alguk** **:** Kaşgar'da bulunan bir köy adı. 19

**Aluş** **:** KM'nin yaşadığı muhitlerden biri, Kaşgar'da bulunan bir köy adı. 19

**Aramut** **:** Uygur illerine yakın bir mevki adı. 19

**Argu** **:** Talas ile Balasagun arasındaki şehirlerin adı. İki dağ arası manasına gelir. 20

**Artuç** **:** Kaşgar'da bulunan iki köyün adı. Bugün Kızılsu Kırgız özerk ili sınırlarında "Atuş" adıyla anılır. 21

**Aruk Turuk** **:** "Fergana" ile "Kaşgar" illeri arasında yer alan dik bir tepenin/yokuşun, geçidin adı. 22

**Aşçan ~ Aşıçan** **:** Çin'e giden yol üzerindeki konaklama şehirlerinden biri. Bugün SUÖB Bortala Moğol iline bağlı bir ilçenin adı. 22

**Ay Köl** **:** "Uç" yakınlarında bulunan bir yerin adı. 23

**Badal art~Bedel art** **:** "Uç" şehri ile "Barsgan" şehirleri arasındaki bir yer adı. 23

**Bagram Kumı** **:** Kaşgar ile Yarkent arasındaki bölgedeki kumluk yerin adı. 23

**Bakırlıg** **:** Balasagun'a yakın bir yer adı. 24

**Balasagun** **:** Kırgızistan, Bişkek-Issık Göl arasındaki tarihi kentin adı. 24

**Balu** **:** Balasagun'a yakın küçük bir kasaba adı. 25

**Barçan** **:** Bir yer adı. 25

**Barçuk** **:** Çaruk aşiretinin yaşadığı şehir. 26

**Barman** **:** Bu kasabayı yaptıran kişinin adı. Bugünkü "Onsu" adıyla, Uç (Uçturfan) doğusunda yer alan Aksu iline bağlı bir ilçe adı. 27

**Barsgan** **:** Kaşgarlı'nın babasının şehri. Taraz'a yakın bir yer adı. 27

**Barsxan** **:** Çin'in üç bölgesinden birinin adı. 28

**Basmıl** **:** Başkırtlardan sonra gelen Türk ili. 29

**Başkurt** **:** X. yy. Aral yakınlarında yaşayan bir Türk halkı. 29

**Bay Yıgaç** **:** **"**Uç" ile "Küçe" şehirleri arasında bulunan, bugün Aksu iline bağlı "Bay" adlı bir ilçenin adı. 30

**Beçenek** **:** Rum bölgesinde ikamet eden Türklerden bir bölüğün adı. 30

**Beş Balık** **:** Uygurların en büyük şehri. SUÖB "Jimisar" ilçesi kuzeyinde "Beitingxiang" adıyla anılan tarihi bir kalıntı şehri. 31

**Buhara** **:** Türkistan'da, Özbekistan sınırlarında yer alan tarihi kent. 32

**Bukaç-Art** **:** Sarp bir yerin adı. 33

**Bulgar** **:** "Saksın" şehrine yakın herkesçe tanınmış bir Türk şehri. 34

**Bükür ~ Bögür** **:** Kuça şehri ile Uygur ülkesi arasında bulunan dağın tepesindeki kalenin adı. 35

**Can Balık** **:** Uygur'da Zulkarneyn'in inşa ettirdiği yerlerden biri. 35

**Çaparka** **:** "Japon" ülkesinin o dönemdeki adı. 36

**Çaruk** **:** Barçuk'ta ikamet eden Türklerden bir oymak. 37

**Çigil** **:** Türkler'in üç oymağının adıdır. 37

**Çin** **:** Hıtay, bugünkü Çin. 39

**Çomul ~ Kümül** **:** Çaruklardan sona gelen Türk oymağı. 39

**Çurçan ~ Curcan** **:** "Çin" yolu üzerinde bulunan Müslüman sınırlardan biri. 40

**Edgiş ~ Ekdiş** : **“**Özçent” dolaylarında yaşayan halkın adı. 41

**Ertiş** : Yemek kırlarında bulunan bir ırmağın adı. 41

**Etil Suwi** : Bugünkü İdil ırmağının adı.42

**Harzem** : Bugün “Harezm” adıyla anılan “Özbekistan”a bağlı bir il. 42

**Hind** : Bugünkü Hindistan adıyla anılan Güney Asya ülkesi. 43

**Hotan** : SUÖB güney-batısında, ipek yolu üzerinde bir şehir. 44

**Hozar ~ Xozar** : Türk dünyasında bulunan ve “Keş” bölgesinde olduğu tahmin edilen bir yer adı. 45

**Itlık ~ Otluk** : “Talas”a yakın bir şehir adı. 45

**İki Öküz** : “İli” ile “Yafınç” Dereleri arasında, Balkaş Gölü sınırında, Uç yakınlarında bir bölgenin adı. 46

**İnçkend** : “Peçeli” (Mukanna) adlı Karganmış (lanetlenmiş) birinin şehri olduğu ve o dönemde harap olan bir yerin adı. 47

**İsig Köl** : Barsgan’da bulunan, Kazakistan sınırında bir göl adı. 47

**Kalaç** : Türkistan’ın güneyinde yer alan bir yer adı. 47

**Kamlançu** : “İki Öküz”e yakın, Tolga ile Selenge nehirlerinin birleştiği yerde yer alan bir kasaba. 48

**Kapuş** : “Talas” ile “Balasagun” arasında, *Argu* ilinde bir mevki. 49

**Kara Sengir** : “Barsgan”da bulunan bir yerin adı. 50

**Kara Yalga** : Fergana ile Türkistan arasındaki sarp bir bölgenin adı. 50

**Karaçuk** : Farab’ın şehri; Oğuz şehirlerinden biri. 50

**Kargalıg** : “Talas” yakınlarında bulunan bir kale/hisar adı. 51

**Karluk** : Göçebe Türklerden bir bölüğün adı. 51

**Karnak** : Oğuz ülkesinde bulunan, Türkistan’ın kuzey-batısında yer alan bir şehrin adı. 53

**Kası** : KM’nin yaşadığı yerlerden biri. 53

**Kaşga Bugra** : İki yerin adı. 53

**Kaşgar** **:** "Ordu-kent" adıyla da bilinen önemli merkezlerden biri. 53

**Katun Sını** **:** "Çin" ile "Tangut" ülkeleri arasında bulunan bir şehrin adı. 55

**Kawak Art** **:** "Özçent" ile "Kaşgar" arasındaki sarp bir dağ geçidinin adı. 55

**Kay** **:** Basmıllardan sonra gelen Türklerden bir bölüğün adı. 56

**Kayas** **:** "Çigil" ile "Toksı" bölgelerinde bulunan bazı şehirlerin adı. 57

**Kazvin** **:** Esas adı "Kazoynu" olan İran sınırında bir şehir. 57

**Kençek** **:** Kaşgar kuzeylerinde olduğu tahmin edilen yer. 58

**Kençek Sengir** **:** Talas yakınlarında bulunan, Kıpçak sınırında bir şehir. 58

**Keşmir** **:** Hindistan- Pakistan arasındaki Türk illerinden bir şehir. 59

**Kıpçak ~ Kıfçak** **:** Rum ilinden doğuya doğru sıralanan Türk yurtlarından biri. 59

**Kırgız** **:** Tatarlardan sonra kaydedilen, Türklerden bir boyun adı. 60

**Kıtay** **:** "Orta Çin" olarak da bilinen ve asıl Çin olarak kaydedilen. 61

**Kiçi Talas** **:** Talas ırmağı kıyısında bulunan, tarihte Türklere ev sahipliği yapmış önemli yerlerden biri. 61

**Kingüt** **:** Uygur sınırında bir şehrin adı. 62

**Koçu** **:** Uygur sınırındaki beş şehirden biri, bugünkü *Kuçar* ilçesi. 62

**Konçgar Başı** **:** "Balasagun" güney-batısı, "Issık Köl" yakınlarında; "Siding Köl (Son Göl)" dolaylarında bir yerin adı. 63

**Kum** **:** "Kazvin" şehri yakınlarında bulunan bir sınır şehri. 63

**Kuyas** **:** "Çigil" bölgelerinden biri; Barsgan'ın ötesinde bir kasaba. 64

**Maçin** **:** *Tabgaç* için de kullanılan, Çin'den dört ay uzaklıktaki yer. 64

**Man Kent** **:** "Kaşgar" yakınında harap olan bir şehirlerden birinin adı. 64

**Man Kışlag** **:** Oğuz ülkesinde bulunan yerlerden birinin adı. Bugün "Hazar Denizi" doğusu "Mangistav" Eyaletinde bulunan bir yarımadanın adı. 65

**Merv** **:** Bugünkü Türkmenistan'ın başkenti. 66

**Mınglak** **:** "İli" Nehri kıyısında, Uygur ili sınırında bir bölgenin adı. 67

**Oguz** **:** Yirmi iki bölükten oluşan, Kıpçaklardan sonra gelen, Selenge nehri doğusunda ikamet eden bir Türk boyu. 68

**Ordu** **:** "Balasagun" yakınlarında bulunan ve Hakan'ın oturduğu şehir. 69

**Ötüken** **:** Tolga Nehrinden Altaylara kadar uzanan coğrafyanın adı. 70

**Özçend ~ Özkent** **:** Kırgızistan'ın "Karasu" ilinde "Uzkent" adıyla; "Özgön" bölgesine bulunan bir ilçenin adı. 71

**Rum** **:** Doğu Roma yani Bizans. 72

**Rus** **:** Bir ırk adı. 73

**Saksın ~ Suvar** **:** Aral Gölü batısı, "Kıpçak" kuzeyi, "İdil Nehri" solunda yer alan Bulgarlara yakın bir şehir adı. 73

**Sançu** **:** Yukarı Çin yolu üzerindeki bir kent. 74

**Sapran ~ Savran ~ Şabran ~ Sepren** **:** Oğuz illerinden birinin adı. 74

**Sayram ~ İsbicab** **:** *İsficab* adıyla da bilinen *Beyza* şehrinin adı. 74

**Semizkent** **:** Semerkant'ın diğer ismi. 75

**Sıgun Samur** **:** Bugra Han'ın zehirlenip hayatını kaybettiği yer. 76

**Sıknı** **:** Fergana'ya yakın bir yer adı. 76

**Sitgün ~ Sütkent** **:** "Oguz" kentlerinden biri. 77

**Sogd** **:** "Buhara" ile "Semerkand" arasında bulunan bir yer. 77

**Sugnak ~ Sıgnak** **:** Oguz şehirlerinden biri. 78

**Suvar ~ Sabar** **:** Rum ve Bulgar yakınlarında, *Saksın* adıyla anılan bir şehir. 79

**Suvlag** **:** Bir yer adı. 79

**Sülmi** **:** Zulkarneyn tarafından yaptırılan şehirlerden birinin adı. 79

**Şaş ~ Taşkent** **:** Türkistan'ın önemli şehirlerden biri; Taş şehrinin adı. 80

**Tawgaç** **:** Türklerden bir bölük olan *Tabgaçların* ikamet yeri adı 80

**Talas ~ Taraz** **:** Kırgızistan'ın kuzey batısında bulunan yerlerin adı. 81

**Tangut** **:** Çin yakınlarında oturan Türklerden bir bölüğün adı. 81

**Tarım** **:** "Uygur" yurdunda bulunan bir bölge, bugünkü adı Kuçar ilçesi. 82

**Tartuk** **:** "Yagma" ilinde bir şehrin adı. 82

**Tatar** **:** Türklerden bir bölüğün adı. 83

**Tejik** **:** "Tacik" ve "Farslı" manasına gelen kelime. 84

**Toksı** **:** Kuyas'ta bulunan bir Türk boyunun adı. 84

**Tübüt ~ Töpüt** **:** Türk illerinde bulunan kalabalık bir kavmin adı. Bugünkü Tibet ülkesi. 85

**Uç** **:** Türkistan'da bulunan Tanınmış bir şehrin adı. 85

**Udhu** **:** Argu lehçesinde Udhukent adıyla anılan yer adı; "tepe" manasıyla da kullanılabilir. 85

**Ugrak** **:** "Kara Yıgaç" adıyla da anılan; "Yagma"lardan sonra gelen Türk bölüklerinden birinin adı. 86

**Uluş** **:** Balasagun ile yakınlarındaki Argu şehirleri halkının adı. 86

**Uygur** **:** Beş şehirli bir vilayetin adı; Türklerden bir kabilenin adı. 86

**Üreng ~ Vereng** **:** Rum ülkesine yakın bir yerin adı. 87

**Yabaku** **:** Türklerden bir bölük adı. 87

**Yafınç** **:** "İli" Nehri yakınlarında bir beldenin adı olarak bildirmiştir. 88

**Yafku ~ Yavgu** **:** Barsgan yakınlarında bir yerleşimin adıdır. 88

**Yagma** **:** "İli Nehri" boylarında ikamet eden "Kara Yagma" adıyla anılan bir halk. 88

**Yamar** **:** İmil Nehri ile ilişkili bir mevki adı. 89

**Yarkent** **:** Doğu Türkistan'ın mühim yerleşimlerinden Kaşgar'ın güney doğusunda yer alan bir şehir. 89

**Yemek** **:** Türklerden bir bölük adı. 89

**Yemen** **:** Orta Doğu'da, Umman batısında yer alan bir ülke adı. 90

**Yengi Balık** **:** Zulkarneyn'in yaptırdığı şehirlerden, Uygurlara ait bir bölge adı. 90

**Yenkend ~ Dizruyin :** "Dizruyin" adıyla da bilinen; sarı renginden dolayı "Bakır Kale" adıyla anılan yer. 91

**Yungu** **:** "Barman" Kasabasına doğru akan büyük bir derenin adı. 92

**Zanbı Art** **:** "Konçgar Başı" ile "Balasagun" arasındaki bir dağ geçidi. 92

# KAYNAKÇA


Akkaymak, M. (2009). *Avrupa-Asya Ulaştırma Koridorları ve Yeniden Canlanan İpek Yolu* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. http://hdl.handle.net/11527/4882

Atalay, B. (2018). *Divanü Lûgat'it-Türk* (Birleştirilmiş Cilt I, II, III, IV, C. 1-4). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, E. (2016). *Eski Türk yer adları* (1. bs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Aydın, M. (2008). Dîvânü Lügâti't-Türk'te Fiillerden Türetilen İsimler. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, *10*(39), 182-191.

Babur, Z. M. (1970). *Baburname* (C. 3). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Banarlı, N. S. (1987). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (C. 1). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Banguoğlu, T. (1959). Kâşgari'den Notlar: II - Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, *7*, 1-26.

Barthold, V. V. (1975). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (K. Y. Kopraman & A. İ. Aka, Ed.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Barthold, V. V. (1990). *Mogol İstilasına Kadar Türkistan: C. IV.* (H. D. Yıldız, Ed.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Batuta, I. (1981). *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler* (İ. Parmaksızoğlu, Ed.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Berbercan, M. T. (2017). Coğrafya Terimleri Sözlüğü Olarak Divanü Lugati't-Türk. *DEDE KORKUT Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, *6*(12), 1-12.

Berbercan, M. T. (2018). *Çağatayca Gülistan Tercümesi: Gülistan-ı Türkî (Sibicabi'nin Gülistan Çevirisi): [Giriş - Gramer - Metin - Notlar - Dizin - Tıpkıbasım]* (4. baskı). İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Biruni, A. R. (1973). *Canon Mas'uda* (P. G. Bulgakov & B. A. Rozenfelda, Çev.).

Caferoğlu, A. (1951). III. Beynelmilel Toponymie ve Anthroponymie Kongresi (15-19 Temmuz 1949). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, *4*(3), 275-285.

Caferoğlu, A. (1952). IV. Beynelmilel Onomastik Kongresi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, *5*(5), 1-13.

Caferoğlu, A. (1973). Kıpçakça Eponimler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, *21*(0), 25-36.

Caferoğlu, A. (1974). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Caferoğlu, A. (1999). *Kâşgarlı Mahmut*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Caferoğlu, A. (2002). Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, *22*.

Cüveyni, A. A. M. (1988). *Tarih-i Cihan Güşa: C. I* (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ebülgazi, B. H. (1974). Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime). *Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman*.

Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk: Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin* (4. bsk). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk dünyası* (1. bs). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Gömeç, S. (1993). Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Kümüllerin Kimliği Üzerine. *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, *79*, 50.

Gömeç, S. (2002). *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gömeç, S. (2009). Divanü Lûgat-İt-Türk'de Geçen Yer Adları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *28*(46), Article 46. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000438

Gömeç, S. (2011). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi* (4. bs). Ankara: Akçağ Yayınları.

Gömeç, S. Y. (2004). Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir İki Söz. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, *23*(35), 113-121.

Gömeç, S. Y. (2011a). *Kök Türk Tarihi* (4. bs). Ankara: Berikan Yayınevi.

Gömeç, S. Y. (2011b). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü* (4. bs). Ankara: Akçağ Yayınları.

Gömeç, S. Y., & Çeliktaş, M. M. (2016). Basmılların Türk Tarihindeki Önemi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *112*(220).

Kafesoğlu, İ. (1997). *Türk Millî Kültürü* (15. basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Korkmaz, Z. (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* (3. bs). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi: 1 Başlangiçtan 1917'ye kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Mesudî, 893?-946. (2004). *Murûc ez-zeheb: (Altın bozkırlar)* (D. A. BATUR, Çev.; 1. bs). İstanbul: Selenge Yayınları.

Minorsky, V. (1937). *Hudud al-'Alam'*. *AH-982*(372).

Nalbant, M. V. (2008). *Divanü Lûgati't-Türk Grameri I*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Orkun, H. N. (1941). *Eski Türk Yazıtları: C. IV* (2. bs). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Orkun, H. N. (1946). *Türk Tarihi* (C. 3). Ankara: Akba Yay.

Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Polo, M. (1990). *Markopolo Seyahatnamesi: C. I-II* (F. Dokuman, Çev.). İstanbul: Tercüman.

Sertkaya, O. F. (2009). Dîvânü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? Veya Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler. *Dil Araştırmaları*, *5*(5), 9-38.

Starr, S. F. (2019). *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı* (Y. S. İnanç, Çev.; 1. baskı). İstanbul: Kronik Yayınları.

Sümer, F. (1984). *Eski Türklerde Şehircilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.

Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları* (5. bs). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Şeşen, R. (1985). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Tekeli, S. (1985). İlk Japonya Haritasını Çizen Türk Kaşgarlı Mahmud. *Erdem*, *1*(3), 645-651.

Tezcan, S. (1978). *Dîvânü Lugâti't-Türk'te Yäzkänd*. *42*(167), 421-426. https://doi.org/10.37879/belleten 1978.421

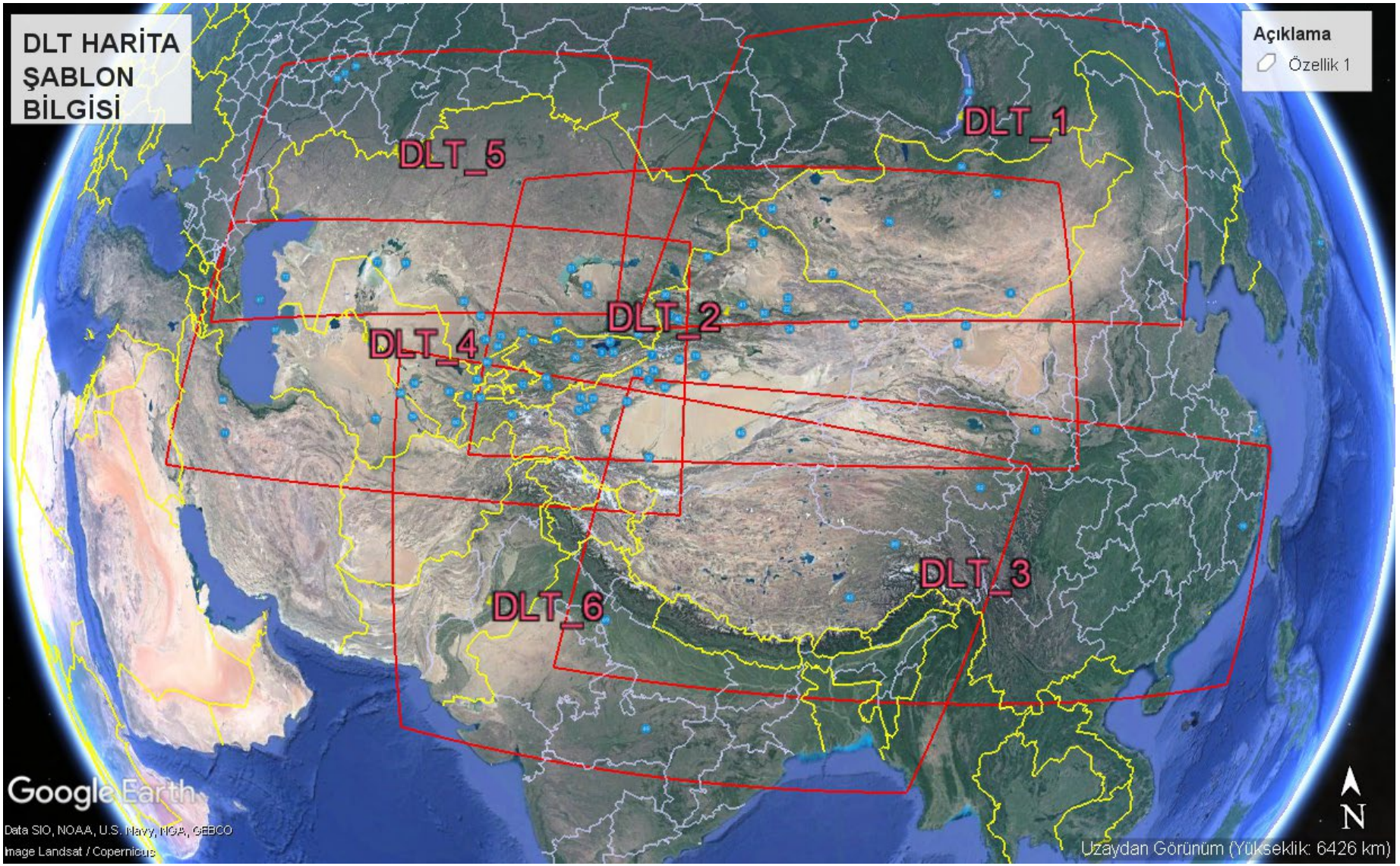
Togan, İ., Baysal, C., & Kara, G. (2006). *Çin kaynaklarında Türkler: Eski T'ang tarihi;(Chiu T'ang-shu), 194a;" Türkler" bölümü;(açıklamalı metin neşri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş* (3. bs). İstanbul: Enderun Kitabevi.

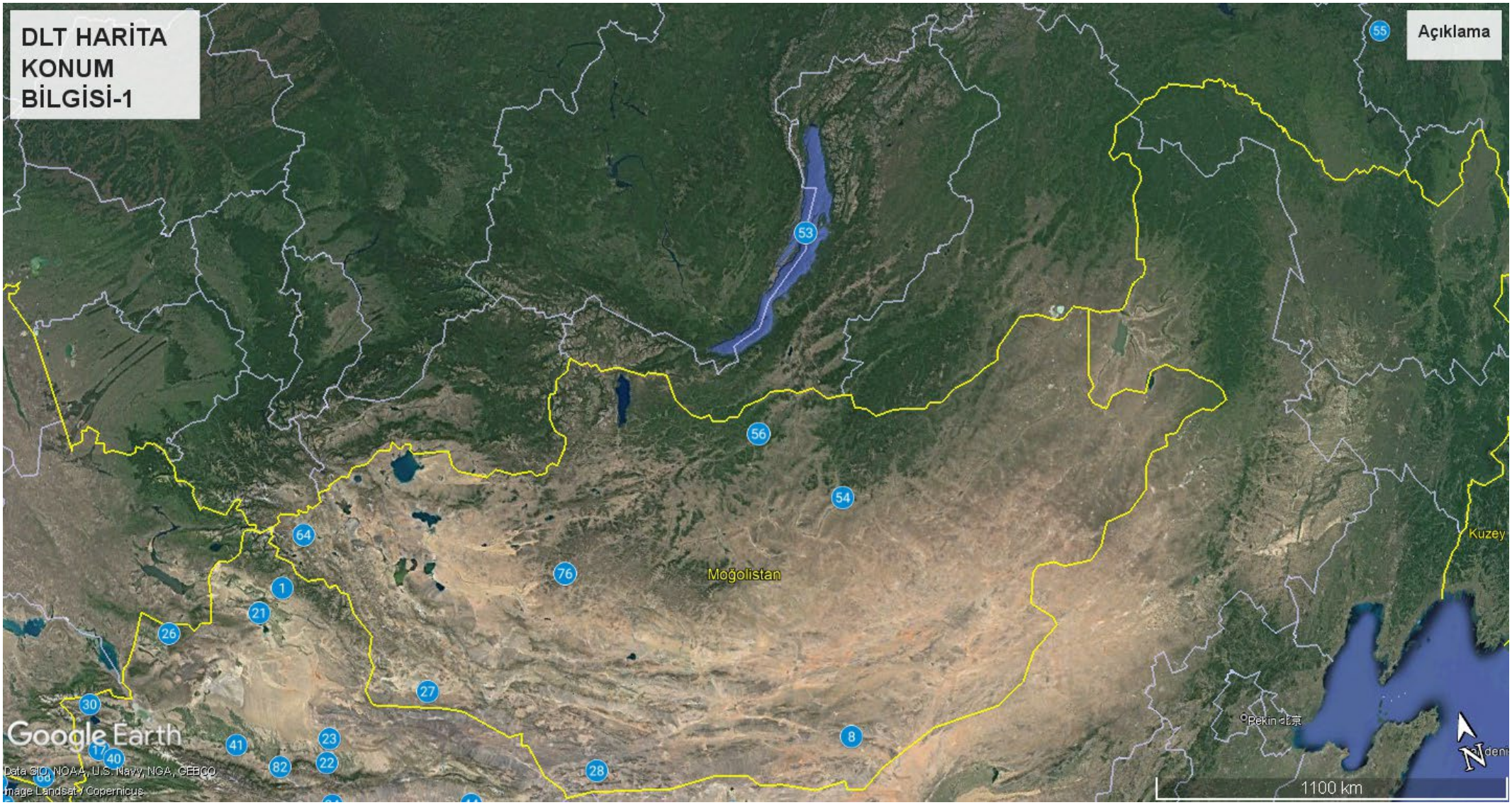
# EKLER

DLT'de geçen yer adları, dünya haritası üzerinde aşağıdaki bölge sırasına göre gösterilmiştir.

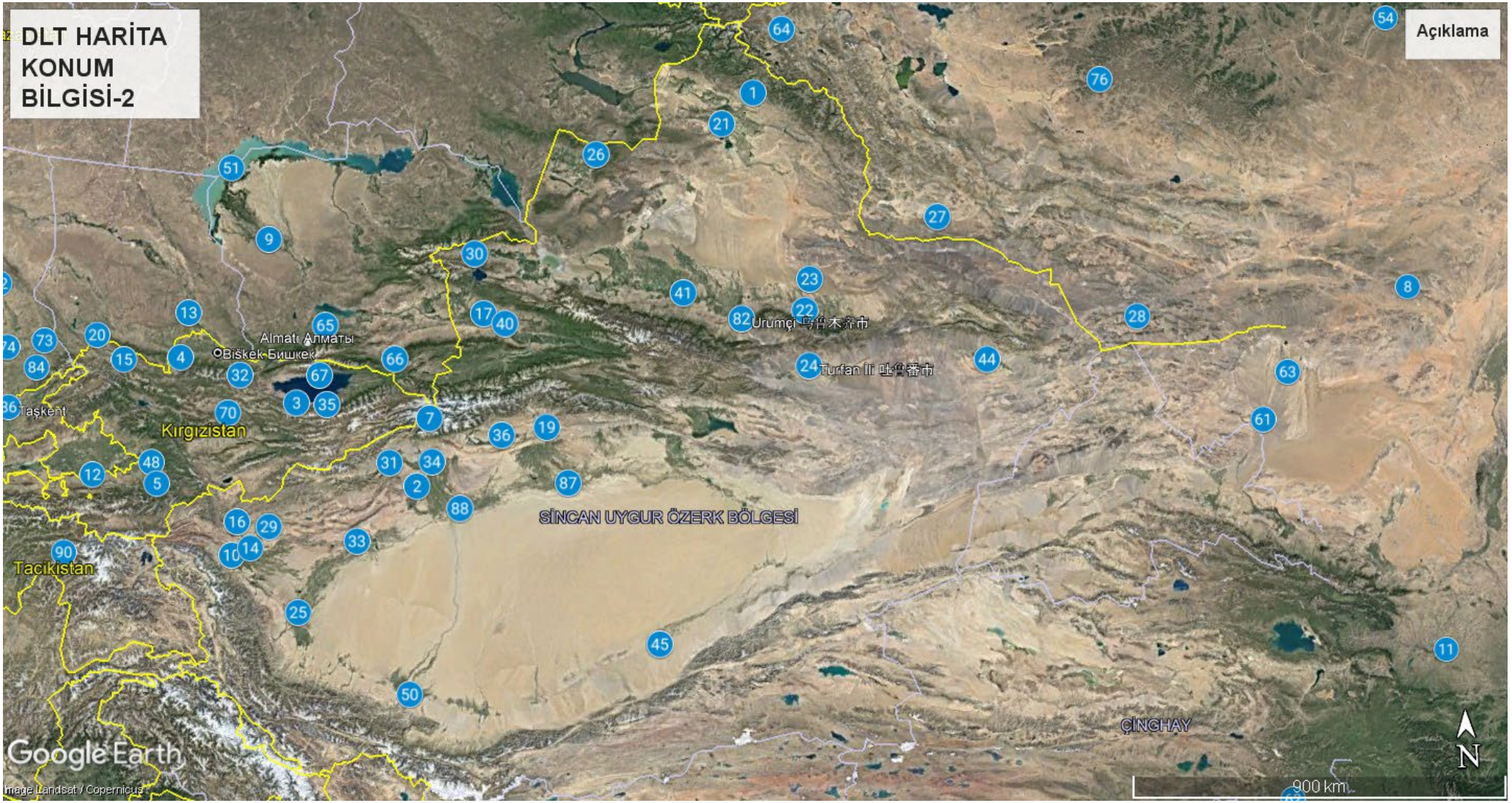
**EK 1.1. DLT'de geçen yer adlarındaki bölge sıralaması**.



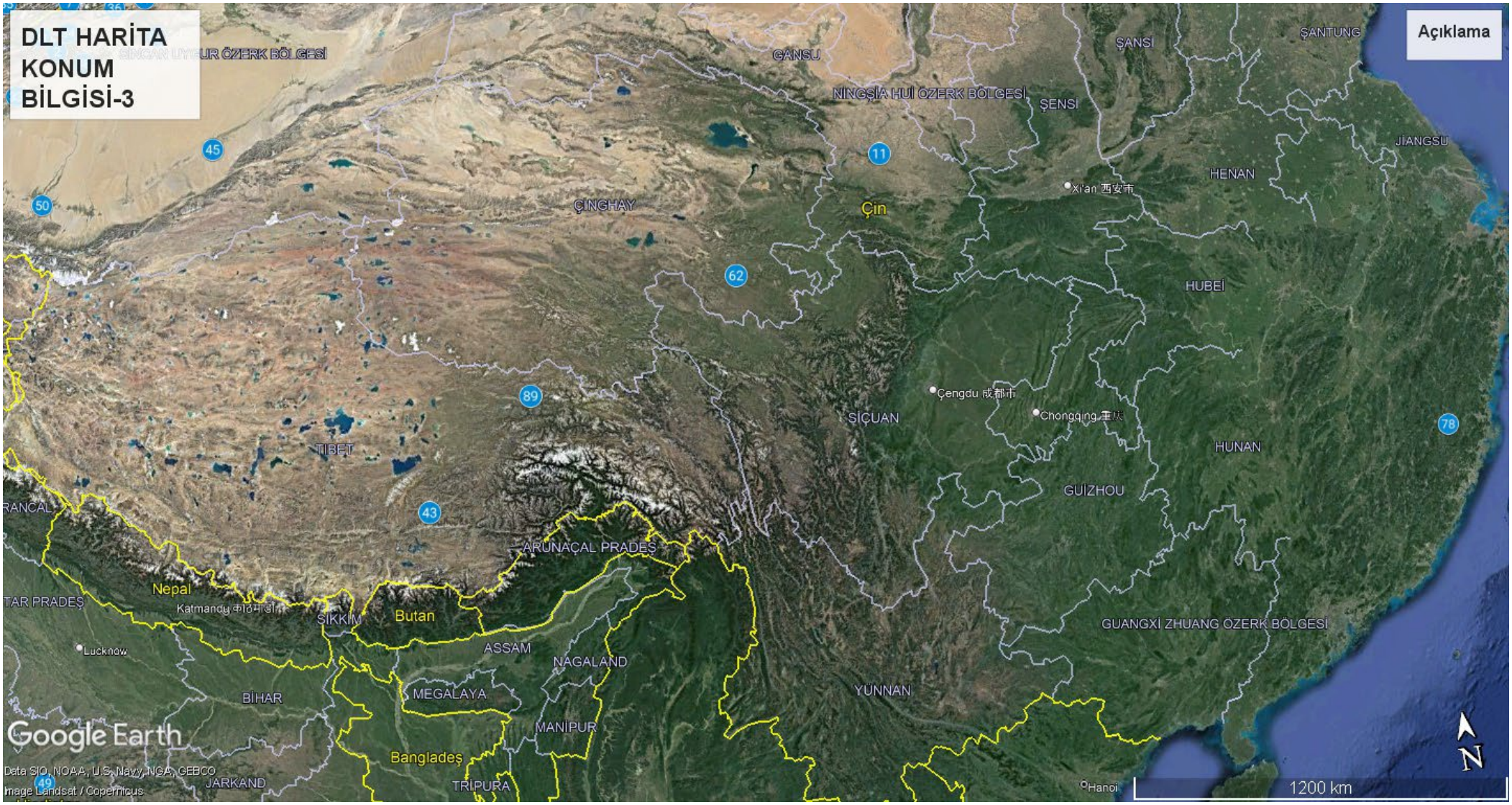
**EK-1.2. DLT'de geçen yer adları 1. Bölge (DLT_1)**



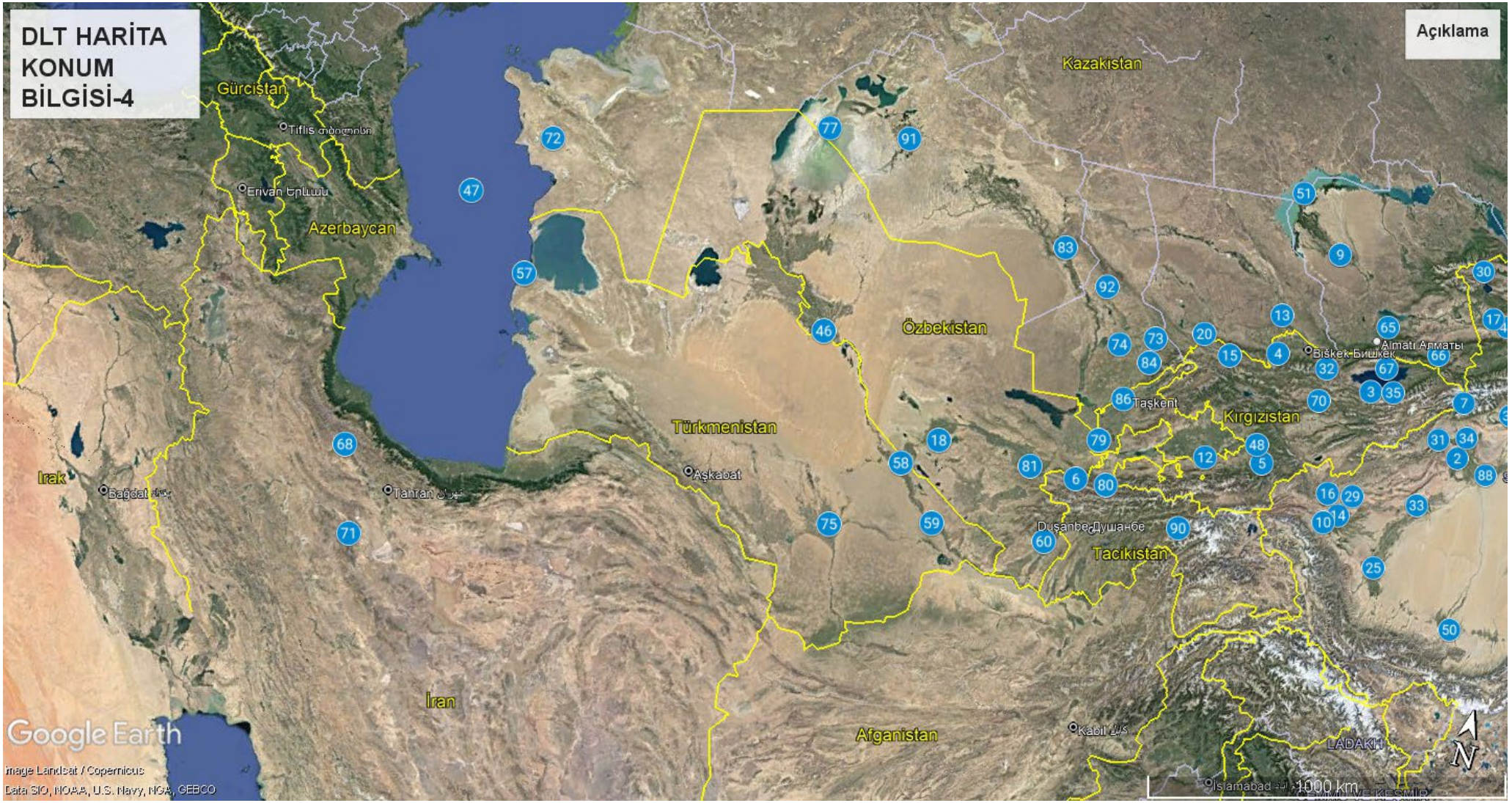
**EK-1.3. DLT'de geçen yer adları 2. Bölge (DLT_2)**



**EK-1.4. DLT'de geçen yer adları 3. Bölge (DLT_3)**



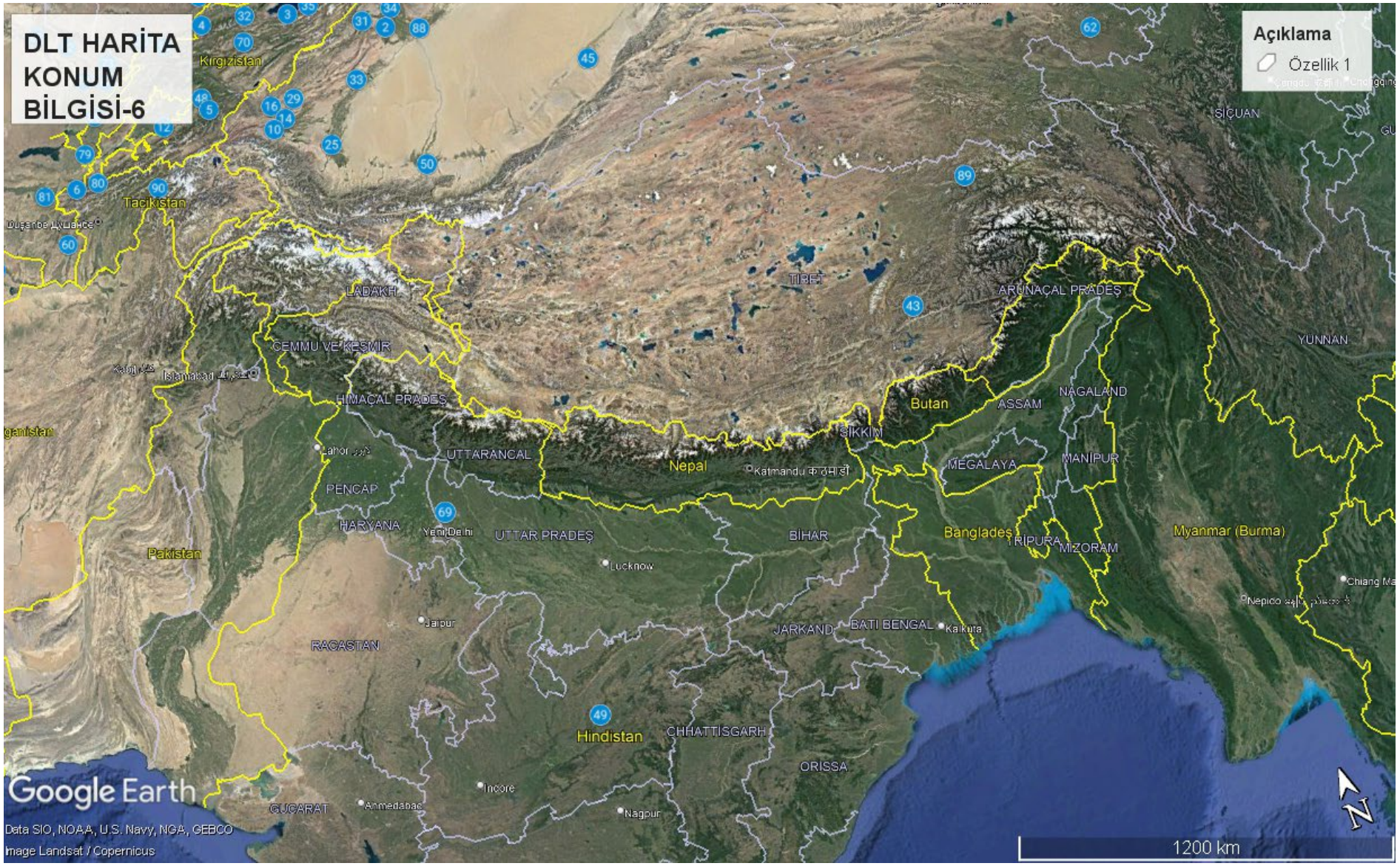
**EK-1.5. DLT'de geçen yer adları 4. Bölge (DLT_4)**



**EK-1.6. DLT'de geçen yer adları 5. Bölge (DLT_5)**



**EK-1.7. DLT'de geçen yer adları 6. Bölge (DLT_6)**



**EK-1.8 Harita üzerindeki yer adlarının isim ve koordinat listesi**

| SIRA NO | İSİM | ENLEM | BOYLAM |
|---|---|---|---|
| **1** | Altay İli | 47.845640° | 88.140230° |
| **2** | Aksu İli | 40.830815° | 79.905926° |
| **3** | Ak Say | 42.135310° | 76.834616° |
| **4** | Aksu | 42.716195° | 73.732335° |
| **5** | Akterek | 40.400729° | 73.499417° |
| **6** | Artuch | 39.537084° | 68.250418° |
| **7** | Cenğiş Çokusu | 42.036278° | 80.129258° |
| **8** | Gobi Desert | 42.795154° | 105.032364° |
| **9** | İli Nehri | 45.364558° | 75.619394° |
| **10** | Opal | 39.301637° | 75.546552° |
| **11** | Çin | 35.861660° | 104.195397° |
| **12** | Fergana | 40.373380° | 71.797833° |
| **13** | Çu Nehri | 43.529987° | 73.793798° |
| **14** | Kaşgar İli | 39.470420° | 75.989760° |
| **15** | Talas | 42.533915° | 72.230276° |
| **16** | Kızılsu Kırgız Özerk İli | 39.912534° | 75.616158° |
| **17** | İli Kazak Özerk İli | 43.916890° | 81.324160° |
| **18** | Buhara | 39.768083° | 64.455577° |
| **19** | Kuçar İlçesi | 41.955590° | 82.938569° |
| **20** | Taraz | 42.898372° | 71.397989° |
| **21** | Ulungur Gölü | 47.299511° | 87.288098° |
| **22** | Jimisar İlçesi | 43.923317° | 89.163460° |
| **23** | Beitingxiang | 44.470485° | 89.327137° |
| **24** | Turfan İli | 42.951300° | 89.189540° |
| **25** | Yarkent İlçesi | 38.414320° | 77.246290° |
| **26** | Hanhaicun | 46.777265° | 84.025012° |
| **27** | Great Gobi "B" | 45.418918° | 92.660315° |
| **28** | Great Gobi A | 43.242048° | 97.438135° |
| **29** | Atuş İlçesi | 39.893392° | 76.406539° |
| **30** | Arişang İlçesi | 44.968820° | 81.024780° |
| **31** | Uçturfan İlçesi | 41.214720° | 79.224570° |
| **32** | Balasagyn | 42.528445° | 75.337757° |
| **33** | Maralbeşi İlçesi | 39.785190° | 78.549060° |
| **34** | Onsu İlçesi | 41.277060° | 80.239140° |
| **35** | Barsgan | 42.156285° | 77.602057° |
| **36** | Bay İlçesi | 41.796850° | 81.873470° |
| **37** | Bolgar, Spassky Bölgesi<br><br>Tataristan Cumhuriyeti | 54.967082° | 49.034241° |
| **38** | İdil Nehri | 54.557200° | 48.502943° |
| **39** | Kazan | 55.519781° | 49.825445° |
| **40** | Uyghur Yuqiwenxiang | 43.752567° | 81.860570° |

| | | | |
|---|---|---|---|
| **41** | Manas İlçesi | 44.304130° | 86.214210° |
| **42** | Japonya | 36.204824° | 138.252924° |
| **43** | Tibet | 29.647240° | 91.117450° |
| **44** | Kumul İli | 42.818550° | 93.515380° |
| **45** | Çerçen İlçesi | 38.145380° | 85.529770° |
| **46** | Harezm | 41.356534° | 60.856669° |
| **47** | Hazar Denizi | 41.934977° | 50.668945° |
| **48** | Uzkend | 40.767421° | 73.303072° |
| **49** | Hindistan | 23.473712° | 79.559574° |
| **50** | Hotan | 37.111780° | 79.913210° |
| **51** | Balkaş Gölü | 46.216088° | 74.377500° |
| **52** | İli Nehri | 44.995876° | 75.669830° |
| **53** | Baykal Gölü | 53.558700° | 108.164996° |
| **54** | Tula Nehri | 47.871525° | 106.725788° |
| **55** | Orhun Nehri | 51.861291° | 133.328404° |
| **56** | Selenge Irmağı | 49.673830° | 104.641643° |
| **57** | Mys Karasenger | 40.723611° | 52.836944° |
| **58** | Farab | 39.164627° | 63.610121° |
| **59** | Lebap vilayeti | 38.127246° | 64.716241° |
| **60** | Karluk | 38.187918° | 67.687086° |
| **61** | I-ching-kuo-erh Ho (Etsin Köl) | 41.003056° | 100.273889° |
| **62** | Dangxiang (Tangut) | 33.819290° | 99.770680° |
| **63** | Kara-hoto (Bir Tangut şehri) | 41.764897° | 101.147403° |
| **64** | Altay Dağları | 49.000000° | 89.000000° |
| **65** | Almalyk | 43.550939° | 77.384089° |
| **66** | Kegen Nehri | 43.045170° | 79.201662° |
| **67** | Issık Göl | 42.662640° | 77.354194° |
| **68** | Kazvin | 36.279504° | 50.004567° |
| **69** | Kashmiri Gate | 29.125499° | 77.425108° |
| **70** | Son Göl (Siding Köl) | 41.833915° | 75.131187° |
| **71** | Kum | 34.641576° | 50.874604° |
| **72** | Mangghystaū Tübegi (Mangışlak Yarımadası) | 43.500000° | 52.250000° |
| **73** | Mankent | 42.634939° | 69.954071° |
| **74** | Çimkent | 42.384416° | 68.922244° |
| **75** | Merv | 37.664426° | 62.174719° |
| **76** | Ötüken Dağı | 47.608333° | 97.552500° |
| **77** | Aral Sea | 45.396306° | 59.613411° |
| **78** | Shanchou | 26.226970° | 118.147240° |
| **79** | Siriderya | 40.386381° | 68.715498° |
| **80** | Sogd ili | 39.515533° | 69.097023° |
| **81** | Semerkand | 39.627012° | 66.974973° |
| **82** | Urumçi | 43.826630° | 87.616880° |

| | | | |
|---|---|---|---|
| **83** | Sunakata | 44.139753° | 66.973729° |
| **84** | Sayram | 42.122316° | 69.848838° |
| **85** | Shanchou | 26.226970° | 118.147240° |
| **86** | Taşkent | 41.299496° | 69.240073° |
| **87** | Tarim River | 40.985670° | 83.458440° |
| **88** | Tarım- Aksu<br>Hotan Nehri birleşimi | 40.480917° | 80.944491° |
| **89** | Baqen | 31.918400° | 94.053450° |
| **90** | Tacikistan | 38.861034° | 71.276093° |
| **91** | Yenkend | 45.611938° | 61.921391° |
| **92** | Karnak | 43.509385° | 68.345097° |

# ÖZGEÇMİŞ

## KİŞİSEL BİLGİLER

| | |
|---|---|
| ORCID | 0000-0002-1085-0901 |
| Adı Soyadı | Mustafa AYDOĞDU |
| Doğum Yeri | Karaman |

## LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

| | |
|---|---|
| Üniversite | Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi |
| Fakülte | İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi |
| Bölüm | Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü |

## İŞ DENEYİMİ

| | |
|---|---|
| Çalıştığı Kurum | Yükseköğretimde Uluslararasılaşma ve Geliştirme Vakfı |
| Görevi/Pozistonu | Editör |
| Tecrübe Süresi | 2 yıl |

## KATILDIĞI

| | |
|---|---|
| Kurslar | ▪ Sakarya Üniversitesi \| *Türkçe'nin Yabancı Dil Olarak Öğretimi* – 2019<br>▪ *Gazi Üniversitesi* \| *Pedagojik Formasyon Eğitimi (2017)* |

## İLETİŞİM

| | |
|---|---|
| E-mail | mustafaydogdu12@gmail.com – maydogdu@yugev.org |
| Adres | Ankara |